

KISEBBSÉGI SZEMLE

X. ÉVFOLYAM, 2025. 3. SZÁM

SZERKESZTŐK

KÁNTOR ZOLTÁN, GAZSÓ DÁNIEL

VENDÉGSZERKESZTŐK

KISS-KOZMA GEORGINA – SZÉKELY LEVENTE

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

ABLONCZY BALÁZS, FERENC VIKTÓRIA, GAZSÓ DÁNIEL, KÁNTOR ZOLTÁN,

TÁTRAI PATRIK, TORÓ TIBOR, TÓTH NORBERT, VÍZI BALÁZS

Kiadó: *Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.*

1016 Budapest, Gellérthegy u. 30–32.

Internetcím: www.bgazrt.hu

Felelős kiadó: *Erdélyi Rudolf Zalán*

Tel.: +36 1 795 2012

E-mail: vezerigazgato@bgazrt.hu

Szerkesztőség: *Nemzetpolitikai Kutatóintézet*

1016 Budapest, Gellérthegy u. 30–32.

Internetcím: www.npki.hu

Felelős szerkesztő: *Kántor Zoltán*

Szerkesztőségi titkár: *Mile Csilla*

Tel.: +36 1 795 4614

E-mail: csilla.mile@bgazrt.hu

Nyelvi lektor: *Tomka Eszter*

Borítóterv: *Kőfaragó Anna, Kőfaragó Zsuzsa*

A borítón megjelenített fénykép forrása:

Art and Picture Collection, The New York Public Library. „Hungarian Design.”

The New York Public Library Digital Collections. 1911.

<http://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-0219-a3d9-e040-e00a18064a99>

Nyomás és kötés: *Kapitális Nyomdaipari Kft.*

4002 Debrecen, Balmazújvárosi út 14.

A Kisebbségi Szemle egy szaklektorált (peer-reviewed) folyóirat

MTA-értékelés: A

HU ISSN 2498-8049

TARTALOM

CSALÁDKUTATÁS KÜLHONBAN

KISS-KOZMA GEORGINA – SZÉKELY LEVENTE: DEMOGRÁFIAI FÉLELMEINK: GLOBÁLIS NÉPESSÉGGROBBANÁS VAGY FOGYÓ, ELŐREGEDŐ NÉPESSÉG?	7
DUSA ÁGNES RÉKA – FŰRÉSZ TÜNDE – PÁRI ANDRÁS: CSALÁDKÉP ÉS CSALÁDI SZEREPEK ÉRTÉKELÉSE A HATÁRON TÚLI MAGYAROK KÖRÉBEN	21
ENGLER ÁGNES: PÁRKAPCSOLAT ÉS CSALÁDTERVEZÉS A NEMZETI IDENTITÁS TÜKRÉBEN	41
HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA: FÓKUSZBAN A KÁRPÁTALJAI MAGYAR CSALÁDOK	61

RECENZIO

CZÁBOCZKY SZABOLCS: LESZNEK-E VÉGRE IGAZI KÖZÖSSÉGEINK?	91
---	----

GYURCSIK IVÁN (SZERK.): GYÖNYÖR JÓZSEF-EMLEKKÖTET.

LESZ-E VÉGRE IGAZI HAZÁNK?

MÉRY RATIO – PRO MINORITATE ALAPÍTVÁNY: BUDAPEST, 2022.

RESUME	101
--------	-----

SZÁMUNK SZERZŐI	105
-----------------	-----

CSALÁDKUTATÁS KÜLHONBAN

Tisztelt Olvasó!

A *Kisebbségi Szemle* jelen és következő lapszáma a Kötelékek – Családkutatás a külhoni magyarok körében adataira épít. A Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS), a Nemzetpolitikai Kutatóintézet és az Ifjúságkutató Intézet közös kutatása a külhoni magyarság és a diaszpórában élő magyarok párválasztási szokásait, gyermekvállalással, valamint családalapítással kapcsolatos attitűdjeit vizsgálta. A kutatás a 2018-as felmérés folytatásaként három pillérre épült: személyes kérdőíves felmérés Erdélyben, Felvidéken és a Vajdaságban, interjúkutatás Kárpátalján és online kérdőíves felmérés a diaszpórában. Az adatfelvételre 2023-ban került sor: Erdélyben, Felvidéken és a Vajdaságban reprezentatív minta alapján összesen 2000 kérdőívet töltöttünk ki a 18–49 éves korosztály megszólításával. A diaszpórából hólabdás mintaválasztás segítségével 1152 fő töltötte ki az online kérdőívet a világ legkülönbözőbb pontjairól. Nagyobb számban a történeti magyar emigráció meghatározó célországaiából érkeztek válaszok: Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Németország és Ausztria. Kárpátalján 26 személlyel készült interjú.

Jelen lapszámunkat egy megalapozó helyzetképpel nyitjuk, amely a fejlett világ és azon belül Európa népesedési folyamataival foglalkozik. Az adatok azt mutatják, hogy a fejlett világban a termékenység jellemzően elmarad attól a kritikus szinttől, amely a népesség reprodukciójához szükséges, és ez az elöregedés a külhoni magyar közösségeket is jellemzi. A legutóbbi népszámlálások eredményei alapján mindegyik külhoni nemzetrészt lélekszáma csökkent, és az uralkodó európai trendek alapján arra kell felkészülnünk, hogy a külhoni magyarság lélekszáma a következő években is tovább fog csökkenni.

Dusa Ágnes Réka, Fűrész Tünde és Pári András tanulmánya a házasságkötés és az első gyermek vállalásának ideális életkorát illető ideálképek bemutatását célozza. Eredményeik szerint a nők számára a házasságkötés ideális átlagéletkora 25,3 év, a férfiaké 27,7 év, az első gyermek vállalásának ideális életkora pedig 25,7 év (nők), illetve 28,1 év (férfiak). Munkájukban négy klasztert azonosítottak: a „kései családalapítást”, a „korai családalapítást”, a

„határon túli normákat” és az „anyaországi mintázatot” követőket. A klaszterek bemutatják a diaszpóra sajátos normáit, egyben rávilágítanak a modern életpályák (magasabb iskolázottság, munkaerőpiaci késleltetések) hatására is.

Engler Ágnes írása a nemzeti identitás kialakulásában szerepet játszó tényezőket tárja fel, valamint megvizsgálja a nemzeti identitás és a párkapcsolati, családi elköteleződés kapcsolatát. A nemzeti identitás erőssége szerint három: erős, gyenge és bizonytalan nemzeti identitású csoportot azonosítva vizsgálja a gyermekvállalási magatartást. A vizsgálat arra a következtetésre jut, hogy a nemzeti identitás jellege és mértéke erősen összefügg a jelent és jövőt egyaránt meghatározó emberi kapcsolatokkal.

Hires-László Kornélia tanulmánya a kárpátaljai magyar családok jelenlegi élethelyzetét, értékrendjét és megküzdési stratégiáit vizsgálja az orosz–ukrán háború árnyékában, félig strukturált, kvalitatív interjúk alapján. A tanulmány rávilágít, hogy a kárpátaljai magyar családok rezilienciája, a vallási hovatartozás és a magyarországi támogatások kiemelkedő szerepet játszanak a túlélésben és a közösségi identitás megőrzésében.

A *Kisebbségi Szemle* következő lapszámában folytatjuk a Kötelékek – Családkutatás a külföldi magyarok körében adatainak feldolgozását olyan témákra koncentrálva, mint a lelki egészség és vallásosság összefüggései, a külföldi magyarok iskolaválasztási attitűdjei, a testvérek és ikertestvérek szerepe a gyermekvállalási és házassági attitűdök alakulásában, valamint a diaszpórában élő magyarok családi helyzete, migrációs szándéka és motivációja. Tartsanak akkor is velünk!

*Kiss-Kozma Georgina – Székely Levente
vendégszerkesztők*

KISS-KOZMA GEORGINA – SZÉKELY LEVENTE

DEMOGRÁFIAI FÉLELMEINK: GLOBÁLIS NÉPESSÉGGROBBANÁS VAGY FOGYÓ, ELŐREGEDŐ NÉPESSÉG?

A mögöttünk álló évtizedekben Európának számos kihívással kellett szembenéznie, legyen szó gazdasági, migrációs, háborús, pandémiás válsághelyzetekről, vagy akár a digitális technológia tektonikus változásokat előidéző kríziséről. Azonban az összes válság közül hosszú távon az emberiség egyik legmeghatározóbb és legkomplexebb válságát a népesedési folyamatok, s azok következményei jelentik.

Ha vetünk egy pillantást Európa demográfiai átmenetére, akkor láthatjuk, hogy a termékenység jellemzően elmarad attól a kritikus szinttől, amely a népesség reprodukciójához szükséges volna. Ha viszont valaki azt gondolja, hogy ez csupán az előregedő kontinens problémája, téved. Az ENSZ legutóbbi jelentése szerint ugyanis globális szinten a nők ma átlagosan egy gyermekkel kevesebbet szülnek, mint 1990 körül, ami azt jelenti, hogy a teljes termékenységi arányszám egy nőre becsült értéke 2,25 körüli szinten van. Továbbá a teljes termékenységi arányszám a világ országainak több mint a felében már a reprodukciós szint alatt van. Vagyis minden ország számára meghatározó jelentőségű a demográfiai helyzetének figyelemmel kísérése, valamint a változások negatív következményeit ellensúlyozni képes szakpolitikák kialakítása. Magyarország helyzete azonban ennél különlegesebb, hiszen ahogy Magyarország Alaptörvénye a Nemzeti hitvallásban is fogalmaz, felelősséggel tartozunk minden magyarért, s „Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharaiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét”. Ezért nem pusztán hazánk területén, hanem a külföldi régióban élő magyarok népesedési folyamatai is kiemelt fontossággal bírnak az ország számára.

Azonban ahhoz, hogy megértsük hazánkban, a Kárpát-medencében, valamint az Európában zajló demográfiai folyamatokat, először a globális trendeket kell megvizsgálnunk.

Elméleti háttér: a klasszikus és a második demográfiai átmenet elméletei

A termékenység alakulásával kapcsolatos széles körű hazai és nemzetközi vizsgálatokat tekintve arra a következtetésre juthatunk, hogy a termékenység változásának teljes körű, átfogó magyarázata szinte lehetetlen feladat. Van de Kaa (1996) például a *Population Studies* folyóiratban publikált termékenységi kutatások rendszerezéséről szóló tanulmányában több, többnyire egymással is versenyben álló irányzatot vázolt fel, amelyek a termékenység alakulása mögötti okok magyarázatának igényével léptek fel. Ezen Van de Kaa által „rögzített narratívákként” leírt elméleti irányzatok, kutatási erőfeszítések közé sorolhatók többek között a klasszikus vagy kezdeti „elbeszélések”, vagyis a természetes termékenység elméletei; a termékenységi magatartás gazdasági narratívái; a termékenység és a halandóság kapcsolatát vizsgáló elméletek; a termékenységi magatartás társadalmi elbeszélései, úgymint a családok szerepének változását középpontba állító elméletek és a gyermekek értékének pszichológiai elméletei; illetve az innováció, az ideák és a kultúra változásának narratívái. Van de Kaa megjegyzi, hogy nehéz volna és bizonyos tekintetben észszerűtlen is egy olyan termékenységi elmélet megalkotására törekedni, amely minden régióra és minden korszakra érvényes.¹ Ugyanakkor a globális trendek megismerésének igénye már régóta foglalkoztatja a termékenységet kutatókat (a szakirodalom áttekintése is azt mutatja, hogy széles tudományterületi érdeklődést kiváltó társadalomtudományi kérdésről van szó), és egyre több adat áll rendelkezésünkre ennek vizsgálatára. A tanulmány többek között az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (DESA) által 1952 óta gyűjtött globális demográfiai adatokon és kétévente közzétett előrejelzéseit tartalmazó jelentésen alapul. Az ENSZ előrejelzéseit *World Population Prospects* címmel teszi közzé, s ezek tekinthetők a leggyakrabban hivatkozott, két-háromévente felülvizsgált előrejelzéseknek, amelyek a demográfiai átmenet elemzési keretét alkalmazzák. Ezek elsősorban a népesség méretének csúcspontjára összpontosítanak, de vizsgálják az országok és régiók népesedési trendjei közötti különbségeket, és betekintést nyújtanak a jövőbeli pályájukba is.²

1 Van de Kaa, D. J.: Anchored Narratives: The Story and Findings of Half a Century of Research into the Determinants of Fertility. *Population Studies*, 1996. 50 (3). 389–432. DOI: <https://doi.org/10.1080/0032472031000149546>

2 United Nations: World Population Prospects 2024: Summary of Results. UN DESA/POP/2024/TR/NO. 9. New York: United Nations, 2024. Letöltés helye: <https://population.un.org>; letöltés ideje: 2025. 07. 15.

Klasszikus demográfiai átmenetelmélet (FDT)

A klasszikus demográfiai átmenet (*first demographic transition*, FDT) a termékenység és a halandóság történelmi csökkenésének folyamatára utal, amely számos európai országban már a 18. század óta megfigyelhető volt, s a fejlődő országok többségében még jelenleg is tart. Az FDT-elmélet szerint ennek a folyamatnak a végpontján egy idősebb, állandó népesség alakul ki, a termékenységi szint a reprodukciós szinten stabilizálódik (vagyis átlagosan valamivel több mint két gyermeke születik egy nőnek), így a népességnövekedés megáll, a várható élettartam pedig 70 évnél magasabb lesz. A halálozások és a születések között egyensúly alakul ki, nem lesz szükség demográfiai értelemben a folyamatos bevándorlásra, a háztartásokban pedig a nukleáris családtípus – azaz a házastársak és azok utódaiból álló életközösség – a domináns. Ezek a várakozások jellemezték leginkább az 1970-es évek elejét. Azonban az 1960-as évek *baby boom*³ időszakát az 1970-es évek *baby bust*⁴ korszaka követte, ami rákényszerítette a szakértőket a korábbi várakozásaik és elméleteik finomhangolására, valamint újragondolására.⁵

A második demográfiai átmenetelmélet (SDT)

A Lesthaeghe és Van de Kaa által 1986-ban közösen kidolgozott második demográfiai átmenetelmélet (*second demographic transition*, SDT) viszont nem fogalmaz meg az FDT által leírt egyensúlyi végpontot.⁶ Amellett érvelnek, hogy a társadalmi és kulturális változások sokkal inkább a házasságtól eltérő életformák sokszínűségéhez, a házasság és a gyermeknemzés közötti korábbi kapcsolat megszűnéséhez, ennek eredményeképpen pedig a reprodukciós szint alatti termékenységhez vezetnek. Mindebből következik, hogy a

3 A „baby boom” kifejezés azt a korszakot írja le, amikor az 1950-es években Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a születések száma robbanásszerűen megnövekedett. Magyarországon a természetes szaporodás ütemének mesterséges felfokozását magával hozó 1950 és 1956 közötti időszak népesedéspolitikája Ratkó-korszakként vált ismertté a köztudatban.

4 A „baby bust” kifejezés a születésszámnak az 1960-as években, Nyugat-Európában tapasztalható hirtelen csökkenésére utal.

5 Lesthaeghe, Ron: The second demographic transition: A concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 2014. 111 (51). 18112–18115. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111>

6 Lesthaeghe, Ron – Van de Kaa, D. J.: Twee demografische transitities? Bevolking: groei en krimp, 1986. 9–24. Lesthaeghe, Ron: The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation—a global update. *Genus*, 2020. 76 (10). DOI: <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00077-4> Van de Kaa, D. J.: Europe’s second demographic transition. *Popul Bull*, 1987. 42 (1). 1–59. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111>

stacionárius népesség nem válik a demográfiai átmenet egyfajta végső állomásává.⁷ Vagyis az SDT a mélyreható változás mögött két fontos kulturális váltást, a termékenységi magatartás megváltozását és a családi, valamint a házassági kapcsolatok átalakulását feltételezi.⁸ Egyszerűbben fogalmazva a demográfiai folyamatok megváltozását a tradicionális társadalom modernné válásának egyik legfontosabb eredményeként írja le. Az SDT elmélete szerint a családdal, párkapcsolatokkal, termékenységgel kapcsolatos viselkedés megváltozása⁹ alapvetően értékrendbeli változásokkal magyarázható: a helyi és vallási közösségek meggyengülésével az általuk közvetített hagyományos értékrend is veszített erejéből, s helyébe az individualizáció, az önmegvalósítás és önkiteljesedés értékei léptek, vagyis a fókusz a családról fokozatosan az egyénre helyeződött át. Megnőttek a partnerrel szemben támasztott elvárások, a párkapcsolatok minőségének kérdése felértékelődött, ez pedig a kapcsolatok gyengüléséhez vezetett. A párkapcsolati stratégiák is megváltoztak, s egyre inkább a kisebb elköteleződéssel járó együttélési formák váltak uralkodóvá, vagyis a házassággal szemben egyre inkább az élettársi kapcsolatok, valamint a halogatott gyermekvállalások válnak dominánssá és a társadalom által is egyre inkább elfogadottabbá.¹⁰ Mindez egybeesik Philippe Ariès gondolatával is, amelyet a gyermekkor történeti elemzéséből, valamint annak 1980-ban megjelent, *Two successive motivations for the declining birth rate in the West* című művéből ismerhetünk meg. A francia történész e korszakot a „gyermekkirályok korának” is nevezi, ugyanis nézete szerint az FDT által körülírt termékenységi átmenet a gyereknevelésbe való hatalmas érzelmi és pénzügyi befektetéssel magyarázható. A termékenység csökkenését tehát a „gyermek minőségébe” investált altruista befektetés motivációja indukálta. Ez a motiváció az SDT keretein belül is megtalálható, ugyanakkor dominanciáját elvesztette. A szülőség motivációja az SDT elméletén belül inkább a felnőttkori önmegvalósítás, valamint a gyermekvállalás döntése csak egy bizonyos életstílus mellett történik, amely versenyben van más típusú életstílusokkal is. Az utódokra fókuszáló

7 Lesthaeghe, Ron – Surkyn, Johan: Cultural dynamics and economic theories of fertility change. *Population and Development Review*, 1988. 14 (1). 1–45.

Lesthaeghe, Ron: The second demographic transition in Western countries: an interpretation. In: Oppenheim Mason, Karen – Jensen An-Magritt. (ed.): *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. Clarendon: Oxford, 1995. 17–62. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198289708.003.0002>

8 Kapitány Balázs (szerk.): *Demográfiai fogalomtár*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2015.

9 Spéder (Spéder Zsolt: *A hazai termékenységi magatartás nemzetközi összehasonlításban*. Akadémiai doktori mű, KSH: Budapest, 2019) szerint a gyermekvállalási magatartást egyre inkább a heterogenitással jellemezhetjük, ugyanis a termékenységi magatartás három dimenziójában, az időzítésben, gyermekszámban és a párkapcsolati típusban is heterogénebb lett. Habár a gyermekvállalás modális életkorát meg tudjuk határozni egy-egy nemzet esetében, a gyermekvállalás ma már kevésbé koncentráldódik az életpálya egy meghatározott életkora körül, vagyis a gyermekvállalás individualizálódott, az időzítés pedig sokkal erősebben függ ma már az egyéni jegyeitől.

10 Kapitány, 2015: *Demográfiai fogalomtár*, i. m.

altruista elem tehát nem tűnt el, ugyanakkor a felnőttek közötti diádikus kapcsolatra nagyobb hangsúly helyeződött.¹¹

Továbbá az SDT az FDT-elmélet következtetéseivel ellentétben a népesség csökkenő fertilitását feltételezi, amennyiben ezt nem orvosolják új, „pótló” migrációval (*replacement migration*). Az alacsonyabb termékenység és a várható élettartam növekedése következtében pedig a korábbi várakozásokkal ellentétben a társadalmak korszerkezete még erőteljesebben az idősebbek irányába fog billenni. Egy-egy migrációs hullám azonban nem képes hosszú távon megállítani a társadalmak előregedési folyamatát, mivel a migránsok is megöregednek, valamint a termékenységük néhány nemzedék alatt a befogadó nemzetéhez igazodik. Az állandó és tömeges bevándorlás pedig a multikulturális társadalmak további gyarapodásával jár. Az SDT-elmélet szerint tehát olyan új társadalmi kihívások várhatóak, mint a népesség további előregedése, a bevándorlók integrációja, a más kultúrákhoz való alkalmazkodási kényszer, valamint a párkapcsolatok stabilitásának további csökkenése.¹²

Trendforduló a globális demográfiai folyamatokban

Az 1950-es évek elején körülbelül 2,5 milliárd fő élt a Földön, a népességszám megduplázásához pedig 37 év kellett. Az 1987-es 5 milliárd fős népesség várhatóan 70 év után, vagyis 2061 körül fog 10 milliárdra nőni.¹³ Az ENSZ közepes prognózisa szerint a század végén előreláthatólag 10,2 milliárd ember él majd a Földön. Az ENSZ *World Population Prospect* című legfrissebb, 237 országra és területre kiterjedő népességbecslése és -előrejelzése szerint – amelyet az 1950-es évektől napjainkig rendszeresen közzétesznek – azonban ezt követően megfordul a világ lakosságszámának eddig töretlenül növekvő trendje.¹⁴ De mitől is függ, hogy mikor érjük el a globális népességszám csúcspontját? Az egyes országok és régiók a népességfejlődés különböző szakaszában járnak, a legjelentősebb népességrobbanás jelenleg Afrikában zajlik, ahol 1950 és 2024 között 6,7-szeresére nőtt a lélekszám. Latin-Amerikában és a Karib-szigeteken 4-szeres, Ázsia, Ausztrália és Óceánia esetében pedig 3,5 – 3,8-szorosára emelkedett a népességszám 70 év alatt. Európa és Észak-Amerika

11 Ariès, Philippe: *Centuries of Childhood*. Vintage: New York, 1962.

Ariès, Philippe: Two successive motivations for the declining birth rate in the West. *Population and Development Review*, 1980. 6 (4). 645–650. DOI: <https://doi.org/10.2307/1972930>

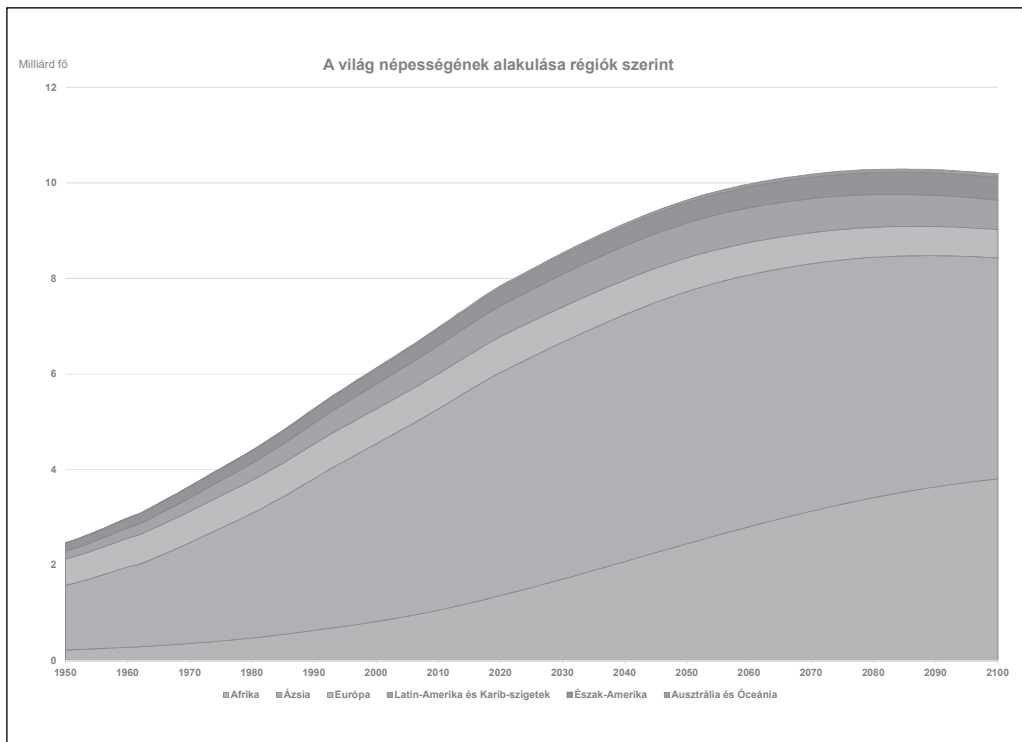
Lesthaeghe R. (2014): *The second demographic transition: A concise overview of its development*. Proceedings of the National Academy of Sciences. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111>

12 Lesthaeghe, 2014. The second demographic transition, i. m.

13 KSH: Népesedési világnap, 2025. Letöltés helye: <https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/nepesedesi-vilagnap-2025/index.html>; letöltés ideje: 2025. 07. 15.

14 United Nations: *World Population Prospects 2024: Summary of Results*. UN DESA/POP/2024/TR/NO. 9. New York: United Nations, 2024. Letöltés helye: <https://population.un.org>; letöltés ideje: 2025. 07. 15.

sereghajtóként csupán 1,4 és 2,3-szoros növekedést ért el a népességszám tekintetében ebben az időszakban (1. ábra).¹⁵



1. ábra: A világ népességének alakulása régiók szerint

Forrás: KSH, 2025.

A ma tapasztalható demográfiai kilátások sokfélesége túlnyomórészt abból is fakad, hogy a világ országai a demográfiai átmenet különböző szakaszaiban vannak. A demográfiai átmenet több szakaszból áll: a korai szakaszban az átmenetet a gyorsuló népességnövekedés jellemzi, amelynek hátterében – elsősorban a csecsemők és gyermekek körében tapasztalható – halálozási arányok csökkenése, ezzel párhuzamosan pedig a termékenységi arányok növekedése áll. A második szakaszban a termékenységi arányok elkezdnek csökkenni, de a népességszám továbbra is emelkedik, ugyanis a születések száma továbbra is tartósan meghaladja a halálozásokét. Az átmenet utolsó szakaszában a születési és a halálozási arányszámok egyensúlyba kerülnek, ezzel a népességszám növekedése is lelassul, majd elérve a csúcsméretet vagy stabilizálódik, vagy csökkenni kezd.¹⁶

¹⁵ Központi Statisztikai Hivatal: *Népességi világnap, 2025*. 2025. Letöltés helye: <https://www.ksh.hu>; letöltés ideje: 2025. 07. 15.

¹⁶ United Nations, 2024. *World Population Prospects 2024*, i. m.

Csökkenő termékenység

A demográfiai átmenet egyik fontos jellemzője a termékenység csökkenése. A termékenység mutatója az ún. teljes termékenységi arányszám (TTA), amely azt mutatja meg, hogy ha az adott év termékenységi viszonyai állandósulnának, akkor egy nő élete során átlagosan hány gyermeket szülne. Az ENSZ adatai szerint a TTA 1950 és 2024 között 4,9-ről 2,3-ra csökkent, vagyis világszinten a nők átlagosan közel feleannyi gyermeket szülnek ma, mint 70 évvel ezelőtt. A mutató értéke az 1960-as évek közepén érte el a csúcstól (5,3), majd Afrika kivételével minden földrészen megindult az arányszám csökkenése. Míg ma egy afrikai nő átlagosan négy gyermeknek ad életet, addig a legtöbb régióban a mutató nem éri el a reprodukciós szintet (2,1). Európában az 1970-es évek második felétől kezdve jellemző, hogy kevesebb gyermek születik, mint amennyi a népesség természetes reprodukciójához szükséges lenne.¹⁷

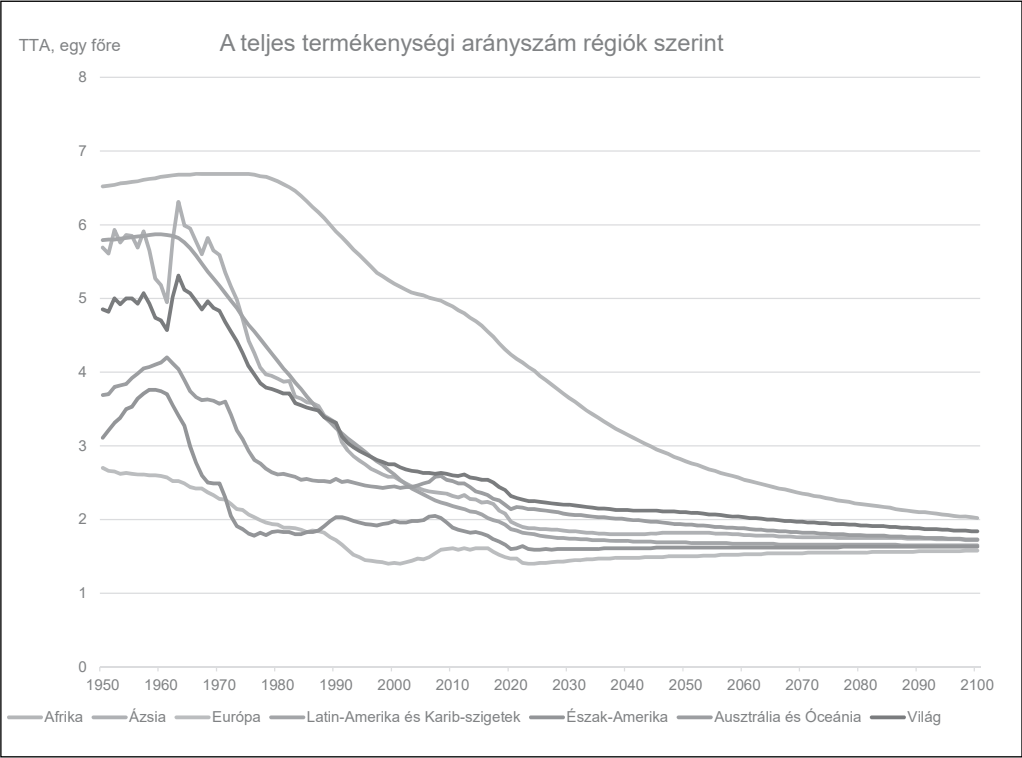
A korszerkezet változása

A demográfiai átmenet másik fontos következménye – amely az utolsó szakaszba ért országok mindegyikét érinti – a társadalmak korszerkezetének változása, amelyet gyakran „a népesség elöregedése” néven ismerünk. Az ENSZ 2024-es előrejelzése szerint a 2070-es évek végére a 65 éves vagy annál idősebb személyek száma globálisan eléri a 2,2 milliárd főt, és ezzel meghaladja a 18 év alattiak számát. A demográfiai átmenet miatt az államoknak fel kell készülniük egy olyan társadalomra, amelynek korszerkezete nagymértékben eltér a jelenlegitől, s mindez magával hozza az ellátórendszerek megerősítésének feladatát, az egészségügyi és a szociális védelmi rendszerek fenntarthatóságának javítását és az új technológiákba történő investálást.¹⁸

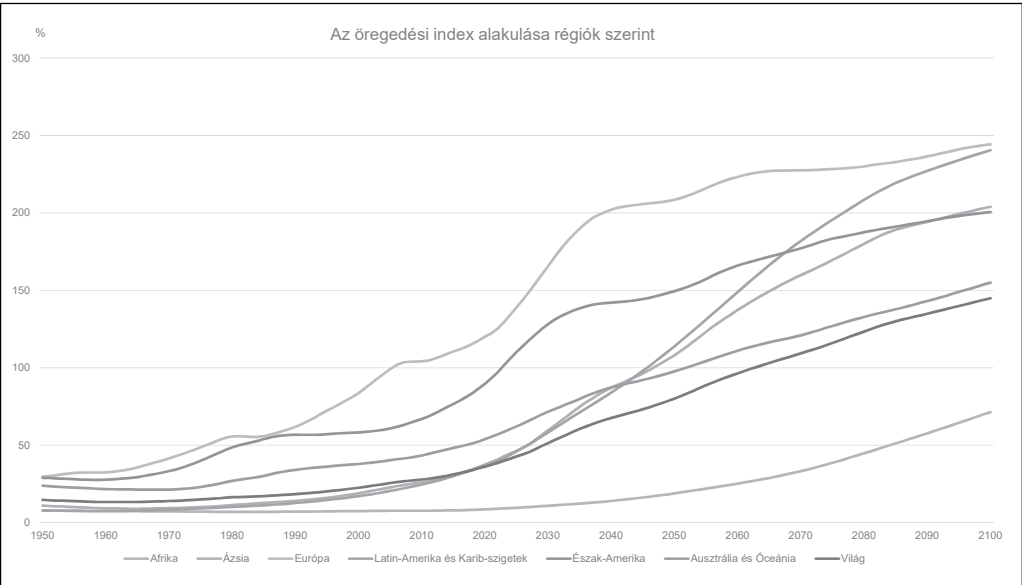
A termékenység csökkenése és a társadalmak korszerkezetének változása szoros összefüggésben állnak, mint ahogy azt a 2. és a 3. ábrán is láthatjuk.

17 Központi Statisztikai Hivatal, 2025. Népesedési világnap, 2025, i. m.

18 United Nations, 2024. World Population Prospects 2024, i. m.



2. ábra: A teljes termékenységi arányszám régiók szerint
Forrás: KSH, 2025.



3. ábra: Az öregedési index alakulása régiók szerint
Forrás: KSH, 2025.

Európa demográfiai helyzete: az előregedő öreg kontinens

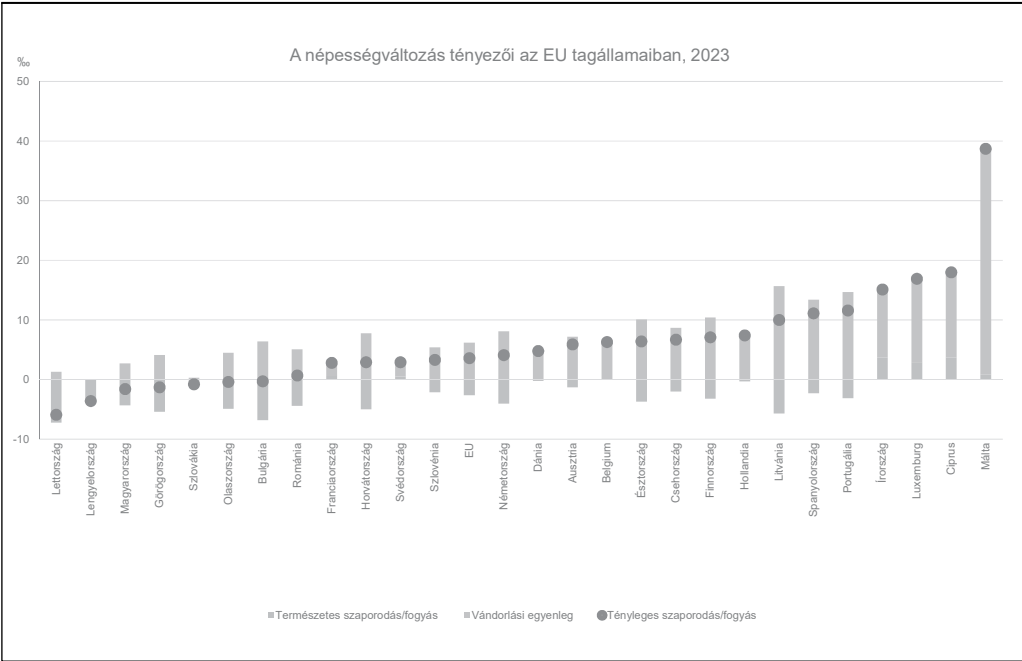
A népességszám alakulása

Az Európai Unió (EU) népességszáma 2024. január 1-jén 449 millió volt, 0,4 százalékkal több, mint egy évvel korábban.¹⁹ A legnépesebb uniós országok közé Németország (83,4 millió, az EU teljes lakosságának 19%-a), Franciaország (68,4 millió, 15%), Olaszország (58,9 millió, 13%), Spanyolország (48,6 millió, 11%), valamint Lengyelország (36,6 millió, 8%) tartozott. Ez az öt ország az EU népességének kétharmadát (66 százalékat) teszi ki. A legkisebb népességszámmal Málta (563 000 fő, 0,1%), Luxemburg (672 000 fő, 0,1%) és Ciprus (934 000 fő, 0,2%) rendelkeznek. A 2023-ban megfigyelhető népességnövekedés elsősorban a Covid-19 utáni migrációs áramlatnak, továbbá az ukrán–orosz háború elől az uniós országokban ideiglenes védelmi státuszt kapott ukrain menekültek beáramlásának volt köszönhető. A 2004 és 2024 közötti 20 évet felülemelő időszakban az EU teljes népessége négy százalékkal, vagyis 432,8 millióról 449,2 millióra nőtt.²⁰ Az EU tagállamainak népességszám-alakulása és a mögötte álló legfontosabb tényezők tekintetében jelentős különbségek vannak, ugyanis míg 2023-ban a 27 tagország közül 20-ban gyarapodott a népesség, 14 országban ez a növekedés a természetes szaporodás helyett kizárólag a bevándorlásnak volt köszönhető. A másik hat országban a bevándorlás mellett a természetes szaporodás is hozzájárult a népességszám pozitív változásához. A hét, népességfogyással küzdő tagállam között olyan kelet-közép-európai országok is vannak, ahol a pozitív vándorlási egyenleg legfeljebb mérsékelni tudta, de ellensúlyozni nem a természetes fogyás mértékét. Lettországon (–7,2 ezrelék), Bulgáriában (–6,8 ezrelék), Litvániában (–5,7 ezrelék) és Görögországban (–5,4 ezrelék) mérték a legmagasabb természetes fogyást, míg Magyarországon (–4,3 ezrelék) ez az érték az uniós átlag (–2,6 ezrelék) alatti volt (4. ábra).²¹

19 Eurostat: *Demography of Europe – 2025 edition*. 2025. Letöltés helye: <https://ec.europa.eu/eurostat>; letöltés ideje: 2025. 07. 15. DOI: <https://doi.org/10.2785/5077379>

20 Eurostat, 2025. *Demography of Europe*, i. m.

21 Központi Statisztikai Hivatal, 2025. Népesedési világnap, 2025, i. m.



4. ábra: A népességváltozás tényezői az EU tagállamaiban, 2023
Forrás: KSH, 2024, 2025.

Elöregedő társadalom

Az EU országai már a demográfiai átmenet kései fázisaiban vannak, amely abban is megmutatkozik, hogy két évtized alatt a 80 év feletti aránya 2,3 százalékponttal, 3,8 százalékról 6,1 százalékra növekedett. 2004 és 2024 között a 65 éves és idősebb személyek arányának növekedése, valamint a fiatalok (19 év alattiak) arányának csökkenése valamennyi uniós országban megfigyelhető volt. Uniós szinten 5,2 százalékponttal nőtt a 65 éves és idősebb személyek aránya (16,4 százalékról 21,6 százalékra), míg 2,4 százalékponttal csökkent a fiatalok (19 év alattiak) aránya (22,4 százalékról 20 százalékra). Az EU-tagországok társadalmainak korszerkezete tehát folyamatosan változik. A társadalmak elöregedésének másik indikátora a lakosság életkorának középértéke: a medián életkor két évtized alatt 5,4 évvel emelkedett, vagyis a 2004-es 39,3 évről 2024-ben 44,7 évre nőtt.²²

22 Eurostat, 2025. Demography of Europe, i. m.

A termékenységgel, családdal, házassággal kapcsolatos viselkedés megváltozása

A második demográfiai átmenet a kulturális változások figyelembevételével a nők termékenységi magatartására is hangsúlyt helyez, ugyanis jelentős következményei vannak annak, hogy a nők első gyermekük születésének időpontját egyre későbbi életszakaszukban élik át. A termékenységi magatartás változása abban is megragadható, hogy az első gyermeküket vállaló anyák átlagéletkora az EU-ban tíz év alatt egy évet nőtt (2013: 28,8 év, 2023: 29,8 év). Úgy tűnik, hogy az olasz nagycsaládokról alkotott társadalmi sztereotípiá egyre inkább foszladozik, mivel ma már jellemzően az olasz nők vállalnak gyermeket a legkésőbb (31,8 év), de Írországbán (31,6) és Spanyolországban (31,5) is már stabilan 30 év fölé tolódott ez az időpont. Az elmúlt egy évtizedben valamennyi uniós országban emelkedett az első gyermeküket vállaló anyák átlagéletkora, a legnagyobb mértékű növekedést Finnországban (2,2 év), Máltán (2,0 év) és Dániában (1,9 év) tapasztalták, míg a legalacsonyabbat Szlovénia (0,4 év) könyvelhette el. Az első gyermek születése átlagos idejének növekedése miatt a 40 éves vagy annál idősebb anyák születeinek aránya több mint kétszeresére nőtt 2003 és 2023 között. 2023-ban mintegy 3,7 millió gyermek született az EU-ban, 6,1 százalékuk édesanyja 40 éves vagy annál idősebb volt (míg 2003-ban ugyanez csupán 2,6 százalék volt). Mindez azt is jelenti, hogy a nők ma kevesebb gyermeknek és későbbi életkorukban adnak életet, mint az korábban jellemző volt. Ennek eredményeképpen az EU-ban is 2023-ban a reprodukciós szint alatt volt a teljes termékenységi ráta (1,38), ami a húsz évvel korábbi 1,44-hez képest további csökkenést jelent. Az uniós országok közül 2023-ban legmagasabb teljes termékenységi rátával rendelkező országok listáján a dobogóra Bulgária (1,81) és Franciaország (1,66) mellett Magyarország (1,55) is felfért. A legalacsonyabb rátát Máltán (1,06), Spanyolországban (1,12) és Litvániában (1,18) találhatjuk. A vizsgált időszakban a teljes termékenységi ráta 17 uniós országban csökkent, 10-ben pedig nőtt.

Szintén fontos kulturális változás a házasság szerepének átalakulása is. 2023-ban mintegy 1,8 millió házasságkötést regisztráltak az EU-ban, s a nyers házasságkötési arány mindössze 4 volt, vagyis 1000 főre vetítve 4 házasságkötés történt. Az elmúlt évtizedet tekintve a lemagasabb arányt 2007-ben látjuk (1000 főre 5 házasságkötés jutott), majd a Covid–19-világjárványig 4,1 vagy magasabb arány maradt. 2019-ben azonban történelmi mélységet ért el (1000 főre csupán 3,2 házasságkötés). Azonban nemcsak a házasságkötések száma mutat csökkenő tendenciát, hanem ezzel párhuzamosan az első házasságkötéskori átlagéletkor is növekszik, ugyanis 2013 és 2023 között az EU összes tagországában, ahol rendelkezésre állnak az adatok, növekedést regisztráltak. Továbbá a házasságon kívüli élve születések aránya 2023-ban meghaladta a 41 százalékot (Magyarországon ez csupán 24,4 százalék volt). 2003-hoz képest a házasságon kívüli születések aránya csupán 4

EU-tagországban csökkent, míg 23-ban nőtt (a legnagyobb csökkenés Magyarországon figyelhető meg, 32,3 százalékról 24,4 százalékra mérséklődött).²³

Külföldi anyáktól született gyermekek aránya

Ahogy már jeleztük, a népességszám alakulásában a természetes szaporodással szemben a bevándorlás egyre nagyobb szerepet kap. Mindez a multikulturális társadalmak gyarapodásához vezet, amely megmutatkozik abban is, hogy a külföldön született anyáktól született gyermekek aránya 10 év alatt 5 százalékponttal növekedett (2013: 18 százalék, 2023: 23 százalék). Vagyis 2023-ban az EU-ban született gyermekek közel egynegyede olyan anyától született, aki nem a lakóhelye szerinti országban született.²⁴

Családkutatás a külhoni magyarok körében

A fentiekben láttuk, hogy az uralkodó trend alapján előregedő társadalmak jellemzik a fejlett világot és azon belül Európát, amely alól a külhoni magyar közösségek sem képeznek kivételt. A legutóbbi népszámlálások eredményei alapján mindegyik külhoni nemzetrészlélekszáma csökkent. A rendszerváltás óta az erdélyi magyarok száma csaknem 40 százalékkal, a felvidékieké 20 százalékkal, a vajdasági magyaroké pedig majdnem 50 százalékkal fogyatkozott. A kárpátaljai magyar közösség lélekszámát a háborús helyzet következtében megbecsülni sem könnyű, de az biztos, hogy nagyon jelentős csökkenést szenvedett el az elmúlt időszakban. A népszámlálási adatok, illetve az uralkodó európai trendek alapján a külhoni magyarság lélekszáma a következő években is várhatóan tovább fog csökkenni.

A kisebbségi helyzetben élő közösségeket azonban nemcsak a születési trendek vagy a kivándorlás, hanem az asszimiláció mértéke is befolyásolhatja. Az asszimiláció elsősorban párvalasztásnál és családalapításnál, a gyermekek nemzeti hovatartozásának regisztrálásánál és az oktatási intézményekbe történő beíratásnál (többségi vs. magyar iskola) kerül elő. A Kötelékek – Családkutatás a külhoni magyarok körében, a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS), a Nemzetpolitikai Kutatóintézet és az Ifúságkutató Intézet közös kutatása a külhoni magyarság és a diaszpórában élő magyarok párvalasztási szokásait, gyermekvállalással, valamint családalapítással kapcsolatos attitűdjeit igyekszik megismerni. A kutatás három pillérre épült: személyes kérdőíves felmérés Erdélyben, Felvidéken és a Vajdaságban, interjúkutatás Kárpátalján és online

²³ Eurostat, 2025. Demography of Europe, i. m.

²⁴ Eurostat, 2025. Demography of Europe, i. m.

kérdőíves felmérés a diaszpórában. Az adatfelvételre 2023. év végén került sor, melynek során Erdélyben, Felvidéken és a Vajdaságban reprezentatív minta alapján összesen 2000 kérdőívet kérdeztünk le a 18–49 éves korosztály megszólításával. A diaszpórából hólabdás mintaválasztás segítségével 1152 fő töltötte ki az online kérdőívet a világ legkülönbözőbb pontjairól. Nagyobb számban a történeti magyar emigráció meghatározó célországjaiból érkeztek válaszok: Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Németország és Ausztria. Kárpátalján 26 személlyel készült interjú.

A *Kisebbségi Szemle* következő tematikus számaiban ennek a kutatásnak az adataival dolgozunk. Célunk bemutatni a nemzeti identitás lencséjén keresztül a külhoni magyarok családképét, családterveit és párválasztási, iskolaválasztási attitűdjeit, külön koncentrálni Kárpátalja és a diaszpóra magyar családjaira. Foglalkozni kívánunk továbbá a mentális egészség családi összefüggéseivel, és olyan speciális kérdésekkel, mint a testvérek szerepe a családtervekben.

Irodalomjegyzék

Ariès, Philippe: *Centuries of Childhood. A social history of family life*. Alfred A. Knopf: New York, 1962.

Ariès, Philippe: Two successive motivations for the declining birth rate in the West. *Population and Development Review*, 1980. 6 (4). 645–650. DOI: <https://doi.org/10.2307/1972930>

Kapitány Balázs (szerk.): *Demográfiai Fogalomtár*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2015.

Lesthaeghe, Ron: The second demographic transition: A concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 2014. 111(51). 18112–18115. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111>.

Lesthaeghe, Ron – Van de Kaa, D. J.: *Twee demografische transitities?* Bevolking: groei en krimp, 1986. 9–24.

Lesthaeghe, Ron: The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation – a global update. *Genus*, 2020. 76 (10). DOI: <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00077-4>

Lesthaeghe, Ron – Surkyn, Johan: Cultural dynamics and economic theories of fertility change. *Population and Development Review*, 1988. 14 (1). 1–45.

Lesthaeghe, Ron: The second demographic transition in Western countries: an interpretation. In: Oppenheim Mason, Karen – Jensen An-Magritt. (ed.): *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. Clarendon: Oxford, 1995. 17–62. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198289708.003.0002>

Spéder Zsolt: *A hazai termékenységi magatartás nemzetközi összehasonlításban*. Akadémiai nagydoktori mű, KSH: Budapest, 2019.

Van de Kaa, D. J.: Europe's second demographic transition. *Popul Bull*, 1987. 42 (1). 1–59. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111>

Van de Kaa, D. J.: Anchored Narratives: The Story and Findings of Half a Century of Research into the Determinants of Fertility. *Population Studies*, 1996. 50 (3). 389–432. DOI: <https://doi.org/10.1080/0032472031000149546>

DUSA ÁGNES RÉKA – FŰRÉSZ TÜNDE – PÁRI ANDRÁS

CSALÁDKÉP ÉS CSALÁDI SZEREPEK ÉRTÉKELÉSE A HATÁRON TÚLI MAGYAROK KÖRÉBEN

A valós demográfiai trendek mellett mindig izgalmas azt is követni, hogyan változnak a társadalmi normák, hiszen azok is az össztársadalmi gondolkodás egyfajta lenyomatát jelentik. A házasságkötés és a gyermekvállalás kapcsán sincs ez másként. Az ideálok erősen kölcsönhatásban állhatnak a megvalósuló folyamatokkal, bizonyos esetekben feltételezhetően egy-egy normaváltozás hat a gyermekvállalási döntésekre, máskor pedig pont a család-alapítási viselkedés tömeges változása alakíthat a társadalmi elvárásokon.¹

Tanulmányunkban most az ideálképekre fókuszálunk, azaz arra, hogy a határon túli magyarok mit tekintenek ideális életkornak a házasságkötésre és az első gyermek vállalására. Előbb a nemzetközi és hazai szakirodalmat tekintjük át, majd a Kötelékek – Családkutatás a külföldi magyarok körében kutatás adatbázisát felhasználva vizsgáljuk meg a házasságkötésre és gyermekvállalásra vonatkozó ideálképeket.

Szakirodalom

Az európai általános trendekről Eurostat-adatok alapján az mondható el, hogy 2014 óta a nők átlagosan 30 évesen, a férfiak pedig 33 évesen kötik az első házasságukat, így az első házások átlagéletkora minden országban nőtt. Legnagyobb mértékben 2010 és 2021 között a spanyol férfiaké és a portugál nőké, legkevesbé a görög férfiaké és a magyar nőké. 2021-ben az első házasságukat kötők átlagéletkora Spanyolországban volt a legmagasabb, és Romániában a legalacsonyabb, ahol a nők átlagéletkora 27,5 év volt, a férfiaké pedig 30,7 év. A szlovákiai adatok szerint az első házasságkötésre átlagosan a férfiak 31,7 évesen, a nők

1 Lazzari, Ester – Compans, Marie-Caroline – Beaujouan, Eva: Changing Childbearing Age Norms in Europe in Times of Fertility Postponement. *SocArXiv*, 2022. december 15.

28,9 évesen adják a fejüket, Magyarországon pedig átlagosan először 32,4 évesen válnak férjjé és 29,7 évesen válnak feleséggé az emberek. (Szerbiai adatok nem álltak rendelkezésre.)²

Egy 2022-es magyarországi vizsgálat alapján³ a megkérdezettek többsége szerint 30 éves kor alatt a legjobb családot alapítani. A válaszadók többsége úgy gondolja, hogy a nőknél a fiatalabb életkor ideálisabb a családalapításra: 35% szerint 25 éves kor alatt a legjobb anyává válni, 47% szerint 26–30 év között, 31 év felett pedig 18% szerint ideális első gyermeket vállalnia egy nőnek. A férfiak többsége (49%) a 26–30 éves kort tartja ideálisnak az apává válásra, de felfelé megengedőbbek: a 31 év feletti apává válást a kérdezettek 34%-a ideálisnak tartja. Érdekes, hogy a fiatalabb életkori kategóriákat (21–30 év közötti apává válást) a nőkhez képest a férfiak magasabb arányban gondolták a legjobbnak. Ez az eredmény egybecseng Engler egyetemista populációban végzett kutatásával, ahol a válaszadó fiatalok több mint fele a 25–30 év közötti életkort tartja ideálisnak az első gyermek megszületéséhez, több mint egytizedük pedig akár már az egyetemi képzésüket követő években egyből szívesen családot alapítana.⁴

Lazzari⁵ és munkatársai a European Social Survey 2006-os és 2018-as hullámát vizsgálva azt nézték meg 21 európai országban, hogyan változtak a gyermekvállalás normái. Eredményük szerint a gyermekvállalás ideális életkora minden vizsgált országban kitolódott. Magyarországon a két vizsgálati évet összevetve az látszik, hogy míg 2006-ban még az európai átlag alatti volt a nők esetében az ideálisnak gondolt gyermekvállalási életkor, addig 2018-ra már a küszöbérték fölé emelkedett hazánkban is ez a szám. A kutatók ennek legfőbb okát abban látják, hogy Európa országaiban növekedett az iskolázottság. A gyermekvállalás ideálisnak tartott felső életkori határa Magyarországon jelentősen megnőtt (nőknél 2,6, férfiaknál 2 évvel). Ennek az oka a kutatók szerint az IVF kezelések állami támogatása. A normák változását és a tényleges termékenységi adatok változásait összevetve Magyarországon mind abszolút, mind relatív értelemben jelentősen nőtt a 40 év feletti szülések száma, és ezzel párhuzamosan a normák is megengedőbbé váltak a késői gyermekvállalás tekintetében. A kutatók szerint az életkori norma emelkedésének veszélye, hogy a párok „kifutnak” a gyermekvállalás biológiai időablakából, ám az előnye, hogy a szülők a többedik gyermek esetében nem érzik

2 Nyírády Adrienn: Házasságkötések hazai és nemzetközi viszonylatban. *Kapocs*, 2024. 7 (1–2). 67–77.

3 Fűrész Tünde – Nagy Tímea – Horváth-Varga Anikó: A 30 éves kor alatti gyermekvállalás ösztönzésének szükségessége. *Kapocs*, 2023. 6 (2–3). 36–45. (A Kopp Mária Intézet vizsgálata CATI-módszerrel, 1000 fő megkérdezésével történt 2022 júliusában. A minta reprezentatív volt a 18 évnél idősebb magyar lakosságra nem, életkor, településtípus, valamint iskolai végzettség szerint.)

4 Engler Ágnes: Párkapcsolati elköteleződés és családalapítási szándékok. In: Engler Ágnes (szerk.): *Család és karrier*. Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ: Debrecen, 2018. 13–42.

5 Lazzari, Ester – Compans, Marie-Caroline – Beaujouan, Eva: Changing Childbearing Age Norms in Europe in Times of Fertility Postponement. *SocArXiv*, 2022. december 15.

normaszegésnek a kései gyermekvállalást, így megszülethet a harmadik, negyedik gyermek is egy-egy családba.

Szintén összehasonlító kutatást végzett Kiss Tamás,⁶ aki Romániában a román és az erdélyi magyar közegben vizsgálta a reprodukív magatartást. Egy fontos különbségre világított rá, amikor azt állapította meg, hogy az iskolai végzettség és a nemzetiség eltérései elsősorban nem a megvalósult termékenység, hanem az ideálisnak vélt gyermekszám és a kívánt gyermekszám tekintetében mutatkoznak meg. A románok esetében az alacsony iskolai végzettségűek körében a magas gyermekszámot tartják ideálisnak, és ők szeretnék is több gyermeket. Emellett megfigyelhető a több kelet-európai országra jellemző U alakú mintázat is, vagyis az egyetemi végzettségűek körében szintén magasabb a kívánt gyermekszám, mint az érettségizetteknél. Az erdélyi magyar lakosság esetében az ideálisnak tartott gyermekszám jóval egységesebb (2,3-2,4 körül alakul minden iskolázottsági fokon), ugyanakkor a kívánt gyermekszám átlaga az iskolázottsággal nő, és kifejezetten a felsőfokú végzettségűek körében a legmagasabb (2,1). Egy Bihar megyei magyar nők körében végzett felmérés 2021-ben arra hívja fel a figyelmet, hogy a jövőbeni gyermekvállalási szándék kedvezőnek tűnik, azonban a migrációs opciók (átköltözés Magyarországra vagy más országba) és az asszimiláció kockázata bizonytalansági tényezőként jelentkezik a magyar nyelvű közösségek jövője szempontjából.⁷

Jelen tanulmányban az ideális életkorokra vonatkozó kérdéseket vizsgáltuk, azaz hogy a határon túli magyar válaszadók mit gondolnak, mi az ideális életkor a házasságkötésre, illetve mi az első gyermek vállalásának ideális életkora férfiak és nők esetében.

Eredmények

Mikor ideális házasságot kötni?

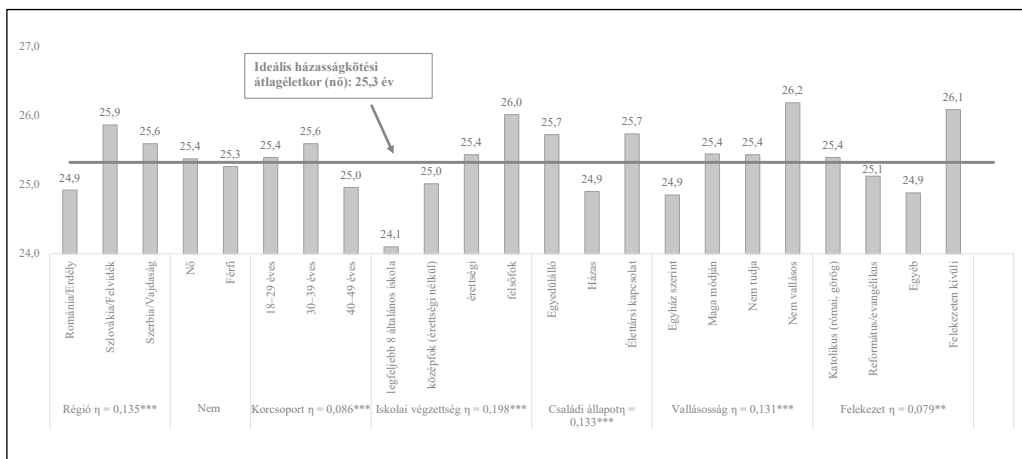
A válaszadók szerint a nők ideális első házasságkötési életkora 25–26 év, ami mintegy négy-öt évvel alacsonyabb az anyaországi átlagnál (30 év, KSH Stadat).⁸ Az NPKI-KINCS 2018-as felmérése szerint a nők az első házasságkötésre a 25,04 évet, míg a férfiak a 24,8

6 Kiss Tamás: A reprodukív magatartás etnikai különbségei Erdélyben. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (4). 51–75.

7 Györgybiró, A. C. (2021). Külhoni családok a járvány idején. *Kapocs*, 4 (1–2). 21–28. DOI: <http://doi.org/10.63582/KAPOCS.2021.1–2.3>

8 „...a nők első házasságkötésének átlagos életkora több mint 8 évvel, az első gyermekek világra hozatala 5,8 évvel emelkedett a rendszerváltás óta.” KSH (online): *A születések és a termékenység irányzatai és demográfiai jellemzői*. Letöltés helye: https://www.ksh.hu/docs/hun/xfp/idoszaki/szuletesek_termekenysseg/; letöltés ideje: 2025. 11. 1.

évet gondolták a legjobbnak. Ugyanakkor a tényleges első házasságkötés átlagéletkora 22,85 év volt a nőknél.⁹ Emellett úgy vélték, hogy a nőknek körülbelül 2-3 évvel korábban kellene házasságot kötniük, mint a férfiaknak.¹⁰

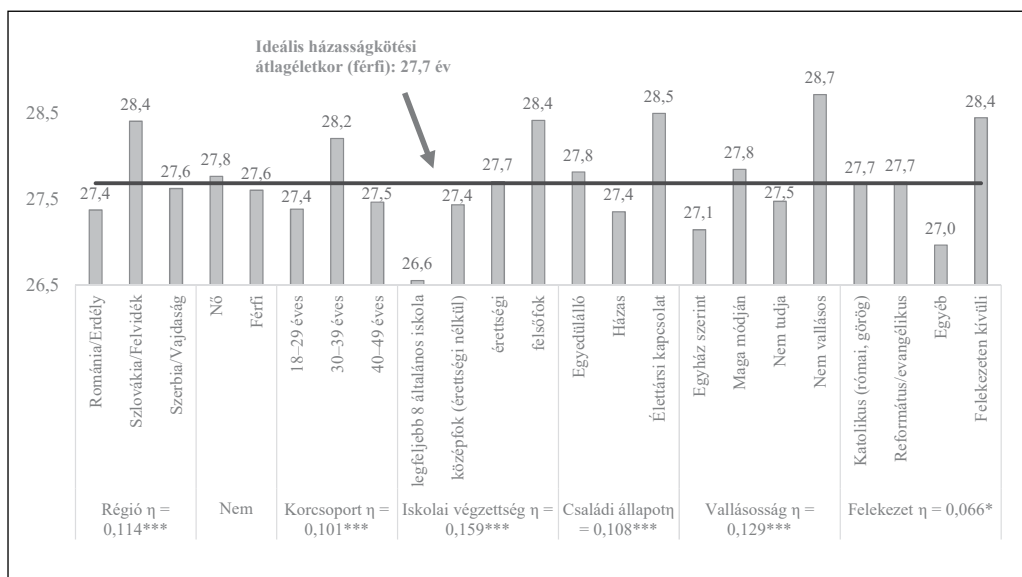


1. ábra: A házasságkötés ideális átlagéletkora a nők számára a főbb szociodemográfiai változók mentén
Megjegyzés: * $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$**

A nők ideális házasságkötési életkora 25,3 év (SD = 3,06, N = 1840). A régiók között szignifikáns, kis hatásnagyságú eltérés mutatkozott: a Felvidéken élők magasabb, Erdélyben pedig alacsonyabb kort tartottak ideálisnak. A nők és a férfiak véleménye gyakorlatilag nem különbözik egymástól, azaz mindkét nem hasonlóan gondolkodik a nők ideális házassági életkoráról. A korcsoportok közül a 30–39 évesek tették legmagasabbra a nők optimális házasságkötési korát. Az iskolai végzettség hatása erős: míg a diplomával rendelkezők szerint 26 éves kor a megfelelő, addig az alapkörű végzettségűek szerint 24,1 év. Az egyedülállók és élettársi kapcsolatban élők későbbi életkort javasoltak, szemben a házasokkal. Az egyház tanítása szerint vallásosak fiatalabb, míg a nem vallásosak idősebb kort tartották megfelelőnek. A felekezetek szerint csak enyhe eltérések mutatkoztak: a felekezeten kívüliek a 26,1, a katolikusok a 25,4, a protestánsok pedig a 25,1 éves kort jelölték meg. (A részletes adatokat lásd az 1. ábrán.)

9 KINCS: *Szociológiai kutatás a külföldi magyar családok körében és a köldökzsinór program*. 2019.

10 Papházi Tibor – Béres Orsolya – Baráté Edina – Trieb Mariann – Székely András: Párkapcsolatok és gyermekvállalás a külföldi magyar családok körében – egy reprezentatív kutatás eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (3). 7–36.



2. ábra: A házasságkötés ideális átlagéletkora a férfiak számára a főbb szociodemográfiai változók mentén
Megjegyzés: * $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$**

A férfiak ideális házasságkötési életkora átlagosan 27,7 év ($SD = 3,66$, $N = 1834$) volt, ami mintegy 2,4 évvel haladja meg a nők esetében megadott ideális életkort. Mindez részben a hagyományos nemi szerepekhez kötődő elvárásokból fakadhat: a férfiaknál a stabil anyagi helyzet kialakítását és a családfenntartói szerep betöltését gyakrabban tekintik előfeltételnek a házasságkötésre. A régiók között kisebb, de szignifikáns eltérések mutatkoztak, ami a helyi gazdasági különbségekhez, migrációs mintákhoz, illetve a közösségi normákhoz köthetők.¹¹

A nők és a férfiak vélekedése közel azonos a férfiak ideális házasságkötési életkoráról. A 30–39 évesek körében mértük a legmagasabb értéket. A diplomások későbbre, az alacsonyabbak korábban helyezik ezt, ami a kitolódó életpályát tükrözi.¹² A házasok 27,4, az egyedülállók 27,8, az élettársi kapcsolatban élők 28,5 éves kort tartanak ideálisnak, ami a „próba-házasság” késleltető hatását jelzi. A vallásosok korábban, a nem vallásosok később tartják optimálisnak a férfiak férjé válását (a részletes adatokat lásd a 2. ábrán).

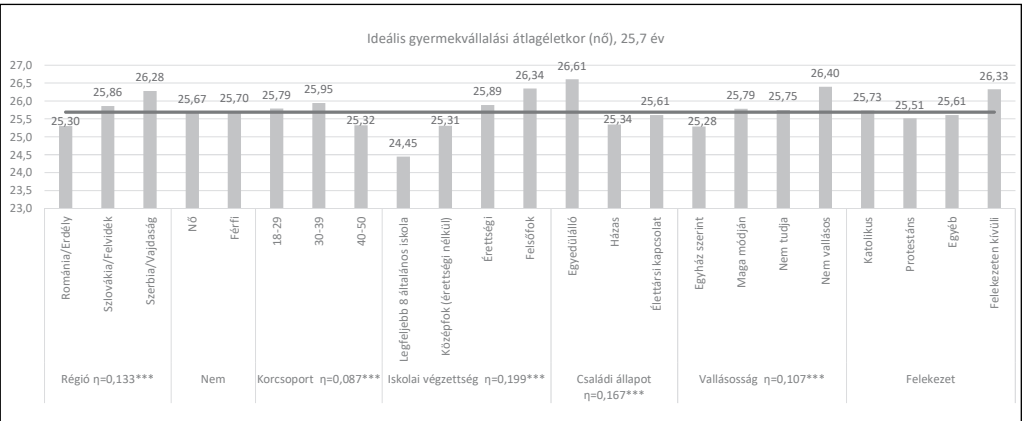
11 Karácsonyi Dávid – Kincses Áron: Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. *Földrajzi Közlemények*, 2010. 134 (1). 31–44.; Kincses Áron: *A Kárpát-medence ezredforduló utáni migrációs hálózatának vizsgálata*. Központi Statisztikai Hivatal: Budapest, 2012; Tóth Géza – Kincses Áron: A Kárpát–Pannon térség gazdasági térszerkezete. *Statisztikai Szemle*, 2024. 102 (5). 39–414.

12 Dusa Ágnes – Ludescher Melinda – Kozák Kőkény – Uhljár Péter – Wágner Tamás: A mamahotel-jelenség Európában – a szülői ház elhagyásának átlagéletkora szempontjából. *Kapocs*, 2025. 1–2. 157–178.

Mikor ideális gyermeket vállalni?

A 2018-as adatfelvétel szerint, a nők számára megjelölt ideális gyermekvállalási átlag-életkor 25,5 év volt. Kárpátalján fiatalabb (24,5 év), míg Felvidéken idősebb korra (26,2 év) helyezték ezt a válaszadók. A férfiak esetében a leginkább ideális életkor az apává válásra 28,4 év volt: Kárpátalján itt is a fiatalabb (27,4 év), Felvidéken pedig az idősebb életkort tartották ideálisnak (29,5 év).¹³

A gyermekvállalás ideális életkora 2023-ban a nők körében átlagosan 25,69 év (SD = 3,11 N = 1861), a férfiak körében 28,11 év (SD = 3,57 N = 1841) volt. A nőknél valamelyest az idősebb kor irányába, míg a férfiak ideális apává válásánál fiatalodást detektálhatunk. Vagyis a házasságkötéshez hasonlóan az első gyermek vállalásának ideális életkorában is 2-3 éves korkülönbség rajzolódik a nemek között, és kismértékű közeledés látható az ideálisnak vélt életkor tekintetében.



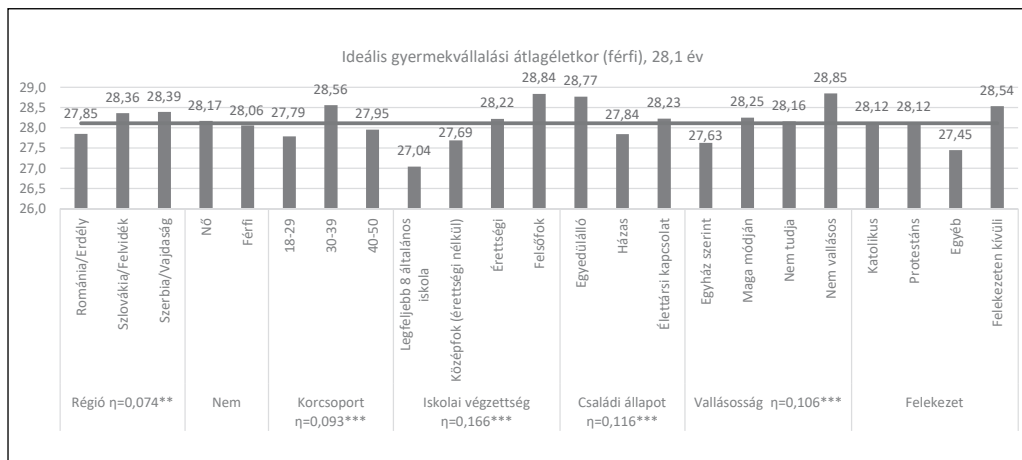
3. ábra: Az első gyermek vállalásának ideális átlagéletkora a nők számára a főbb szociodemográfiai változók mentén

Megjegyzés: * $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$**

A nők elsőgyermek-vállalásának ideális életkora regionálisan eltér: Erdélyben a legalacsonyabb, majd ezt követi a Felvidék és Vajdaság. Nemek között nincs különbség, életkor szerint viszont a 40–50 évesek tartják legfiatalabbnak az ideális kort, míg a 30–39 évesek későbbre, 25,9 évre teszik ezt. Az iskolai végzettség mentén szignifikáns összefüggés látható: minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál későbbre tolódik az első gyermek vállalása. A családi állapot szerint a házasok fiatalabb korban (25,3 év), az élettársi

13 Papházi Tibor – Béres Orsolya – Baráté Edina – Trieb Mariann – Székely András: Párkapcsolatok és gyermekvállalás a külföldi magyar családok körében – egy reprezentatív kutatás eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (3). 7–36.

kapcsolatban élők 25,6, míg az egyedülállók 26,6 évesen tartják ideálisnak a családalapítást. A vallásosak is korábban (25,3 év), a nem vallásosak pedig későbbre (26,4 év) teszik ezt az életkort. A felekezetek között nincs szignifikáns különbség (a részletes adatokat lásd a 3. ábrán).



4. ábra: Az első gyermek vállalásának ideális átlagéletkora a férfiak számára a főbb szociodemográfiai változók mentén

Megjegyzés: * $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$**

Erdélyben gondolják a legalacsonyabbnak a férfiak ideális gyermekvállalási életkorát, míg a Felvidéken és Vajdaságban közel hasonlókat vélnek a legjobbnak. A nemek között nincs különbség. A 19–29 évesek jelölték meg a legalacsonyabb, a 30–39 évesek a legmagasabb ideális életkort. Az iskolai végzettség növekedésével emelkedik az ideálisnak tartott életkor: az alapfokú végzettségűek 27,04, a felsőfokúak 28,84 évet tartanak optimálisnak. A családi állapot szintén meghatározó: a házasság fiatalabb, az élettársi kapcsolatban élők és az egyedülállók idősebb kort jelöltek meg. A legvallásosabbak fiatalabban, a nem vallásosak későbbi életkorban tartják ideálisnak az apává válást. A felekezetek között szignifikáns eltérés tapasztalható (a részletes adatokat lásd a 4. ábrán).

Klaszterek – az ideális házasságkötés és gyermekvállalás összevonva

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a válaszadók véleményei alapján kirajzolódna-e eltérő csoportok az ideálisnak tartott házassági és gyermekvállalási életkorok mentén. Ezért az ideális életkorokra vonatkozó négy kérdést bevontuk egy K-Means klaszteranalízisbe. Előzetesen azt feltételeztük, hogy kialakulhat egy olyan csoport, aminek tagjai támogatják

a korai házasságot, de a gyermekvállalás ideális életkorát későbbre tolják, vagy ahol nagyobb korkülönbség mutatkozik meg a férfiakra és nőkre vonatkozó ideális életkorokban. Végül azonban négy olyan klaszter alakult ki, ahol a férfiak és nők közötti életkorban nincs kiugró eltérés, a házasság és gyermekvállalás ideális életkorát tekintve pedig kifejezetten szoros az együttjárás mind a négy esetben, azaz a házasságkötést gyorsan követi a gyerekvállalás. Nézzük meg tehát a négy kialakult klasztercsoportot.

Az első, a kései házasságot és gyermekvállalást támogatóknak nevezett csoport a legkisebb, 76 válaszadó tartozik ide. Mind a házasság, mind az első gyermek vállalásának ideális életkorát tekintve a legmagasabb életkort határozták meg a többi klaszterhez képest. Az ideális házasságkötési kort nők esetében 31 éves korra, férfiak esetében 36,5 éves korra tették, az első gyermek vállalásának ideális életkorát pedig a nők esetében 31, a férfiak esetében 36 évben határozták meg. Egy érdekesség ezzel kapcsolatban, ami csak ebben a klaszterben jelent meg: a férfiakra vonatkozóan ugyan kicsivel, de a gyermekvállalás ideális kora megelőzi a házasságkötés ideális korát. Minden más esetben a házasodási életkor alacsonyabb az ideálisnak tartott gyermekvállalási kornál. Szintén érdekes, hogy ebben a klaszterben a legnagyobb az életkori eltérés a férfiak és a nők között: mind a házasság, mind a gyermekvállalás esetében 5 év.

A következő csoport az előző ellentéte, hiszen mind az ideális házasságkötési, mind az ideális gyermekvállalási életkort tekintve a legalacsonyabb korévet adták meg. A házasság ideális életkora 22 év a nőknél és 24 év a férfiaknál. Ez azt is jelenti, hogy a csoport tagjai szerint kicsi az ideális életkori különbség a két nem között. Az első gyermek vállalásának ideális életkora is ebben a klaszterben a legalacsonyabb, férfiaknál 24, nőknél 22 év. Éppen ezért ezt a klasztert a korai házasságot és gyermekvállalást támogatók csoportjának neveztük el, 483 válaszadó tartozik ide.

A következő csoport a legnagyobb számú, 839 fővel. Az előző csoporthoz képest minden szituációban az ideális életkort kicsit idősebbnek határozták meg, ám ezek az életkorok a négy csoportot áttekintve még mindig fiatalnak számítanak. A házasságkötés ideális életkora szerintük a férfiak esetében 27,5 év, a nők esetében 25 év. A gyermekvállalás ideális életkora pedig 28 és 27 év. Figyelembe véve a határon túli magyarság vonatkozó demográfiai trendjeit,¹⁴ azt mondhatjuk, hogy ezek az ideálképek a helyi szokások követésével függhetnek össze, ezért határon túli normákat követők lett a csoport neve.

14 Szilágyi Dániel – Rövid Irén – Ludescher Melinda – Deákné Dusa Ágnes – Trásy Lilla – Papházi Tibor: Mérőldkövek a családalapítás útján. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötelékek. Családkutatás a külhoni magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 16–33.

Végül a negyedik, 368 főt tartalmazó klaszterbe azok tartoznak, akik szerint a nők ideális házasságkötési életkora 28 év, a férfiaké 31 év. Az első gyermek vállalásának ideális életkora pedig nők esetében 29, a férfiak esetében pedig 31 év. Ez leginkább a magyarországi trendekkel egyezik, ezért anyaországi mintázatot követőknek neveztük el ezt a csoportot.

	Kései házasságot és gyermekvállalást támogatók	Korai házasságot és gyermekvállalást támogatók	Határon túli normákat követők	Anyaországi mintázatot követők
Létszám (fő)	76	483	839	368
Véleménye szerint manapság hány éves korban ideális házasságot kötni egy nőnek?	31,06	22,34	25,25	28,29
Véleménye szerint manapság hány éves korban ideális házasságot kötni egy férfinak?	36,58	24,07	27,67	30,70
Hány éves korban az ideális az első gyermeket vállalni egy nőnek?	31,12	22,75	25,72	28,80
Hány éves korban az ideális az első gyermeket vállalni egy férfinak?	36,35	24,42	28,27	31,27

1. táblázat: A családalapítás ideális időpontja szerinti klaszterek (K-means kluster)

Ezután érdemes áttekinteni, hogy az egyes klaszterekbe tartozókat hogyan lehet demográfiai jellemzőkkel leírni. Ehhez keresztábra (khí-négyzet-próba) és varianciaanalízis (ANOVA) módszereket használtunk.

A válaszadó neme és a klaszterbe tartozás között nem mutatkozott szignifikáns összefüggés. Szintén nem volt szignifikáns az összefüggés az életkor és a klaszterek között.

Területi különbségek azonban már karakteresen megjelentek. Mind a három határon túli magyar csoportban a válaszadók a saját közösségi normáikat tartják ideálisnak legnagyobb arányban, azaz a harmadik, határon túli normákat követők klaszter jellemezhető a legmagasabb megoszlási arányokkal. Legmagasabb a Vajdaságban (50%), azt követi Erdély (49%) és Felvidék (41%). Erdélyben szintén magas a korai házasságkötést és gyermekvállalást támogatók csoportjába tartozók aránya: 32% a vajdasági 25%-hoz és a felvidéki 24%-hoz képest. Az anyaországi mintázatot követők pedig magasabb arányban vannak jelen a felvidéki almintában, hiszen 30%-uk sorolható ebbe a klaszterbe, szemben a vajdasági 20%-kal és az erdélyi 16%-kal. A kifejezetten kései ideális családalapítást támogatók között is a szlovákiai magyarok vannak magasabb arányban (6%), míg a Vajdaságban (4%) és Erdélyben (4%) alacsonyabb ez a szám. Összességében, különösen, ha az adjusted residual értékeket is figyelembe vesszük, az rajzolódik ki, hogy az erdélyi válaszadók inkább a korai családalapítás felé hajlanak, a vajdaságiak véleményét leginkább a saját szokásaik határozzák meg, míg a felvidékiek a későbbi családalapítást tartják ideálisnak.

	Kései házasságot és gyermekvállalást támogatók	Korai házasságot és gyermekvállalást támogatók	Határon túli normákat követők	Anyaországi mintázatot követők	Összesen (fő)
Erdély	4%	<u>32%</u>	49%	16%	876
Felvidék	6%	24%	41%	<u>30%</u>	412
Vajdaság	4%	25%	50%	20%	461

2. táblázat: A családalapítás ideális időpontja szerinti klaszterek megoszlása területi szempontból (sorszázalékok) $P = 0,000$

Megjegyzés: aláhúzás = több elem került az adott cellába, mint az véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adjusted Standardized Residual $\geq 1,96$); dőlt = kevesebb elem került az adott cellába, mint az véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adjusted Standardized Residual $\leq -1,96$).¹⁵

Szintén összefüggés látható a legmagasabb iskolai végzettség és az ideális családalapítás ideje alapján létrehozott klaszterek között. Az iskolai végzettséget három szintre összevonva az látható, hogy ismét a határon túli normákat követő klaszterbe tartozók jelennek meg legmagasabb arányban mind a három iskolázottsági fokon. Emellett viszont az alapfokú iskolai végzettségűek körében magas a korai családalapítást támogatók aránya (36%), a

15 Agresti, Alan: *Categorical Data Analysis*. Wiley: New York, 2002.

középfokú iskolai végzettségűek esetében 28% ez az arány, a felsőfokú iskolai végzettségűek körében pedig ehhez képest csak 20%. A felsőfokú iskolázottságú válaszadók között magasabb a megoszlása az anyaországi mintázatot követőknek (25%), és itt a legmagasabb az aránya a kései házasságot és családalapítást támogatóknak is (5%).

	Kései házasságot és gyermekvállalást támogatók	Korai házasságot és gyermekvállalást támogatók	Határon túli normákat követők	Anyaországi mintázatot követők	Összesen (fő)
Alapfokú iskolai végzettség	3%	<u>36%</u>	46%	15%	578
Középfokú iskolai végzettség	4%	28%	47%	22%	703
Felsőfokú iskolai végzettség	5%	20%	50%	<u>25%</u>	465

3. táblázat: A családalapítás ideális időpontja szerinti klaszterek megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szempontjából (sorszámalekok) $P = 0,000$

Megjegyzés: aláhúzás = több elem került az adott cellába, mint az véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adjusted Standardized Residual $\geq 1,96$); dőlt = kevesebb elem került az adott cellába, mint az véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adjusted Standardized Residual $\leq -1,96$).¹⁶

A vallásosság szerepe szintén kimutatható, hiszen a vallási önbesorolás szignifikáns összefüggést mutat az ideálisnak vélt családalapítási klaszterekkel. Az egyház vallási előírásait követők között vannak a legnagyobb arányban azok, akik a korai házasságkötést és gyermekvállalást támogatják (34%), bár összességében a legvallásosabb csoport is a határon túli normákat követi leginkább (46%). A maguk módján vallásosak között is a határon túli normákat követők vannak legtöbben, hiszen majdnem felük (49%) úgy gondolja, hogy a húszas éveik közepén ideális családot alapítani a fiataloknak. Bár magas az arányuk a korai házasságot és gyermekvállalást támogatók között (26%), az adjusted residual értéke azt mutatja, hogy a várhoz képest alulreprezentált a jelenlétük. Azok, akik nem tudják, hogy vallásosak-e, szintén a határon túli normákat követik leginkább, ám ez az arány (38%) a legalacsonyabb a négy vallásos csoportot összevetve. Körükben inkább az anyaországi

16 Agresti, 2002. Categorical Data Analysis, i. m.

családalapítási minták követése a jelentős (28%), különösen, ha a vallásosság szerinti csoportokkal összehasonlítjuk. Érdekes ellentmondás, hogy magas az arányuk a korai házasságkötést és gyermekvállalást támogatók csoportjában (29%, ami a második legmagasabb arány), ugyanakkor a kései családalapítást támogatók klaszterében is (5%). A nem vallásosok megoszlásai egyértelműbbek: a határon túli normákat követők vannak legmagasabb arányban, ám a kései házasságot és gyermekvállalást ideálisnak tartók között kimagasló (11%) az arányuk a többi csoporthoz képest.

	Kései házasságot és gyermekvállalást támogatók	Korai házasságot és gyermekvállalást támogatók	Határon túli normákat követők	Anyaországi mintázatot követők	Összesen (fő)
Egyház szerinti vallásosság	2%	<u>34%</u>	46%	18%	568
Maga módján vallásos	4%	26%	49%	21%	901
Nem tudja	5%	29%	38%	<u>28%</u>	97
Nem vallásos	<u>11%</u>	19%	49%	22%	179

4. táblázat: A családalapítás ideális időpontja szerinti klaszterek megoszlása önbevallásos vallásosság szerinti bontásban (sorszázalékok) $P = 0,000$

Megjegyzés: aláhúzás = több elem került az adott cellába, mint az véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adjusted Standardized Residual $\geq 1,96$); dőlt = kevesebb elem került az adott cellába, mint az véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adjusted Standardized Residual $\leq -1,96$).¹⁷

A vallásos válaszadókon belül kíváncsiak voltunk felekezeti eltérésre, így létrehoztunk egy katolikus és egy protestáns kategóriát, ám nem mutatkozott szignifikáns összefüggés. Tendenciaszerűen kirajzolódott, hogy a katolikusok felülreprezentáltak a magyarországi mintázatot követők között, míg a reformátusok a korai családalapítók között, ám ennek inkább területi okai lehetnek (a határon túli magyarok között a Felvidéken inkább katolikusok vannak többségben, az erdélyi magyarok között a reformátusok és a katolikusok aránya kiegyensúlyozottabb).¹⁸

¹⁷ Agresti, 2002. Categorical Data Analysis, i. m.

¹⁸ Gyurgyík László – Sebők László (szerk): Népszámlálási Körtkép Közép-Európából 1989–2002. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2003.

A családi állapot szintén érdekes összefüggéseket mutatott az ideális családalapítás négy klaszterével. Az látszik, hogy a házasságban élő válaszadók támogatják leginkább a korai családalapítást: 31% azokkal szemben, akiknek van párjuk, de nem házasok (26%) és azokkal szemben, akik egyedülállók (24%). Akiknek ugyan van párjuk, de nem házasodtak (még) össze, azok is alapvetően a határon túli normákat tartják ideálisnak (ahogyan a házasok is), ám körükben mégis felülreprezentáltak a kései családalapítást támogatók. Hasonló a helyzet azokkal, akik egyedülállók: a legtöbben a határon túli normákat tartják követendőnek, ám felülreprezentáltak mind az anyaországi mintázatot követők, mind a kései családalapítást támogatók között.

	Kései házasságot és gyermekvállalást támogatók	Korai házasságot és gyermekvállalást támogatók	Határon túli normákat követők	Anyaországi mintázatot követők	Összesen (fő)
Nincs párja, egyedülálló	<u>6%</u>	24%	44%	<u>26%</u>	427
Van párja, de nem házas	<u>6%</u>	26%	46%	22%	446
Házas	2%	<u>31%</u>	49%	18%	875

5. táblázat: A családalapítás ideális időpontja szerinti klaszterek megoszlása párkapcsolati státusz szerint (sorszázalékok) $P = 0,000$

Megjegyzés: aláhúzás = több elem került az adott cellába, mint az véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adjusted Standardized Residual $\geq 1,96$); dőlt = kevesebb elem került az adott cellába, mint az véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adjusted Standardized Residual $\leq -1,96$).¹⁹

A gyermekvállalás felől közelítve, ha azt vizsgáljuk, hogy hány gyermeket tartanak ideálisnak az egyes klaszterbe tartozók, akkor szintén szignifikáns az összefüggés. A korai esküvőt és gyermekvállalást támogató csoport szerint a legmagasabb az ideális gyermekszám, 2,4. A skála másik végén a kései családalapítást támogatók vannak, akik szerint az ideális gyermekszám 1,9, ami még mindig nem olyan alacsony. A másik két csoport közül a határon túli normákat követőkre a 2,2-es átlagos gyermekszám jellemző, míg az anyaországi mintát követő csoport tagjainak átlaga 2,1. A különbség tehát szignifikáns, ám látszik, hogy az alapvetően kettő körüli átlagok jelentek meg. A korai házasságkötést

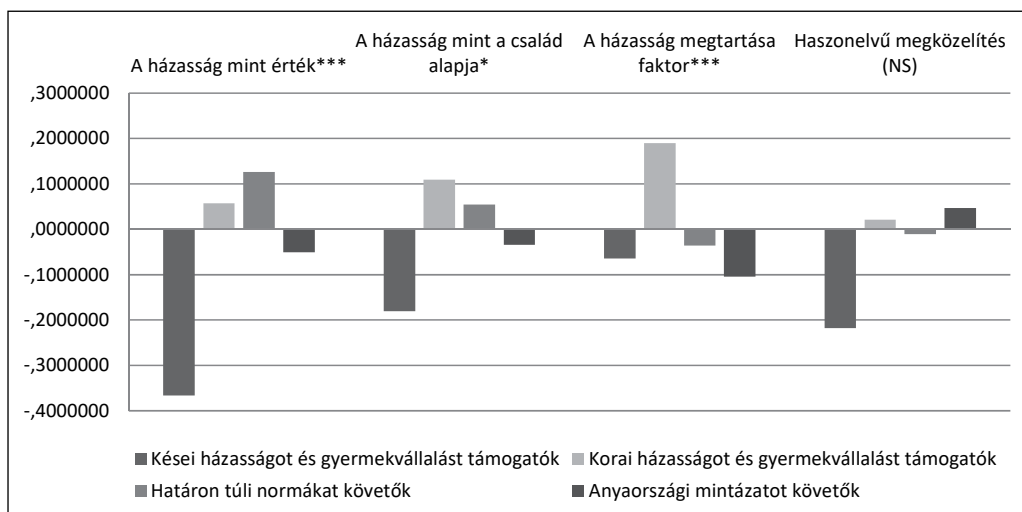
19 Agresti, 2002. Categorical Data Analysis, i. m.

és gyermekvállalást támogatók körében a magasabb szórás oka az lehet, hogy körükben magas a négy gyermeket ideálisnak tartók aránya, és megjelennek az akár 5–7 gyermek vállalását is ideálisnak tartók, míg a kései családalapítást támogatók között egységesebben jelennek meg az egy vagy két gyermeket ideálisnak tartók.

	Átlag	SD
Kései házasságot és gyermekvállalást támogatók	1,9071	0,558
Korai házasságot és gyermekvállalást támogatók	2,4142	0,728
Határon túli normákat követők	2,2133	0,604
Anyaországi mintázatot követők	2,1052	0,597
Teljes minta	2,2351	0,651

6. táblázat: Az ideális gyermekszám és a családalapítás ideális időpontja szerinti klaszterek közötti összefüggés varianciaanalízissel vizsgálva ($p = 0,000$)

Végül kíváncsiak voltunk arra, hogy a négy klasztercsoport között kimutatható-e attitűdbéli különbség a házasság intézményével kapcsolatban. Ennek vizsgálatára azt a kérdésblokkot használtuk fel, amelyben a válaszadók 11 kijelentést értékelhettek négyfokú Likert-skálán. A kérdőív e blokkját minden válaszadó kitölthette, függetlenül attól, hogy házas volt-e, volt-e párja a lekérdezés idején vagy sem. A könnyebb elemezhetőség kedvéért a házassággal kapcsolatos 11 itemet faktoranalízis segítségével összevontuk. Három faktor rajzolódott ki. Az első faktorba azok a kijelentések csoportosultak, amelyek arra vonatkoztak, miszerint a házasság valamiféle értéket jelent (A házasság nem csak papírforma, A házasság nem idejétmúlt intézmény, A házasság élethosszig tartó kapcsolat, a házasság mélyebb elköteleződést jelent). A második faktorba csoportosultak azok az itemek, amelyek szerint a házasság a család alapja (Egy jól működő család alapja a házasság, A gyermekvállaláshoz fontos a házasság). A harmadik faktor kijelentései a házasság megtartásának fontosságát, egyfajta válásellenességet közvetítenek (Akiknek kiskorú gyerekeik vannak, együtt kell maradniuk, Nem igaz, hogy ha egy házasság boldogtalanná válik, jobb, ha elválnak, még ha van is gyermekük, Egy kevésbé jó házasságban is boldogabb az ember, mint egyedül). A negyedik faktor pedig a házasság haszonelvű megközelítését összegzi (A házasság előnyt jelent a hivatalos ügyek intézésekor egy család számára, A házasság anyagi biztonságot jelent). A részletes adatok a mellékletben láthatók.



5. ábra: A házasság egyes faktorainak megítélése a családalapítás ideális időpontja szerinti klasztercsoportok körében

Megjegyzés: *** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

A házasság megítélésének attitűdfaktorait összevetettük az ideális családalapítás klasztereivel. Három esetben mutatkozott szignifikáns eltérés az attitűdökben, mégpedig az első három faktor esetében. A házasság mint érték leginkább a határon túli normákat követőkre jellemző, de a korai családalapítást támogatókra is jellemző. Kifejezetten nem értenek egyet a házasság értékével a kései családalapítást támogatók. Azzal, hogy a házasság lenne a család alapja, a korai házasságkötést és gyermekvállalást támogatók értenek egyet leginkább, utánuk a határon túli normákat követőkkel. A kései házasságot ideálisnak tartók klaszterében újfent erősen a negatív tartományban látszik a faktorátlag. A házasság megtartásának fontossága határozottan a korai családalapítást támogatók csoportjában fontos, a többi klaszterben negatív, ám ennek a mértéke különböző: az anyaországi családalapítási mintákat követők azok, akik legkevésbé válsáellenesek, majd a kései családalapítást ideálisnak tartók és a határon túli normákat követők. Ez is jelzi, hogy bár a határon túli magyarok alapvetően házasságpártiak,²⁰ a válás megítélése már nem olyan szigorú, mint régebben. A negyedik faktor értékei nem mutattak szignifikáns kapcsolatot a klaszterekkel, mégis érdekes rátekinteni az eredményekre: a korai családalapítást ideálisnak tartók és főleg az anyaországi gyermekvállalási mintákat követők véleményében jelent meg valamennyire a házasság haszonelvű megközelítése.

20 Szilágyi Dániel – Rövid Irén – Ludescher Melinda – Deákné Dusa Ágnes – Trásy Lilla – Papházi Tibor: Mérőföldkövek a családalapítás útján. In: Fürész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötélékek. Családkutatás a külhoni magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 16–33.

Összegzés

Tanulmányunk célja a határon túli magyar közösségek házasságkötésre és elsőgyermek-vállalásra vonatkozó ideálképeinek empirikus vizsgálata volt. Három határon túli régióban (Erdély, Felvidék, Vajdaság) a 18–49 éves korosztály körében zajlott 2023-ban kérdőíves felmérés. Főbb eredményei közé tartozik, hogy kutatásban részt vevők szerint a nők számára a házasságkötés időzítését átlagosan 25,3 éves korra, a férfiakét 27,7 éves korra határozták meg a válaszadók, Erdélyben fiatalabb, a Felvidéken magasabb életkorokat megadva. Az első gyermek vállalásával kapcsolatban a 25,7 évet (nők) és a 28,1 évet (férfiak) jelölték meg. Fontos kiemelni, hogy a házasságkötést a határon túli magyarok a gyermekvállalás időzítése elé helyezték mind a három régióban.

Klaszteranalízissel kialakítottunk négy tipikus attitűdcsoportot, amely a kései és korai családalapítást választókat, a határon túli normákat követőket, illetve az anyaországi mintázatot követőket csoportosította. Varianciaanalízissel és khí-négyzet-próbákkal igazoltuk, hogy a klaszterek összetételét szignifikánsan befolyásolja a régió, az iskolai végzettség, a családi státusz és a vallásosság. A kései mintázatot követők jellemzően magasabb iskolázottságúak és késleltetett életpályát futnak be (arányuk a Felvidéken a legmagasabb: 6%), míg a korai családalapítást preferálók inkább alacsonyabb végzettségű és erősebb közösségi normákkal rendelkező csoportokból kerülnek ki (arányuk Erdélyben a legmagasabb: 32%). A házasok és a vallásosok minden régióban nagyobb arányban tartoznak a korai családalapítást preferálók közé.

Faktoranalízissel négy házassághoz kapcsolódó attitűdfaktort (a házasság mint „érték”; családi alap; a házasságmegtartás; haszonelvű megközelítés) azonosítottunk. A késői családalapítást támogató csoport negatív értékeket képvisel: elutasítja a házasságot mint értéket és mint a család alapját, valamint a megtartás és a haszonelvű megközelítés dimenzióit is. A korai családalapítást preferálók viszont éppen ellenkezőleg, következetesen pozitív hozzáállást mutatnak: különösen magas pontszámot érnek el a házasság megtartása faktorban, de a házasság mint érték és mint a család alapja dimenzióiban is erőteljes támogatók. A határon túli normákat követők leginkább a házasság értékét emelik ki, míg a megtartás és a haszonelvű faktorokban csupán inkább középutas állásponton vannak. Az anyaországi mintázatot követők csoportjában jelenik meg a haszonelvű megközelítés, miközben a tradicionális érték- és megtartási attitűdökben visszafogottabb álláspontot képviselnek.

Elemzésünkben rámutattunk arra, hogy az életpályák, a családi helyzet és a párkapcsolati attitűdök megítélése alapvetően meghatározza a családi ideálképet a határon túli magyarok körében. A kvantitatív felmérés mellett érdemes lenne további mélyinterjúkat kutatásokkal megvizsgálni az attitűdök részletesebb összefüggéseit, hogy alaposabban megértsük az ezzel kapcsolatos ideálképet.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az MCA Collegium Professorum Hungarorum keretében készült.

Irodalomjegyzék

Agresti, Alan: *Categorical Data Analysis*. Wiley: New York, 2002.

Dusa Ágnes – Ludescher Melinda – Kozák Kökény – Uhljár Péter – Wágner Tamás: A mamahotel-jelenség Európában – a szülői ház elhagyásának átlagéletkora szempontjából. *Kapocs*, 2025. 8 (1–2). 157–178. DOI: <http://doi.org/10.63582/KAPOCS.2025.1-2.11>

Engler Ágnes: Párkapcsolati elköteleződések és családalapítási szándékok. In: Engler Ágnes (szerk): *Család és karrier*. Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ: Debrecen, 2018. 13–42.

Fürész Tünde – Nagy Tímea – Horváth-Varga Anikó: A 30 éves kor alatti gyermekvállalás ösztönzésének szükségessége. *Kapocs*, 2023. 6 (2–3). 36–45. DOI: <http://doi.org/10.63582/KAPOCS.2023.2-3.4>

Györgybiró, A. C.: Külhoni családok a járvány idején. *Kapocs*, 2021. 4 (1–2), 21–28. DOI: <http://doi.org/10.63582/KAPOCS.2021.1-2.3>

Gyurgyík László – Sebők László (szerk): *Népszámlálási Körkép Közép-Európából 1989–2002*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2003.

Karácsonyi Dávid – Kincses Áron: Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. *Földrajzi Közlemények*, 2010. 134 (1). 31–44.

Kincses Áron: *A Kárpát-medence ezredforduló utáni migrációs hálózatának vizsgálata*. Központi Statisztikai Hivatal: Budapest, 2012.

Kiss Tamás: A reprodukzív magatartás etnikai különbségei Erdélyben. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (4). 51–75.

Lazzari, Ester – Compans, Marie-Caroline – Beaujouan, Eva: Changing Childbearing Age Norms in Europe in Times of Fertility Postponement. *SocArXiv*, 2022. december 15. DOI: <https://doi.org/10.31235/osf.io/xbheq>

Nyírády Adrienn: Házasságkötések hazai és nemzetközi viszonylatban. *Kapocs*, 2024. 7 (1–2). 67–77. DOI: <http://doi.org/10.63582/KAPOCS.2024.1-2.6>

Papházi Tibor – Béres Orsolya – Baraté Edina – Trieb Mariann – Székely András: Párkapcsolatok és gyermekvállalás a külhoni magyar családok körében – egy reprezentatív kutatás eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (3). 7–36.

Szilágyi Dániel – Rövid Irén – Ludescher Melinda – Deákné Dusa Ágnes – Trásy Lilla – Papházi Tibor: Mérőkövek a családalapítás útján. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötélékek. Családkutatás a külhoni magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 16–33.

Tóth Géza – Kincses Áron: A Kárpát–Pannon térség gazdasági térszerkezete. *Statistikai Szemle*, 2024. 102 (5). 397–414.

Melléklet

*A házasság megítélésének faktorai (faktorsúlyok). Maximum-Likelihood módszer.
Teljes magyarázott variancia: 44,867. KMO: 0,786.*

	Faktorok			
	A házasság mint érték	A házasság mint a család alapja	A házasságmegtartás fontossága	A házasság haszonelvű megközelítése
A házasság csak papírforma, mintha jogosítványt adnának az együttéléshez.	-,685	-,104	-,118	,061
A házasság idejétmúlt intézmény.	-,598	-,058	-,096	-,015
A házasság élethosszig tartó kapcsolat.	,533	,218	,193	,080
A házasság mélyebb elköteleződést, átgondoltabb köteléket jelent.	,516	,195	,002	,167
Egy jól működő család alapja a házasság.	,271	,803	,208	,060
A gyermekvállaláshoz fontos a házasság.	,240	,717	,227	,079
Akiknek kiskorú gyerekeik vannak, együtt kell maradniuk.	,082	,177	,626	,129
Ha egy házasság boldogtalanná válik, jobb, ha elválnak, még ha van is gyermekük.	-,176	-,088	-,595	-,002
Egy kevésbé jó házasságban is boldogabb az ember, mint egyedül.	,047	,324	,394	,175
A házasság előnyt jelent a hivatalos ügyek intézésekor egy család számára.	-,010	-,034	,048	,666
A házasság anyagi biztonságot jelent.	,142	,247	,157	,532

ENGLER ÁGNES

PÁRKAPCSOLAT ÉS CSALÁDTERVEZÉS A NEMZETI IDENTITÁS TÜKRÉBEN

Az egyén életét nagymértékben meghatározza származása és életútja: milyen családban nő fel, milyen értékeket és normákat kap örökölni, milyen nevelésben és oktatásban részesül az otthon falain kívül, milyen közösségek értékei, szokásai hatnak ezen felül rá, milyen társadalmi-gazdasági környezetben megy végbe ez a többszintű szocializáció. Az önazonosság, az identitás kialakulását a származási, öröklött adottságok mellett az egyént körülvevő mikro- és makrovilágok szereplői, azok viszonya, kapcsolódása, az ott érvényesülő vagy kevésbé érvényesülő folyamatok folyamatosan alakítják.

Tanulmányunkban a határon túli magyarok körében végzett vizsgálat alapján arra keressük a választ, mi és hogyan befolyásolja a magyar nemzeti identitás kialakulását. Kérdésünk továbbá az, vajon kimutatható-e összefüggés a nemzeti identitás és a gyermekvállalási hajlandóság között. A határon túli területeken élő magyarok fennmaradása nemcsak számszerűsíthetően (népességszámban) adhat okot az aggodalomra (magyar gyermekek megszületése, magyarok szülőföldön maradása), hanem magyar mivoltuk, magyarságtudatuk megőrzése és annak átadása a következő generációnak szintén sarkalatos kérdés. Ebben a gyermekvállalásnak, gyermeknevelésnek hangsúlyos szerepe van.

Szakirodalom

A nemzeti identitás Pataki¹ gyakran idézett megfogalmazásában az énrendszerünknek az alkotóeleme, amely „a nemzetietnikai csoporthoz való tartozás tudatából és élményéből származik – ennek minden értékelő és érzelmi mozzanatával, valamint viselkedési diszpozíciójával egyetemben”. Gereben és Tomka² ezt azzal egészíti ki, hogy a nemzeti identitástudat „nem

1 Pataki Ferenc: Nemzetkarakterológia. *Magyar Tudomány*, 1997. 104 (1–12). 169–179.

2 Gereben Ferenc – Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat*. JTMR Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet: Budapest, 2000. 62.

valamiféle külsődleges dísz, hanem szerves tartozéka az emberi személyiség értékvilágának és kulturális beállítottságának”. Gereben³ az identitástudat azon alkotóelemeit emeli ki, amelyek különösen és fokozottan kisebbségi létben meghatározók: fennmaradásra való törekvés, megőrzés, személyek és közösségek tartósan azonosak maradása önmagukkal.

Gereben és Tomka⁴ erdélyi vizsgálatában hét különböző identitástípust azonosított: cselekvéses vállalás (értékek megőrzése, továbbadása), kulturális (amely az anyanyelvre, hagyományra, vallásra épít), az emocionális (pozitív érzelmű, büszkeség, öröm), tartozni valahová (közösséghez, nemzethez, szülőföldhöz), természetes (beleszületünk), kizárólag negatív (hátrányos helyzet, elnyomás, nehézségek), közömbös (semmi különös nem jelent). Gereben⁵ a nemzeti azonosság maradandóságát és értékőrző jellegét látja leginkább megnyilvánulni és tekinti tipikusnak, eltérően más, atipikus megnyilvánulásoktól (pl. közömbösség, feladás, identitáscsere). Vizsgálatából kiderül továbbá, hogy az identitásra ható legerősebb tényező az anyanyelvi összetartozás és a család, a családi nevelés. Az iskolai oktatás, nevelés közepmezőnyben végzett, a vallásosság a fontossági rangsor utolsó harmadában szerepelt. Bocz és Antal⁶ kutatásában a nemzeti identitásra ható legerősebb tényezők között találjuk a családi háttérrel (házasságban élés, több gyermek nevelése) és a vallásosságot, amelyek növelték a nemzeti büszkeséget és lojalitást. Gereben és Tomka⁷ a vallásosság és a nemzettudat között szintén egyértelmű összefüggéseket mutatott ki. A nem vallásosak jellemzően közömbösek voltak a nemzettudatot illetően, a vallásos megkérdezetteknek pedig erősebb nemzeti identitása volt. Az aktívabb, mélyebb vallásos élet pedig mélyebb, tevékenyebb nemzeti kötődést jelentett. Vizsgálatukból kiderül, hogy a vallási és nemzeti identitás erősen összefügg és kölcsönösen erősíti egymást.

Pataki⁸ a nemzeti öntudat átörökítését egyértelműen a szocializációs folyamatban látja, mégpedig olyan identitásképzőkön keresztül, mint az anyanyelv, a kultúra, nemzeti történelem és irodalom, a közösség elbeszélései. Ezek jó esetben a családi és más kisközösségekben alapozzák meg még gyermekkorban az identitást, majd később az oktatásnak is fontos szerep jut a nemzetazonosság megerősítésében. Az anyanyelvi oktatásnak és az ahhoz való

3 Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris: Budapest, 1999.

4 Gereben Ferenc – Tomka Miklós, 2000. Vallásosság és nemzettudat, i. m.

5 Gereben Ferenc, 1999. Identitás, kultúra, kisebbség, i. m.

6 Bocz János György – Antal István: Büszkeség, lojalitás és önkritika: a Hungarostudy 2021 adatfelvétel nemzeti identitással kapcsolatos állításainak összehasonlító elemzése. In: Engler Ágnes – Purebl György – Susánszky Éva – Székely András (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2021. Család – egészség – közösség: Hungarostudy 2021 tanulmányok*. Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért: Budapest, 2022. 489–520.

7 Gereben Ferenc – Tomka Miklós, 2000. Vallásosság és nemzettudat, i. m.

8 Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó: Budapest, 1997.

hozzáférésnek megkérdőjelezhetetlen a jelentősége és szerepe (lásd például⁹), csakúgy, mint a magyar nyelv használatának a családban, a baráti közösségekben, kisközösségekben¹⁰ vagy például a hivatalos ügyek intézésében.¹¹

Optimális esetben a különböző szocializációs színterek (így pl. a család, iskola politika, média, vallás) egységes módon és céllal közvetítik a nemzetazonosságot, ami kisebbségi létben nem egyértelműen következik be. Pedig a szocializációs folyamat kétféle eredménye – ami Kozma¹² szerint a közösség túlélésének biztosítása és ezen biztos alapokra építő új generációnak az új kihívásokra adott megfelelésképesége – a nemzet fennmaradását biztosítja. Székely¹³ úgy véli, a generációk karakterét a szocializációs közegek határozzák meg, a generációváltás pedig különösen kitapintható a szocializációs színterek megváltozása idején. Az ifjúságkutatások tanulságai alátámasztják, hogy a három hagyományos szocializációs színtér (család; iskola és munkahely; szabadidő, sport, civil aktivitás) mellett az új médiatér önállóan értelmezhető, olyannyira, hogy a generációs tagolást is befolyásolja. Meglátása szerint a kilencvenes évek óta egyfajta csendes generációról beszélhetünk, amelyre bizonytalanság, passzivitás jellemző, köszönhetően a szocializációs színterek együttes átalakulásának. Mindez természetesen hatással van az identitásra, a társas kapcsolatokra, a családalapításra, jövőképre is.

A család és a nemzeti identitás ezek alapján elválaszthatatlan fogalomnak tűnnek. Kérdés, vajon csak a múltba visszatekintve azok (ti. a nemzeti identitás a családban gyökerezik), vagy a jövőtervekben is találunk kapcsolatot. A jövőbe vetett bizalom függ az adott társadalmi-gazdasági szereplők, körülmények, folyamatok iránti bizalomtól, ami nagyban befolyásolja az egyéni életterveket és az abba vetett bizalom mértékét. S ha fennáll a bizalom, mellette megjelenik az elköteleződés is,¹⁴ ami fontos szegmens a kapcsolatokban és a nemzeti érzü-

9 Papp Z. Attila: Oktatás a (nyelv) határon: Közelkép a kárpátaljai magyar szórványoktatásról. *Kisebbségkutatás*, 2015. 24 (3). 129–151.; Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó: Budapest, 2005; Pletl Rita (szerk.): *Anyanyelvoktatás. Irányok és törésvonalak*. Ábel Kiadó: Kolozsvár, 2014; Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna (szerk.): *Szülföldön magyarul. Iskolák és diákok a határon túl*. Debreceni Egyetemi Kiadó: Debrecen, 2017; Horváth Zsófia: *A kisebbségi magyar közoktatás regionális vetületei. A romániai magyar általános iskolás tanulók családi és iskolai környezetének szerepe az egyéni és közösségi identitás alakulásában*. Kézirat, doktori értekezés. Debrecen, 2016.

10 Székely Levente: Nyelvében él? – Külhoni magyar fiatalok nemzeti kötődése. *Kisebbségi Szemle*, 2018. 3 (3). 75–102.; Veres Valér: A nemzeti identitás érzelmi megélése a társadalmi, szocializációs háttér kontextusában, a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók körében. In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok: A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium, Tihanyi Alapítvány, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017. 391–410.

11 Ferenc Viktória: Magyar vagy ukrán nyelvű ügyintézés? Jogismeret, jogtudatosság és nyelvválasztás összefüggései a kárpátaljai magyarok körében. *Pro Minoritate*, 2015. 9 (ősz). 54–68.; Nagy Gellért: Anyanyelvhasználat a helyi és a megyei tanácsok belső működésében Romániában. *Kisebbségi Szemle*, 2023. 8 (2). 69–86.

12 Kozma Tamás: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest, 2001.

13 Székely Levente: *Szürke hattyúk*. Enigma 2001 Kiadó: Budapest, 2020.

14 Fukuyama, Francis: *Bizalom*. Európa Könyvkiadó: Budapest, 2022.

letben egyaránt. Az egy bizonyos területen fennálló elköteleződés, bizalom másik területen történő megjelenését korábbi kutatásunkban is alátámasztottuk. Egyetemisták között végzett nagymintás felmérésben két, látszólag messze álló területet kapcsoltunk össze, amikor is a párkapcsolati és a professzionális elköteleződést vizsgáltuk.¹⁵ Az eredmények szerint a társas kapcsolatok terén kedvező attitűddel rendelkező fiatalok a tanulmányi eredményességre való törekvésben és a jövőbeli szakmai aspirációjukban is erősnek mutatkoznak, a magánéleti és szakmai jövőjükre bizalommal tekintenek.

Egy másik korábbi tanulmányunkban kifejezetten a magyar identitás és a gyermekvállalás közötti kapcsolatot figyeltük meg.¹⁶ Egyrészt a nagymintás ifjúságkutatás 2020-as adatbázisát elemezve (szűkítve a 18–29 éves korcsoportra, N = 6646) sikerült kimutatni, hogy a gyermeket nevelők, a több gyermeket nevelők, valamint a gyermeket tervezők és a több gyermeket tervezők körében a legerősebb a nemzeti identitás. Másrészt a Hungarostudy 2021 kutatás (N = 7000) adatainak elemzése szintén azt mutatta, hogy minél több gyermeke van valakinek, annál erősebb a nemzeti érzülete. A még gyermektelenek körében a gyermekvállalási hajlandóság szintén erősen összefügg a nemzeti öntudattal, a bizalom mértékével. A jelenleg elemzett adatbázis első eredményeit bemutató kötetben szintén megerősítést nyert a nemzeti identitás, a családtervezés kapcsolata.¹⁷ Jelen tanulmány a külföldi fiatalok és családok párkapcsolatára, családtervezésére vonatkozó kutatások sorába illeszkedik (többek között¹⁸), de

- 15 Engler Ágnes: Hallgatói elköteleződések hatása a szakmai életpályára. In: Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea (szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Partium Press: Nagyváradi, 2015. 210–224.
- 16 Engler Ágnes – Markos Valéria – Bencze Ádám: A gyermekvállalási hajlandóság a magyar identitás tükrében. In: Pusztai Gabriella – Engler Ágnes – Hrabéczy Anett – Bencze Ádám (szerk.): *Mesterség és intelligencia az oktatáskutatásban. Tanulmányok Kozma Tamás tiszteletére*. Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ: Debrecen, 2024. 230–244.
- 17 Szilágyi Dániel – Rövid Irén – Ludescher Melinda – Deákné Dusa Ágnes – Trásy Lilla – Papházi Tibor: Mérföldkövek a családalapítás útján. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötelékek. Családkutatás a külföldi magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 6–34.; Ludescher Melinda – Pári András – Bencze Ádám – Székely András: Ideálképek. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötelékek. Családkutatás a külföldi magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 34–46.
- 18 Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont Kft.: Budapest, 2018; Papp. Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZY 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017; Györbíró András Csaba: Külföldi családok a járvány idején: Bihar megyei fiatal magyar nők demográfiai és kultúra-fogyasztási jellemzői. *Kapocs*, 2021. 4 (1–2). 21–28.; Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötelékek. Családkutatás a külföldi magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024; Vita Emese – Geambaşu Réka: A határon túli magyar fiatalok párkapcsolat-formálódásának trendjei az ezredforduló után. *Kisebbségi Szemle*, 2022. 7 (2). 7–40.; Papházi Tibor – Béres Orsolya – Baráté Edina – Trieb Mariann – Székely András: Párkapcsolatok és gyermekvállalás a külföldi magyar családok körében – egy reprezentatív kutatás eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (3). 7–36.; Vita Emese: Ki mit választ? Hasonlóságok és különbségek a határon túli magyar fiatalok demográfiai magatartásában és párkapcsolati jellemzőiben. *Regio*, 2020. 28 (4). 72–107. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkt.v28i4.332>; Kiss Tamás: A reprodukív magatartás etnikai különbségei Erdélyben. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (4). 2019.

arra a viszonylag ritkán vizsgált kérdésre helyezve a hangsúlyt, amely a nemzeti identitás és a magánéleti események közötti összefüggésre keresi a választ.

Elemzésünkben leíró statisztikai módszerrel tártuk fel a minta általános jellemzőit a nemzeti hovatartozással kapcsolatban. Klaszteranalízissel (K-Means cluster) az identitás erőssége szerint három mintázatcsoportot azonosítottunk, a klaszterek főbb demográfiai jellemzőit varianciaanalízissel és khí-négyzet-próbákkal tártuk fel. A klaszterek közötti összefüggéseket keresztábra-elemzésekkel vizsgáltuk.

Eredmények

A válaszadók nemzeti identitásának általános jellemzői

A mintába került válaszadók csaknem egésze (95%) úgy nyilatkozott, hogy a magyar az elsődleges nemzetisége, 69%-uk pedig kizárólag magyarnak vallotta magát. A társaknál (házastárs, élettárs, partner) a magyar mint elsődleges nemzetiség kisebb arányban jelenik meg (87,9%), ugyanakkor a kizárólagosan magyar identitásúak aránya magasabb (77,5%). Meg kell jegyezni, hogy a partnerek nemzetiségi hovatartozásának megítélése gyaníthatóan nem ad teljes képet, mivel egyrészt a kérdőívet kitöltő véleménye alapján adatolódik a társ identitása, másrészt a magas válaszhiány (minta egynegyede, 515 fő) miatt a párkapcsolatban élő nem nyilatkozók valószínűleg nem tudtak vagy nem akartak párjuk nevében állást foglalni, harmadrészt a nem nyilatkozók nagy részének a megkérdezés idején nem is volt kapcsolata (452 fő).

A nemzeti identitás egyik meghatározó eleme az anyanyelv, annak használata a családban, az oktatásban, a napi ügyek intézésében. A válaszadók közül csaknem mindenki (97,9%) a magyar nyelvet vallotta anyanyelvének, valószínűleg kisebb-nagyobb közösségeikben ennek használata dominál. A részvétel az anyanyelvi oktatásban azonban csupán részben függ a tanuló és szülei szándékától, hiszen az ország, a régió vagy az adott település etnikai összetétele, a kisebbségi nyelv használatának szabályozása, az oktatási törvények és a magyar nyelvű oktatási intézmények alapításának, fenntarthatóságának lehetőségei is befolyásolják azt. Ezért az igénybe vett oktatásnyelv-használatot nem lehet egyöntetűen a szülők vagy a gyermekek nemzeti identitásával megfeleltetni.

A mintába került válaszadók nagy többsége (90% körül) kisgyermekkorában és gyermekkorában magyar nyelvű intézményi környezetben nevelkedett, egytizedük jellemzően az adott állam nyelvét sajátította el, illetve alkalmazta a formális oktatásban. A nevelési-oktatási szintek növekedésével azonban csökken az anyanyelven történő tanulás

igénybevételének szándéka vagy lehetősége (az óvoda- és iskolaválasztási döntésekről, a szülői szándékokról, az intézményi lehetőségekről a kérdőív alapján nincs adatunk).

A középiskolát az alanyok háromnegyede magyar nyelven végezte, a felsőfokú végzettségük fele magyar nyelvű diplomát szerzett. Nagy valószínűséggel a magyar oktatási nyelvű közép- és felsőoktatási intézmények (az óvoda és általános iskolákhoz képest) limitált rendelkezésre állásával is magyarázható az aránycsökkenés. A válaszadók gyermekei hasonló arányban tanultak magyar pedagógusoktól az első kilenc évfolyamon, illetve jártak magyar óvodába, a felsőbb iskolai fokozatokon pedig már láthatóan megnőtt az anyanyelvi oktatás igénybevétele (vagy a hozzáférés esélye).

A továbbiakban a nemzeti önazonossághoz köthető változók felhasználásával a válaszadók különböző csoportjait igyekszünk kialakítani a magyarságtudat, identitásérzet erősését érzékeltetve.

Válaszadói csoportok nemzeti identitás szerint

A nemzeti identitás szerinti válaszadói csoportok kialakításához a klaszteranalízis módszerét választottuk (K-Means cluster), amelynek során hat változót használtunk fel: anyanyelv (magyar vagy nem magyar), elsődleges nemzetiségi hovatartozás (magyar vagy egyéb), továbbá a nemzeti identitással összefüggő négy tényező megítélését.¹⁹

Fontos megjegyezni, hogy a partner nemzeti hovatartozását nem vettük figyelembe, mivel azt a válaszadó saját „szűrőjén”, megítélésén keresztül értékelte, illetve a magas válaszhiány miatt sem foglalkoztunk vele. Másik fontos megjegyzés, hogy a válaszadó vagy a válaszadó gyermekeiknek iskoláztatását sem emeltük be a klaszteranalízisbe az előzőekben elmondottak miatt (ti. nem minden esetben a szülő vagy a tanuló szándéka valósul meg a magyar nyelvű vagy az államnyelvi – esetleg egyéb nyelvű – oktatás választásában).

19 A klaszterelemzésbe bevont változók: anyanyelv (1 = magyar, 2 = egyéb); az elsődleges nemzetiségi hovatartozás (1 = magyar, 2 = egyéb, azaz román, szlovák, szerb, roma, cigány, német, sváb, szász, egyéb); a magyar identitás továbbadása gyermekeinek (nyelv megtanítása, magyar iskolaválasztás), a magyarsága, identitása, a magyar közösséghez való tartozás (programok, szervezetek eseményeinek látogatása) és a hagyományok tisztelete (szokások megőrzése) tényezők megítélése négyfokú skálán. N = 1892, p = 0,000.

	Fő	Százalék
1. Erős nemzeti identitású	999	52,8
2. Gyenge nemzeti identitású	268	14,2
3. Bizonytalan nemzeti identitású	626	33,0
Összesen	1893	100,0

1. táblázat: Nemzeti identitás szerinti válaszadói csoportok, fő, százalék (N = 1892) p = 0,000

	1	2	3
Anyanyelv	1,01	1,06	1,01
Elsődleges nemzeti hovatartozás	1,03	1,13	1,06
Magyarság, identitás fontossága	3,89	1,72	2,95
Hagyományok tisztelete, szokások megőrzésének fontossága	3,80	1,94	2,86
A magyar közösséghez való tartozás fontossága (programok, szervezetek eseményeinek látogatása)	3,80	1,57	2,71
A magyar identitás továbbadásának fontossága gyermekei számára (nyelv megtanítása, magyar iskolaválasztás)	3,95	2,01	3,28
N	999	268	626

2. táblázat: A nemzeti identitás alapján kialakított klasztercsoportok klaszterközéppontjai

A nemzeti hovatartozás szerint három klasztert sikerült azonosítani (1. táblázat), a klaszterközéppontokat a 2. táblázat mutatja be. Az első, legnépesebb klasztert *erős nemzeti identitású* csoportnak neveztük el, mivel az ide tartozó válaszadókat (999 fő) minden tekintetben erős nemzeti öntudat jellemzi: szinte kizárólag magyar anyanyelvűek és kizárólagosan magyar nemzetiségűek, kiemelkedően fontosnak tartják a nemzeti értékeket és azok továbbadását. A második csoport az ellentéte az előzőnek, ezért *gyenge nemzeti identitásúak*

elnevezéssel illetük (268 fő). Az itt megjelenő válaszadók a legkevésbé nemzeti érzelműek, minden vizsgált érték esetében a leggyengébb identitásérzet mutatkozott meg. A harmadik csoportot *bizonytalan nemzeti identitásúak*nak neveztük el (626 fő), mivel a magyarságtudatuk ugyan fennáll (inkább elsődlegesen, mintsem kizárólagosan, de magyarnak vallják magukat és magyar az anyanyelvük), de a hagyományok, értékek tisztelete és továbbvitele kevésbé fontos számukra.

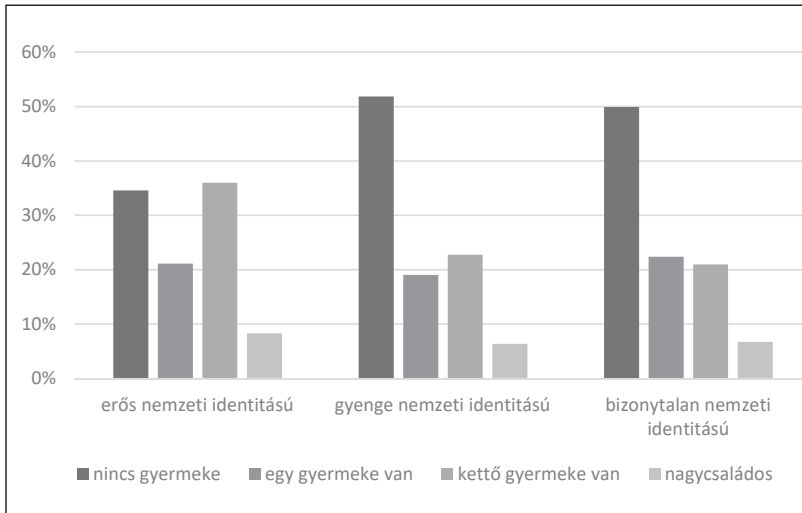
A válaszadói csoportok demográfiai jellemzőinek feltárására keresztábra (khí-négyszet-próba) és varianciaanalízis (ANOVA) módszereket használtunk. Az elemzés során számos szignifikáns eltérést találtunk (földrajzi elhelyezkedés, életkor, családi állapot, a társ etnikai hovatartozása, gyermekszám, származási családszerkezet, vallásosság, felekezeti hovatartozás, gazdasági aktivitás, szubjektív anyagi helyzet, tanulmányok nyelve), de nem volt szignifikáns különbség a nem, a válaszadó iskolai végzettsége és a válaszadó partnerének iskolai végzettsége tekintetében.

A külhoni földrajzi területeket tekintve elmondható, hogy Erdélyben és a Vajdaságban leginkább erős nemzeti identitású csoportba tartozókat találunk (58-54%), gyenge identitásúak e két határon túli területen egytized körüliek, még közel harmaduk (30%) bizonytalan identitású. A Felvidéken élők 40%-a erős, 19%-a gyenge, 41%-a bizonytalan nemzeti identitású.

A mintába került válaszadók átlagéletkora 34,2 év, ez közel áll a gyenge identitásúak átlagéletkorához (33,6). Az erős nemzeti identitásúak átlagéletkora ennél magasabb (35,8), még a bizonytalanoké alacsonyabb (32,2; az összefüggés szignifikanciaszintje 0,000).

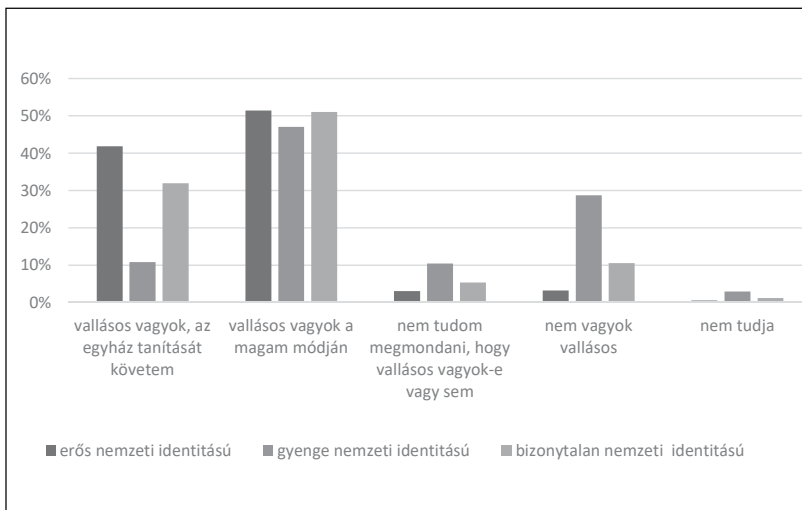
A családi állapot szintén meghatározónak bizonyult, mivel az erős nemzeti identitásúak jellemzően házasságban élnek, a párkapcsolatban élő nem házasok tipikusan a bizonytalan identitásúak közé tartoznak, míg az egyedülállók a gyenge nemzeti identitásúak között felülreprezentáltak ($p = 0,000$). A házastársak, élettársak, partnerek etnikai hovatartozása leképezi a válaszadók identitását: az erős identitásúak társainak 95%-a magyarnak vallja magát, a gyenge nemzeti identitásúak társainak már csak 70%-a, a harmadik csoport 86%-a él vegyes házasságban ($p = 0,000$).

Valószínűleg az életkori sajátosságokból is adódik, hogy a jellemzően idősebb és házas erős identitásúak nevelnek magasabb arányban gyermeket (66%), a másik két csoportnak hasonló arányban (48-50%) van gyermekük (1. ábra). A gyermekek száma közötti eltérés is jelentős ($p = 0,000$): amellet, hogy a mintába került válaszadók jellemzően két gyermeket nevelnek, az erős identitásúak között találjuk a legtöbb nagycsaládot, a bizonytalan identitásúaknál az egygyermekeseket.



1. ábra: A nemzeti identitás szerint vizsgált csoportok gyermekszám szerinti megoszlása, százalék ($N = 1892$) $p = 0,000$

A származási család típusa szintén meghatározó, két szempontból is, egyfelől a család-szerkezet, másfelől a testvérszám mentén. Az erős nemzeti identitású alanyok közel 90%-a teljes családban nőtt fel, 86%-uk testvérral együtt úgy, hogy mindkét vér szerinti szülő jelen volt az életükben (a kérdőív kérdése alapján 14 éves korukig). A gyenge identitásúak 73%-a érkezett teljes családból, közel 80%-uknak testvére van. A bizonytalanok 82%-a élt vér szerinti szüleivel és 83%-a testvérral ($p = 0,000$).



2. ábra: A nemzeti identitás szerint vizsgált csoportok vallásosság szerinti megoszlása, százalék ($N = 1887$) $p = 0,000$

Vallási önbesorolás szerint mindhárom csoport közel fele a legtöbb válaszadót tömörítő, maga módján vallásosak közé tartozik (2. ábra). Az egyház tanítása szerint vallásosak között magasan felülreprezentáltak az erős nemzeti identitásúak, az egyértelműen nem vallásosak és a magukat be nem sorolók között pedig a gyenge nemzeti identitásúak.

A tanulmányi életútra visszatekintve az tapasztalható, hogy a nemzeti identitás erőssége szorosan összefügg azzal, milyen nyelvű óvodába és iskolákba jártak az alanyok. A felsőfokú tanulmányok kivételével minden fokozaton erős szignifikáns összefüggéseket találunk, amelyek a nyelvi közeg jelentőségét jelzik, miszerint a magyar nemzettudat annál erősebb, minél inkább lehetősége, alkalma volt a válaszadónak magyar nyelvű oktatási-nevelési intézménybe járni.

A három válaszadói csoport demográfiai jellemzőit a 3. táblázat foglalja össze (kizárólag a szignifikáns eltéréseket bemutatva). A továbbiakban megvizsgáljuk a különböző nemzeti identitású csoportok gyermekvállalással kapcsolatos beállítódását, terveit.

	Erős nemzeti identitású	Gyenge nemzeti identitású	Bizonytalan nemzeti identitású
lakóhely (p = 0,000)	Erdélyben és Vajdaságban magas az arányuk (58%, 54%)	Felvidéken a legmagasabb az arányuk (19%)	Felvidéken a legmagasabb az arányuk (41%)
életkor (p = 0,000)	legmagasabb átlagéletkor (35,7 év)	átlagéletkor 33,5 év	legalacsonyabb átlagéletkor (32,1 év)
családi állapot (p = 0,000)	itt a legmagasabb a házasságban élők aránya (57%)	itt a legmagasabb az egyedülállók aránya (24%)	itt a legmagasabb a nem házas párok aránya (35%)
házastárs, partner nemzeti hovatartozása (p = 0,000)	csaknem teljes mértékben magyar (95%)	itt a legalacsonyabb a magyar partnerek aránya (70%)	a magyar partnerek aránya 84%
gyermekszám (p = 0,000)	jellemzően két gyermek (35%), itt a legmagasabb a nagycsaládok aránya (8%)	magas a gyermektelenek aránya (52%); jellemzően egy (19%) vagy két gyermek (23%)	magas a gyermektelenek aránya (50%); jellemzően egy (22%) vagy két gyermek (21%)

	Erős nemzeti identitású	Gyenge nemzeti identitású	Bizonytalan nemzeti identitású
a származási család szerkezete (p = 0,000)	itt a legmagasabb az aránya a teljes családban felnőőknek (87%)	itt a legalacsonyabb az aránya a teljes családban felnőőknek (73%); a legmagasabb az aránya az egyszülős családból (12%) és a mozaikcsaládból (9%) érkezőknek, illetve a nagyszülők által felnevelteknek (5%)	teljes családban felnőők aránya 82%; viszonylag magas az egyszülős családban nevelkedettek aránya (9%)
testvérszám (p = 0,006)	itt a legmagasabb az aránya a testvérekkel rendelkezőknek (86%)	itt a legalacsonyabb az aránya a testvérekkel rendelkezőknek (79%)	83%-uknak van testvére
vallásosság (p = 0,000)	itt a legmagasabb az aránya az egyház tanítása szerinti vallásosoknak (42%) és legalacsonyabb az egyértelműen nem vallásosoknak (3%)	itt a legalacsonyabb az aránya az egyház tanítása szerinti vallásosoknak (11%), valamint a legmagasabb az egyértelműen nem vallásosoknak (29%) és a bizonytalanoknak (10%)	viszonylag magas az egyház tanításait követők aránya (32%), a maguk módján vallásosak aránya magas (51%)
gazdasági aktivitás (p = 0,000)	magas a foglalkoztatottak az aránya (75%)	magas a foglalkoztatottak aránya (74%)	a foglalkoztatottak aránya 69%; itt a legmagasabb az aránya a gyermekgondozási szabadságon lévőknek (9%)
szubjektív anyagi helyzet (p = 0,000)	magas a gondok nélkül élők (14%) és az elfogadhatóan élők (55%) aránya	itt a legmagasabb a gondok nélkül élők aránya (16%), de itt a legmagasabb a nélkülözők (5%) és anyagi gondokkal küzdők (10%) aránya is	az elfogadhatóan élők aránya 53%, gondok nélkül élők 13%
tanulmányok nyelve (p = 0,000; 0,006)	minden nevelési-oktatási szinten itt a legmagasabb a magyar nyelven tanulók aránya	minden nevelési-oktatási szinten itt a legalacsonyabb a magyar nyelven tanulók aránya	alacsonyabb a magyar nyelvű óvodába és a magyar felsőoktatásba járók aránya

3. táblázat: A nemzeti identitás szerint vizsgált csoportok demográfiai jellemzőinek összefoglalása

A gyermekvállalás és a nemzeti identitás összefüggései

A mintába került válaszadók 58%-a nevel vér szerinti vagy örökbe fogadott gyermeket. A vizsgált csoportok közül legmagasabb arányban az erős nemzeti identitásúak (66%), a másik két csoporthoz tartozó alanyok felének van gyermeke (gyenge: 48%, bizonytalan 50%). A kérdőív egyik négyfokú skáláján (nem, inkább nem, inkább igen, igen) értékelni kellett azt az állítást, miszerint „annyi gyermeke van, amennyit szeretne”. Az átlagértékek sorrendje alapján az erős identitásúak érzik leginkább, hogy megszülettek a tervezett gyermekeik (2,75), legkevésbé a bizonytalan identitásúak (2,41), a gyenge nemzeti identitásúaknál ez az érték 2,55 ($p = 0,000$).

A kérdőívben a gyermekvállalásra vonatkozóan három különböző adatsorunk van: képet kapunk az ideálisnak vélt gyermekszámról, megismerhetjük, hogy a válaszadók saját életükben összesen hány gyermeket terveznek, továbbá a következő öt éven belül vállalnak-e gyermeket. Ezek a tervek egyre konkrétan érintik a kitöltőt, hiszen az ideális gyermekszám általában fogalmazható meg, a tervezett gyermekszám kimondottan a megkérdezett életére vonatkozik, az öt év pedig ugyanerre, de belátható időn belül, tehát folyamatban lévő, vagy csaknem eldöntött kérdéskört feszeget.

Az ideálisnak tartott átlagos gyermekszám a következőképp alakul a három csoportban ($p = 0,000$): szintén az erős identitásúak esetében a legmagasabb (2,29), a legalacsonyabb viszont a gyenge identitású csoportban (2,0), a bizonytalanoknál 2,18 (4. táblázat). Mindhárom esetben magasnak mondható az érték, mivel eléri, illetve meghaladja a társadalmi reprodukcióhoz szükséges átlagos gyermekszámot. Hasonlóan kedvező kép bontakozik ki a saját életre vonatkozóan, hiszen az átlagok szintén 2 körül alakulnak. A tervezett gyermekszám nagyságrendileg és sorrendileg is illeszkedik az ideális gyermekszámhoz a három klaszterben.

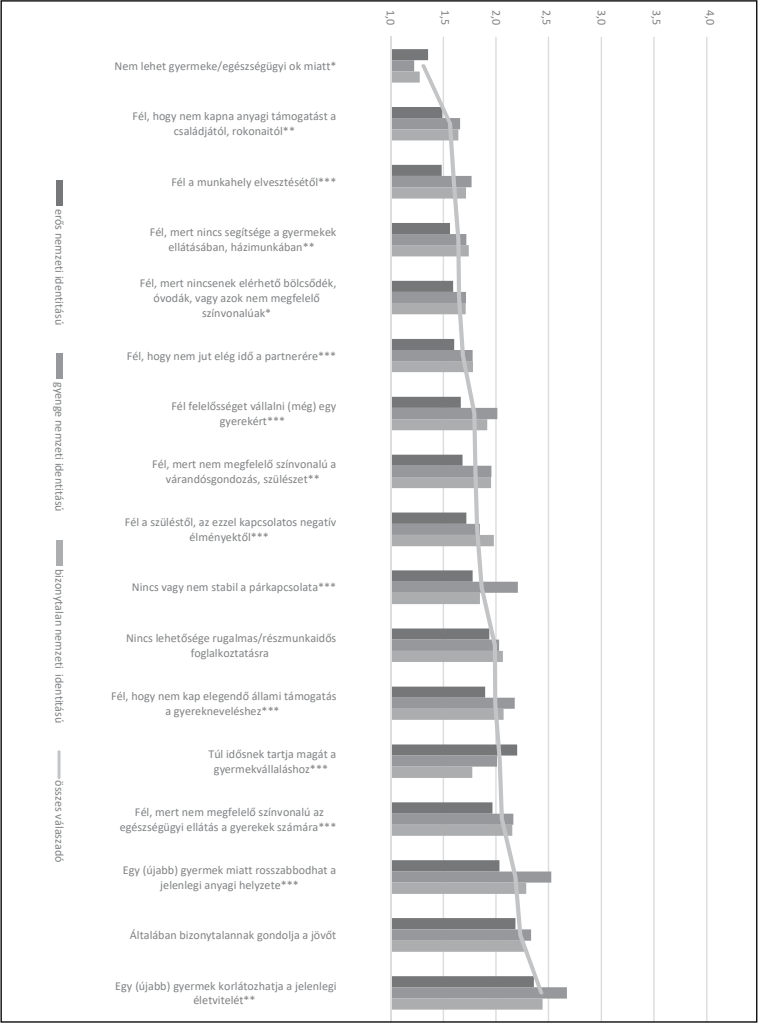
A konkrét, ötéves tervekre vonatkozóan azonban megfordul a sorrend: a bizonytalan nemzeti identitásúak gondolják legnagyobb arányban úgy, hogy a közeljövőben gyermekük születik (38%), a gyenge identitásúak bő harmada (35%), az első csoport bő negyede (28%). A közeli tervek mögött valószínűsíthetően már többször átgondolt kérdések, döntési lehetőségek állnak, így, ha nem is garantált, de vélelmezhető a családbővülés ezeknél a válaszadóknál. Az erős identitásúak nevelnek a legnagyobb arányban gyermeket (66%), emellett átlagéletkoruk magasabb, így esetükben az összes tervezett gyerekszám vélhetően nagyobb részben megvalósult, ezért az alacsonyabb arányú ötéves terv nem meglepő. A másik két csoport tagjainak fele nevel gyermeket. Láthatóan a bizonytalan identitásúak gondolkodnak nagyobb gyermekszámban (2,13), ennek megvalósítására törekedve valamennyivel magasabb arányban realizálják a gyermekáldást a közeljövőben (35%).

	Ideálisnak vélt gyermekszám ($p = 0,000$)		Saját életére tervezett összes gyermekszám ($p = 0,000$)		A következő öt éven belüli gyermekvállalási szándék, biztosan gyermeket tervezők aránya, százalék ($p = 0,000$)
	átlag	szórás	átlag	szórás	
erős nemzeti identitású	2,29	0,64	2,20	0,91	27,8%
gyenge nemzeti identitású	2,00	0,86	1,90	0,96	34,5%
bizonytalan nemzeti identitású	2,18	0,67	2,13	1,24	37,7%
összes válaszadó	2,21	0,69	2,13	1,04	32,0%

4. táblázat: A gyermekvállalással kapcsolatos nézetek és tervek a nemzeti identitás szerint vizsgált csoportokban, átlag négyfokú skálán; százalék (N = 1826; 1794)

A hasonló arányban családos gyenge és bizonytalan nemzeti identitású csoportot összehasonlítva elmondható, hogy az utóbbi több gyermeket tart ideálisnak, többet is tervez saját életében, és a közeljövőben is – ezek alapján óvatos következtetést vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy a bizonytalan identitásúakban több további gyermekvállalási potenciál rejlik, mint a gyenge identitásúakban.

A családalapítási vagy családbővítési terveket közelebbről is megismerhetjük vagy megérthetjük, ha többet megtudunk a csoportok gyermekvállalási attitűdjéről. A gyermekvállalás összetett kérdés, számos körülmény, feltétel mérlegelendő a döntési mechanizmus során, ezek egy része a páron vagy annak szűkebb környezetén túlmutató gazdasági-társadalmi tényező. A kérdőív felsorolt néhányat ezek közül, leginkább az aggodalomra okot adó vagy kockázati tényezőkre alapozva. A 3. ábra alapján kirajzolódó összkép némileg meglepő, hiszen olyan félelmek kerültek a rangsor elejére, amelyek alapvetően a válaszadó jelenlegi berendezkedésére, életére vonatkozó fenyegetést jelentik (megváltozik a jelenlegi életvitel, anyagi helyzet) vagy a jövőbe vetett bizalom megingását jelzik. Való igaz, hogy a négyfokú skálán az első helyek is 2,7 körüli átlagértékekkel indulnak, tehát a különböző tényezők közepesen vagy kevésbé erős aggodalmakat takarnak.



3. ábra: A gyermekvállalással kapcsolatos állítások megítélése a nemzeti identitás szerint vizsgált csoportokban, átlag négyjegyű skálán (N = 1867) (Mennyire igaz az Ön esetében, hogy...)

*Megjegyzés: * p = 0,05-0,01 ** p = 0,01-0,001 ***p = 0,001 >*

A kérdőívben szereplő eredeti kérdés: A gyermekvállalással kapcsolatban foglalmaztunk meg állításokat. Kérem, 1–4-ig terjedő skálán határozza meg, hogy az Ön esetében mennyire igazak ezek az állítások (ahol a 4-es azt jelenti, hogy teljes mértékben, az 1-es pedig azt, hogy egyáltalán nem).

Az első három helyen álló ok mindegyikét a gyenge nemzeti identitásúak értékelik felül (a jövő bizonytalansága nem szignifikáns), az erős identitással bírók pedig alulpontozzák ezeket. A leginkább a gyenge nemzeti identitásúakra jellemző individualista-materiális gondolkodás (életvivel [2,7] és az egzisztencia [2,5] félése) mellett saját csoportjukon belül markánsan megjelenik a párkapcsolati és szülői szerepekkel kapcsolatos problémakör (párkapcsolat hiánya vagy instabilitása [2,2], félelem a felelősségvállalástól [2]), illetve szintén az anyagiakhoz kapcsolódó állami támogatás elégtelensége [2,2]). Ám az egzisztenciális és családi szerepek miatti aggodalomhoz sok más is társul, hiszen az összes többi félelem (kivéve az egészség) területén is felülreprezentáltak.

Úgy tűnik tehát, hogy egy olyan csoport jelenik itt meg a gyenge nemzeti identitásúak „alakjában”, amely párkapcsolatában, családi életében, közösségi hálójában, nemzeti identitásában eddig sem ért el megnyugtató élethelyzetet, és ez kivétel a jövőterveikre is.

Láttuk, hogy a családalapítási (bővítési) szándék megjelenik, rövid távon harmaduk biztosan tervez gyermeket, ugyanakkor rendkívül erős aggodalmak övezik jövőképüket.

A bizonytalan nemzeti identitásúak csoportjában eleve több a párkapcsolattal rendelkező és a gyermeket nevelő illetve, akik valamennyivel több gyermeket is tartanak ideálisnak és terveznek, bizonyos területeken mégis hasonló mértékű félelemről számoltak be. Szintén a teljes minta átlagán felül aggódnak az anyagi helyzetük megváltozásáért (2,3), az állami támogatás (2,0) és a szülői felelősség miatt (2), de esetükben két másik terület miatti bizonytalanság is kirajzolódik. Az egyik a várandóssággal, szüléssel kapcsolatos aggodás: nincs megfelelő egészségügyi ellátás a gyermek számára (2,2) nem megfelelő a várandósgondozás és szülészeti ellátás (2), félelem a szüléstől és negatív szülésélménytől (2). A másik jól körülhatárolható terület a munkával kapcsolatos: egyrészt a munkaerőpiaci részvétel bizonytalansága (munkahely elvesztés, részmunkaidő limitáltsága), másrészt az otthoni munkavégzés (nincs segítség az otthoni feladatokban, nem jut ideje a párjára). Mindkét problémakör erősen befolyásolja a gyermekvállalási döntéseket, ezért kérdéses, hogy ezek valós fennállása esetén a gyermekvállalás szempontjából egyébként inkább pozitív beállítódású csoport tagjainak tervei realizálódnak-e.

Az erős nemzeti identitású válaszadók két tényező kivételével minden területet alulpontoztak. Az életkor (ti. túl idősek tartja magát) (2,2) és az egészségügyi problémák (1,4) a csoport korfája és többnyire megvalósult magánéleti tervei miatt érthető okok. Az összes többi területen az átlag alatti aggodalmak jelennek meg, különösen nagy a különbség az átlaghoz és a másik két csoporthoz képest az életszínvonal és az anyagi helyzet féltése esetében. Úgy tűnik, hogy akik már többségében megvalósították a családalapítási terveiket, a különböző tapasztalatok birtokában kisebb jelentőséget tulajdonítanak ezeknek, mint akik még előtte állnak.

Összegzés

Tanulmányunkban a nemzeti identitás és a családalapítási attitűd összefüggéseit vizsgáltuk meg. A nemzeti identitás erőssége és jellemzői alapján klaszterelemzéssel három csoportot hoztunk létre, majd megvizsgáltuk a válaszadói csoportok párkapcsolattal, házassággal kapcsolatos terveit és nézeteit, illetve a családalapításra és családbővítésre vonatkozó elképzeléseit.

Az erős nemzeti identitású csoport rendkívül meghatározó magyarságtudattal rendelkezik, saját életére vonatkoztatva is ragaszkodik a magyar nyelvhez, kultúrához, hagyományokhoz, és a következő generációkban is biztosítani akarja a nemzeti öntudat továbbélését.

Szinte kivétel nélkül olyan környezetben nőttek fel és élnek ma is, amely a magyar identitást abszolút támogatja (magyar nyelv kizárólagos használata; magyar nyelvű oktatásban való részvétel; magyar házastárs). Kiemelkedően családközpontúak, alapvetően a tradicionális értékeket vallják (testvérekkel nőttek fel; akárcsak szüleik, ők maguk is házasságban élnek; kettő vagy több gyermeket vállalnak; vallásos életet élnek, többségében az egyház tanítása szerint). Jellemzően elégedettek, jó egzisztenciális körülmények között élnek, jóllémutatóik kiemelkedők (aktív munkavállalók; szubjektív anyagi helyzetük az átlagnál jobb; testi-lelki egészségük jobb az átlagnál).

A gyenge nemzeti identitású válaszadói csoport sokkal kevésbé ragaszkodik gyökereihez, és az utódok felé sem kívánja közvetíteni nemzeti értékeket. Demográfiai jellemzőik szinte teljes mértékben az előző csoport karakterének inverzét rajzolják: jellemzően diszfunkciós családokból érkeznek, egykék, magas az egyedülállók aránya, a párkapcsolattal rendelkezők többnyire nem magyar társsal osztják meg életüket, alacsony arányban nevelnek gyermeket, kevésbé volt lehetőségük vagy szándékuk magyar nyelvű oktatásban részesülni, nem élnek vallásos életet és nem vallásosak, közérzeti mutatóik rendkívül kedvezőtlenek.

A harmadik csoportba tartozók, a bizonytalan nemzeti identitásúak magyarságtudattal ugyan rendelkeznek, de a nemzeti hovatartozás érzésének és gyakorlati megvalósulásának továbbadását már nem igénylik. Akárcsak identitásuk, úgy csoportkarakterük (és később láthattuk, attitűdjük is) a másik két klaszter között helyezkedik el, illetve olykor szélsőséges jegyeket hordoznak: jellemzően teljes családban nőttek fel, de magas az egyszülős családban nevelkedettek aránya; kevesebb lehetőségük volt magyar nevelésben-oktatásban részesülni; magas a nem házas párkapcsolatok és a gyermektelenek aránya; viszonylag magas az egyház tanításait követők aránya, de a maguk módján vallásosak aránya is magas; elégedettségi mutatóik bizonyos területeken az erős, más területeken a gyenge identitásúakhoz közelítenek.

A gyermekvállalással kapcsolatos általános kérdés (hány gyermek ideális egy családban), a saját életre tervezett összes gyermekszám és az öt éven belül biztosan tervezett gyermekáldás jól szemlélteti „számokban” a gyermekvállalási attitűdöt. Az ideálisnak vélt és az összes tervezett gyermekszám tekintetében is az erős nemzeti identitásúak járnak elől. Fontos megjegyezni, hogy mindhárom csoportban magas átlagértékek szerepelnek az ideális és tervezett gyermekszám esetében, olyannyira, hogyha ezek egy nemzet életében valóra válnának, fenntarthatóvá válna a népességszám.

A legkonkrétabb tervek (öt éven belüli gyermekvállalás) már nem az erős identitásúaknál a legvalószínűsíthetőbbek (ennek legfőbb oka az ott már többségében megszületett tervezett gyermek), hanem a bizonytalanoknál. A bizonytalan nemzeti identitásúak a

gyenge identitásúakhoz képest több gyermeket tartanak ideálisnak, többet is terveznek saját életükben, és a közeljövőben is – ez nemcsak kiemeli őket az eddig „szürke zónából”, hanem megerősíti észrevételeinket, miszerint a sok esetben tapasztalt „ingadozásuk” a két másik csoport között mégis a hagyományos értékek és életcélok felé mozdítja őket.

A gyermekvállalási szándék és azok megvalósítása azonban számos tényező függvénye, a döntési folyamatban az egyéni vágyak és lehetőségek éppúgy szerepet játszanak, mint a pár közvetlen környezetének adottságai és a nagyívű társadalmi-gazdasági folyamatok, hatások. Ezek találkoznak a párok hozott mintáival, a meglévő értékeivel. Ebből rajzolódik ki néhány mozzanat eredményeinkben is. Az erős nemzeti identitással és erősen családközpontú gondolkodással bíró válaszadók számára a családalapítással (bővítéssel) kapcsolatos különböző kockázati és hátráltató tényezők közel sem olyan aggasztóak, mint a másik két csoport számára.

A bizonytalan nemzeti identitásúak esetében a gyermekszámok kapcsán látott kibontakozó terveket visszafoghatják azok a félelmek, amelyeket például esetükben jól tudunk azonosítani. Ezek jellemzően a munkaerőpiaci boldogulással (atipikus munkaforma, munkavállalás) és az ellátórendszerekkel (egészségügy, gyermekellátás, állami támogatás) függnek össze, de aggódnak a jelenlegi élethelyzetük megváltozása miatt is (anyagi helyzet, életvitel romlása). Ez utóbbi azonban leginkább a gyenge identitásúakat aggasztja, akiknek egyéb területen is tapasztalt individualista szemlélete árnyékként vetül a gyermekvállalási szándékukra. Ezt súlyosbítja az esetükben leginkább tapasztalható aggodalom a felelősségvállalástól, ami nemcsak a saját élethelyzet megváltozása miatt, hanem valószínűleg a negatív egyéni (családi) tapasztalatok miatt is elodázhathatja vagy megakadályozhatja a szülővé válást.

Összességében elmondható, hogy a határon túli magyarok körében végzett vizsgálat jellemzően magyarság- és családcentrikus gondolkodást mutatott ki a jelenre és a jövőtervekre vonatkoztatva egyaránt. A teljes válaszadói mintát közelebbről megvizsgálva azonban jól látszanak azok a törésvonalak, amelyek mentén a magyar nemzeti identitástudat jellege és erőssége egymástól eltérő alakot ölt. Ebben a származási, családi tényezők éppúgy szerepet játszanak, mint a válaszadó jelenlegi társadalmi, gazdasági háttere és egyéb demográfiai jellemzői. A nemzettudat alapján kirajzolódó csoportok lényegében „karakteriknek” megfelelően „viselkednek” a gyermekvállalással kapcsolatos kérdésekben is. Nem véletlen, hiszen a nemzeti önazonosságot és a gyermekvállalási hajlandóságot hasonló értékek, normák, minták határozzák meg, amelyek a társadalom legkisebb egységében, a családban gyökereznek, és a társadalmi szerepvállalásban öltönek testet.

Irodalomjegyzék

Bocz János György – Antal István: Büszkeség, lojalitás és önkritika: a Hungarostudy 2021 adatfelvétel nemzeti identitással kapcsolatos állításainak összehasonlító elemzése. In: Engler Ágnes – Purebl György – Susánszky Éva – Székely András (szerk.): *Magyar Lelkiállapot 2021. Család – egészség – közösség: Hungarostudy 2021 tanulmányok*. Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért: Budapest, 2022. 489–520.

Engler Ágnes: Hallgatói elköteleződések hatása a szakmai életpályára. In: Pusztai, Gabriella; Ceglédi, Tímea (szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Partium Press: Nagyvárad, 2015. 210–224.

Engler Ágnes – Markos Valéria – Bencze Ádám: A gyermekvállalási hajlandóság a magyar identitás tükrében. In: Pusztai Gabriella – Engler Ágnes – Hrabéczy Anett – Bencze Ádám (szerk.): *Mesterség és intelligencia az oktatáskutatásban. Tanulmányok Kozma Tamás tiszteletére*. Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ: Debrecen, 2024. 230–244.

Ferenc Viktória: Magyar vagy ukrán nyelvű ügyintézés? Jogismeret, jogtudatosság és nyelv-választás összefüggései a kárpátaljai magyarok körében. *Pro Minoritate* 2015. 9 (ősz). 54–68.

Fukuyama, Francis: *Bizalom*. Európa Könyvkiadó: Budapest, 2022.

Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötelékek. Családkutatás a külhoni magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024.

Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris: Budapest, 1999.

Gereben Ferenc – Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat*. JTMR Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet: Budapest, 2000.

Györbiró András Csaba: Külhoni családok a járvány idején: Bihar megyei fiatal magyar nők demográfiai és kultúra-fogyasztási jellemzői. *Kapocs*, 2021. 4 (1–2). 21–28.

Horváth Zsófia: A kisebbségi magyar közoktatás regionális vetületei. A romániai magyar általános iskolás tanulók családi és iskolai környezetének szerepe az egyéni és közösségi identitás alakulásában. Kézirat, doktori értekezés. Debrecen, 2016.

Kiss Tamás: A reprodukció magatartás etnikai különbségei Erdélyben. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (4). 2019.

Kozma Tamás: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest, 2001.

Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó: Budapest, 2005.

Ludescher Melinda – Pári András – Bencze Ádám – Székely András: Ideálképek. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötélékek. Családkutatás a külföldi magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 34–46.

Nagy Gellért: Anyanyelvhasználat a helyi és a megyei tanácsok belső működésében Romániában. *Kisebbségi Szemle*, 2023. 8 (2). 69–86.

Papházi Tibor – Béres Orsolya – Baráté Edina – Trieb Mariann – Székely András: Párkapcsolatok és gyermekvállalás a külföldi magyar családok körében – egy reprezentatív kutatás eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (3). 7–36.

Papp Z. Attila: Oktatás a (nyelv) határon: Közelkép a kárpátaljai magyar szórányoktatásról. *Kisebbségkutatás*, 2015. 24 (3). 129–151.

Papp. Z. Attila (szerk.) *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYS 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017.

Pataki Ferenc: Nemzetkarakterológia. *Magyar Tudomány*, 1997. 104 (1–12). 169–179.

Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó: Budapest, 1997.

Pletl Rita (szerk.): *Anyanyelvoktatás. Irányok és törésvonalak*. Ábel Kiadó: Kolozsvár, 2014.

Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna (szerk.): *Szülföldön magyarul. Iskolák és diákok a határon túl*. Debreceni Egyetemi Kiadó: Debrecen, 2017.

Székely Levente: Nyelvében él? – Külföldi magyar fiatalok nemzeti kötődése. *Kisebbségi Szemle*, 2018. 3 (3). 75–102.

Székely Levente: *Szürke hatyúk*. Enigma 2001 Kiadó: Budapest, 2020.

Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont Kft.: Budapest, 2018.

Szilágyi Dániel – Rövid Irén – Ludescher Melinda – Deákné Dusa Ágnes – Trásy Lilla – Papházi Tibor: Mérföldkövek a családalapítás útján. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötélékek. Családkutatás a külföldi magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 16–34.

Veres Valér: A nemzeti identitás érzelmi megélése a társadalmi, szocializációs háttér kontextusában, a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók körében. In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok: A GeneZys 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium, Tihanyi Alapítvány, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017. 391–410.

Vita Emese – Geambaşu Réka: A határon túli magyar fiatalok párkapcsolat-formálódásának trendjei az ezredforduló után. *Kisebbségi Szemle*, 2022. 7 (2). 7–40.

Vita Emese: Ki mit választ? Hasonlóságok és különbségek a határon túli magyar fiatalok demográfiai magatartásában és párkapcsolati jellemzőiben. *Regio*, 2020. 28 (4). 72–107. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v28i4.332>

HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA

FÓKUSZBAN A KÁRPÁTALJAI MAGYAR CSALÁDOK

A külföldi magyar közösségek demográfiai és családszociológiai sajátosságainak feltérképezése Kárpátalján egy egészen sajátos társadalmi-politikai kontextusban valósult meg. A 2022 februárjában kitört orosz–ukrán háború az egész ukrainai társadalmat megrázta, ám hatásai a régiók között eltérően érvényesültek. Bár Kárpátalja a háborús frontoktól földrajzilag távol esik, az itt élő – elsősorban magyar nemzetiségű – lakosság élete is jelentősen megváltozott. A mozgósítások, a gazdasági bizonytalanság, az infrastruktúra túlterheltsége, valamint a belső menekültek folyamatos érkezése olyan új helyzeteket teremtett, amelyek különösen érzékenyen érintették a családi élet mindennapi működését. A férfiak tömeges kivonulása a közösségekből – akár katonai, akár gazdasági okból – a hagyományosan stabil, sokgyermekes, házasságpárti és gyakran többgenerációs családmódellet újraértelmezést tett szükségessé. A kárpátaljai helyzet a kutatási módszertan újragondolását tette szükségessé, így kvalitatív interjúk kutatás mellett döntöttünk. A vizsgálat célcsoportját részben vagy egészében Kárpátalján élő, részben vagy egészben magyar nemzetiségű és legalább egy 18 éven aluli gyermeket nevelő családok alkották. A résztvevők kiválasztása hólabda módszerrel történt, kiemelt figyelemmel arra, hogy mind a falusi, mind a városi közegekből, valamint Kárpátalja minden magyarlakta járásából kerüljenek be családok az elemzésbe. A kutatás során összesen 16 család életútját követtük nyomon, amelyek közül kilenc esetben a háború okozta szétszakítottság, míg hét esetben a helyben maradás és az együttélés jellemezte a mindennapokat. Összesen 26 interjúalanytól származó adatok álltak rendelkezésünkre, és ezeken keresztül részletes képet kaphattunk a családok életstruktúráiról, döntési mechanizmusairól és viszonyulásukról az őket érő kihívásokhoz. Az alábbiakban ezen interjúk tapasztalataira építve mutatjuk be a kutatás során feltárt főbb jelenségeket és tendenciákat.

Ukrajna gyermekvállalás-támogatási rendszere

A kutatás eredményeinek bemutatása előtt érdemes részletesebben áttekinteni, milyen formában támogatják Ukrajnában a gyermekvállalást. Ukrajna függetlenné válása óta küzd a népességsökkenéssel, amelynek drasztikus mértékét a függetlenség óta egyetlen alkalommal megszervezett népszámlálás mutatta ki. A helyzet javítása érdekében 2001 után több új törvényt is elfogadtak, amelyek értelmében a gyermek születése után egyszeri, nagyobb összegű támogatás mellett három éven keresztül havi rendszerességű, kisebb összegű juttatást folyósítanak. Az iskoláskorra azonban a támogatások nem terjednek ki, és a családi otthonteremtést célzó támogatási formák bevezetésére sem került sor.

Év	Támogatás típusa / koncepció	Összeg (UAH)	Reálérték (2021-hez viszonyítva)	Megjegyzés	Jogszabály / forrás
1992	Törvény a gyermekes családok támogatásáról	–	–	Állami monetáris támogatások rendszerszintű bevezetése	Ukrajna törvénye № 2811-XII ¹
1999	Családpolitikai koncepció	–	–	A család szerepének szimbolikus megerősítése; integráció a szociálpolitikai rendszerbe, cél: népesedéspolitika	Ukrajna törvénye № 1063-XIV ²
2002	Családjogi kódex (Family Code)	–	–	Jogilag rögzíti a család, gyermek és szülő állami védelmét; egyenlőség, jogegyenlőség alapelve	Ukrajna családi törvénykönyve, 2002 ³

1 Закон України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” Letöltés helye: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>; letöltés ideje: 2025. 11. 12.
2 Letöltés helye: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14?lang=en&utm>; letöltés ideje: 2025. 11. 12.
3 Letöltés helye: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14?lang=en&utm>; letöltés ideje: 2025. 11. 12.

Év	Támogatás típusa / koncepció	Összeg (UAH)	Reálérték (2021-hez viszonyítva)	Megjegyzés	Jogszabály / forrás
2005–2007	Babacsomag + pénzbeli juttatás (bevezetés)	3400 UAH egyszeri + ~8500 UAH havi (12 hó)	Reálérték: mérsékelt, infláció magas (~10–15%)	Alapvető anyagi támogatás a szüléshez a kisgyermekes időszakban	Ukrajna törvénye № 2811XII, módosítások 2005–2007 ⁴
2008	Új rendszer: egységes juttatás babacsomagként	8500 UAH + 12 hónapos részletekben	Infláció meghaladta (~22%), reálérték gyengült	Támogatás egységesítése, szegény családokra célzottabb	Kabinethatározat № 57, 2008 ⁵
2011	Harmonizált születési juttatás	Nem nőtt érdemben	Infláció ~9% → reálérték csökkent	Támogatási arány korrekció, de összeg stagnált	Ukrajna törvénye № 3164VI (2011) ⁶
2021	Apai szabadság törvényi rögzítése	Apának 14 nap fizetett szabadság	Nem pénzbeli, de fontos szimbolikus érték	A nemi szerepek kiegyensúlyozása céljából	Ukrajna törvénye № 1401-IX (2021) ⁷
2022–2023	Jelenlegi támogatás (egyszeri + havi)	~10 320 UAH egyszeri + 860 UAH/hó 36 hónapig	A havi 860 UAH = ~42% 2021-es gyermek-eltartási minimumhoz	Támogatás inflációhoz képest csökkenő reálértékben	Ukrajna törvénye № 1176-IX ⁸

1. táblázat: Ukrajna gyermekvállalás-támogatási rendszerének kronológiai összefoglalása

A 2025-re benyújtott jogszabálytervezetek sem tartalmazzák ezek bővítését: kizárólag az egyszeri juttatás, illetve a három éven át folyósított havi összeg emelésére vonatkozó javaslat szerepel bennük. A nagycsaládosok Ukrajnában bizonyos kedvezményeket igényelhetnek, ám ezekhez komoly bürokratikus feltételeknek kell megfelelni. Ilyen például a kommunális szolgáltatások kedvezményes igénybevételére vonatkozó lehetőség, amellyel csak akkor élhetnek, ha a szülők jövedelme nem haladja meg az előre meghatározott határt. Emellett jelenleg létezik egy olyan kedvezmény is, amely szerint művészeti iskolákban két vagy három gyermek esetén elengedik a tandíjat. Az egyszeri támogatási rendszereket,

4 Letöltés helye: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12?lang=en&utm>; letöltés ideje: 2025. 11. 12.

5 Letöltés helye: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-2008-%D0%BF#Text>; letöltés ideje: 2025. 11. 12.

6 Letöltés helye: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3164-17?lang=en&utm>; letöltés ideje: 2025. 11. 12.

7 Letöltés helye: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-20?lang=en&utm>; letöltés ideje: 2025. 11. 12.

8 Letöltés helye: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1176-20#n2>; letöltés ideje: 2025. 11. 12.

valamint minden releváns, a gyermekvállalást és a családokat érintő törvényi szabályozást az 1. táblázatban foglaltuk össze.

A kárpátaljai magyar családokról általában

A kárpátaljai magyar családok hagyományairól és szociológiai jellemzőiről jelenleg meglehetősen kevés átfogó ismeret áll rendelkezésre. Nem készült olyan célzott kutatás, amely a családalapítás folyamatát, valamint a családok belső berendezkedésének, működési formáinak tendenciáit vizsgálta volna. Ugyanígy hiányosak az ismereteink arra vonatkozóan is, hogy a család milyen szerepet tölt be a kárpátaljai magyar közösségek értékrendjében, illetve milyen mértékben tekinthető identitásmegtartó erőnek a helyi társadalmi viszonyok között. A kárpátaljai magyar családokkal kapcsolatos vizsgálatok eddig jellemzően más társadalmi jelenségek – például az ifjúságkutatás,⁹ a migráció,¹⁰ néphagyományok, gazdasági folyamatok,¹¹ az etnicitás vagy identitásformálódás,¹² esetleg a nyelvhasználat¹³ – keretében, közvetett módon jelentek meg. E kutatások ugyan fontos adalékokat szolgáltatnak, de nem helyettesítik egy célzott, a családot mint önálló társadalmi intézményt középpontba állító vizsgálat szükségességét.

A 2023-as családkutatás során a családalapítás kezdeti szakaszaira is rákérdeztünk: hogyan ismerkedtek meg a házastársak, jelen voltak-e még az udvarlás, az eljegyzés és a lakodalom régióra jellemző hagyományos formái. Ezt követően a gyermekvállalás időzítését, valamint a háztartási viszonyokat vizsgáltuk – különösen azt, hogy a kapcsolat kezdetén

- 9 Papp Z. Attila – Vita Emese 2018. Megmaradás és átörökítés – külhoni magyar fiatalok demográfiai, társadalmi folyamatai. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest: Kutatópont Kft.; Vita Emese – Geambaşu Réka: A határon túli magyar fiatalok párkapcsolatformálódásának trendjei az ezredforduló után. *Kisebbségi Szemle*, 2022. 7 (2). 7–40.
- 10 Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regió*, 2016. 3 (24). 82–110.; Hires-László Kornélia: Kárpátaljai magyar szülők külföldi munkavállalásának hatása a fiatalok kockázati magatartására. *Kisebbségi Szemle*, 2020. 5 (1). 93–105. Ferenc Viktória – Kovály Katalin: *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2020.
- 11 Borbély Sándor: *Informális gyakorlatok. Hétköznapi gazdasági és politikai cselekvések Kárpátalja határvidéki régiójában*. L'Harmattan Kiadó: Budapest, 2023. Kovály Katalin: *Az etnikai kapcsolati tőke földrajza*. Ukrajnai vállalkozók a transznacionalitás útján. Gondolat Kiadó: Budapest, 2024.
- 12 Hires-László Kornélia: *Etnikai színfoltok, árnyalatok és változások. Beregszászi magyarok hétköznapi etnicitása és meglátásai az etnikai kategóriákról*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola: Beregszász, 2025.
- 13 Cserniczkó István (szerk.): *Nyelvek, emberek, helyzetek A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. PoliPrint Kft.: Ungvár, 2010; Hires-László Kornélia: Új stratégiák? Módszerek a tananyelv-választási szokások Kárpátalján? In: Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* II., 119–136. Autdor-Shark: Ungvár, 2016.

milyen típusú háztartásban éltek a családok, történt-e ezen a téren változás az évek során, illetve milyen tapasztalatok alapján tartják időszerűnek a házasság és a gyermekvállalás lépéseit. Az interjúk elemzése alapján kirajzolódik egy olyan konzervatív, hagyományokra építő családkép, amely alátámasztja azt az állítást, hogy a kárpátaljai magyar fiatalok körében a házasság és a családalapítás tekintetében továbbra is a korai családalapítás és a hagyományos értékrend dominál.

A fiatal párok találkozása, az udvarlás

A találkozások és párválasztás legtöbb esetben szimpátiából indultak, és lassan alakultak át szerelemmé. Több házaspár is arról mesélt, hogy látták a másikban azt a megbízható társat, akivel összekötnék életüket. Munkahely, iskolai tanulmányok, baráti kapcsolatok, szórakozóhelyek, egyházi vagy nagyobb családi alkalmak voltak azok a helyszínek, ahol a megkérdezett házaspárok először találkoztak. A párválasztásnak számos szokásrendszere élt korábban, minden településnek megvolt a maga sajátossága. Udvarlás a hagyományok szerint csak az udvarlásra megjelölt napokon történhetett, ezt legényes napoknak hívják (a néphagyomány szerint is kedd, csütörtök, szombat, vasárnap). Ezt sokan be is tartották. Akik viszont nem, azok általában azért, mert már az udvarlás idején külföldön dolgoztak, vagy mert épp sorkatonaságukat töltötték, vagy azért, mert eleve együtt tanultak és jártak el baráti körbe szórakozni.

A régió többnemzetiségű jellege miatt egyes településeken az etnikai vagy felekezeti keveredés korábban kifejezetten tiltott volt, vagy legalábbis nem nézték jó szemmel. Az egyik interjúalany, egy kétgyermekes édesanya – aki maga is etnikailag heterogén családban él – elmondta, hogy bár férjéről és annak orosz ajkú családjáról csak pozitívumokat tud megemlíteni, mégis helyénvalónak tartja a vegyes házasságokkal szembeni hagyományos tiltásokat. Saját családjukban soha nem adódott konfliktus az etnikai különbségek miatt, mindkét fél engedelmes és alkalmazkodó volt. Ennek ellenére példaként hozta fel azt a falut, ahol a magyar fiatalok számára régebben nem volt szokás a település határán kívül párt keresni. Kiemelte továbbá, hogy sok esetben a felekezeti különbségek is konfliktusforrásként jelenhetnek meg. Egy másik interjúalany arról számolt be, hogy bár mindketten mélyen hívő keresztények, a vallás eltérő gyakorlata gyakran okoz nézetkülönbségeket a házasság kritikus kérdéseinek megítélésében.

„Egyetértés, hogy egyetértsenek, egy gondolatban is, egyformák legyenek. Hogy is mondjam, szerintem mindenkinek, minden nemzetnek megvan a sajátja, ugye? Mindig analizálok, amíg gondolkozom. Én magyar vagyok, a férjem orosz. De szerintem a magyar magyarhoz – magyar lány magyar fiúhoz – menjen férjhez, vagy kössön házasságot. Szerintem az jobb lenne,

tisztább, mert van egy kis eltérés. Mi megvagyunk a férjemmel, nem rólunk van szó. De igaz, valamikor Dobronyban úgy volt, hogy nem engedték ki a saját fiatalokat, a lányoknak, a fiúknak a faluban kellett maradnia, ha emlékszel rá. Így volt Palányban is, hogy nem engedték ki a fiatalokat más faluba, hanem ott a faluban kellett párt keresni neki. Lehetséges, hogy ez jó, mert egyházilag is ugye, református reformátust, katolikus katolikust. Ott is elkezd egy konfliktus lenni, ugye? Ha különböző felekezethez tartoznak.” (Palló, két gyermek anyja)

A hagyományok tiszteletének fontosságát az interjúalany a saját döntései tükrében értette meg igazán. Rámutat arra, hogy a sok évtized alatt kialakult hagyományoknak milyen jelentős értékteremtő szerepe van a közösségi és családi életben. Bár ő maga pozitív példája a vegyes házasságnak, és beszámolójában szinte kizárólag a jó tapasztalatokat emelte ki, mégis felmerül a kérdés, vajon a negatív élményeket egyszerűen hamar feldolgozta-e, vagy talán tudatosan nem adott ezeknek nagy jelentőséget.

Eljegyzés

Az udvarlást követően, a leánykérés után került sor az eljegyzésre, amelynek időpontja és formája jelentős eltéréseket mutatott. Maga az eljegyzés szintén sokféle szokás szerint zajlott, azonban legtöbb esetben a szűkebb családi kör volt jelen: a leány és a legény szülei, testvérei, esetenként nagyszülők, keresztszülők, nagybácsik és nagynénik családja. Mindez gyakran már így is 20–70 főt jelentett. Az interjúk tanúsága szerint az eljegyzés legtöbbször egy meghittebb családi vacsora formájában történt. Az egyik interjúban például az udvarló nem a szülőktől, hanem a nagyszülőktől kérte meg a leány kezét, mivel a szülők elváltak, és főként a nagyszülők nevelték a lányt. A meghitt leánykérést csupán egy szűk körű eljegyzés követte, ugyanakkor az interjúalany megjegyzi, hogy ez eltért a szokásos formától, hiszen az ő idejében általában sokkal nagyobb, ünnepélyesebb eljegyzéseket tartottak.

„Lánykérés is volt az eljegyzés előtt, soha nem felejttem el! Nagymamámék parasztházában, (...) és akkor a kiskonyhában a férjem megkérdezte a nagymamámat meg a nagyapámat, hogy na akkor hozzá adják-e unokájukat? Hát természetesen, miért ne adnák? Az eljegyzés kicsi volt, nem volt semmiféle lánybúcsú sem, sem buli, sem nagyeljegyzés sem, ami mostanában ilyen divat. Szépen csak a közeli családdal tartottunk egy vacsorát.” (Tiszakeresztúr, öt gyermek anyja)

Az eljegyzés alkalmával szimbolikus jelentőséggel bírt a karikagyűrű felhúzása, amely a két fiatal elköteleződését és a házassági szándék nyilvános megerősítését fejezte ki. A gyűrűt az esküvő napjáig mindkét fél folyamatosan viselte, ezzel jelezve jegyben járásukat a közösség felé. A visszaemlékezések szerint ez az időszak rendszerint 1–4 évig tartott, bár hossza gyakran függött a család anyagi helyzetétől és a fiatalok életkörülményeitől. Gyakori volt,

hogy a vőlegény katonai szolgálat vagy külföldi munkavállalás miatt hosszabb ideig távol maradt, hogy a lakodalom költségeire, illetve a közös otthon megteremtésére elegendő anyagi alapot biztosítson.

Házasság, esküvő

A következő stáció a házasság. Az élettársi kapcsolat kevésbé domináns (erről bővebben a következő fejezetben). A polgári és az egyházi szertartás a hagyomány részét képezi: ha házasságról volt szó, mindkettőre sor került. A házasságot sokan a kapcsolat megpecsételésének tekintik, és azok számára, akik életében a fontos a vallás, az egyházi szertartás kiemelt jelentőségű.

A lakodalom eltérő hagyományokkal és rituálékkal bír különböző településeken, és ezt sokszor vegyítették a modernebb trendekkel. A lakodalom vendégeinek száma a család nagyságától és a büdzsétől függően 100–300 fő körül mozgott.

„Igen, hagyományos lagzi, 110 emberrel. Először úgy volt, hogy nem lesz, de utána a szülőknek megmondtuk, és ők úgy gondolták, hogy mivel mindenkinek van, ezért nektek is lesz. Végül felkészültünk, és megvolt.” (Beregszász, három gyermek apja)

A nyolcvanas és kilencvenes évek körül a lakodalmakat az udvarokon, sátrakban szervezték, és az egyik interjúalanyunk büszkén emlékszik vissza arra, hogy az ő lagzijuk még ebben a formában valósult meg a 2000-es évek elején, amikor már az éttermi változat kezdett el terjedni.

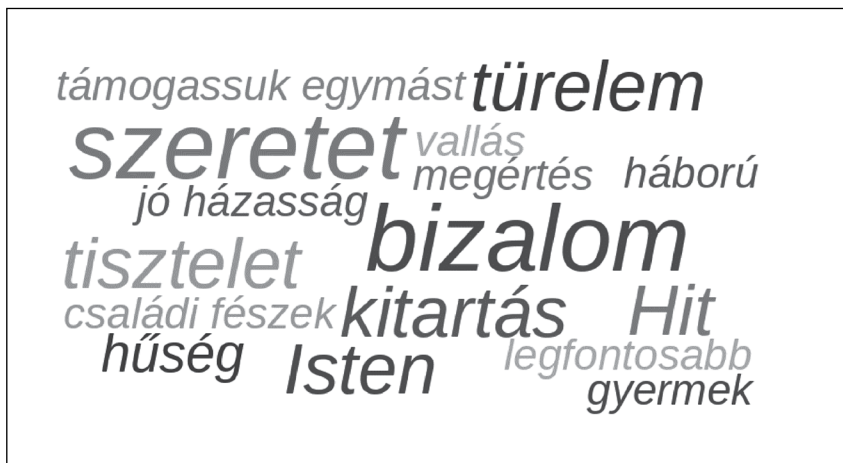
A legtöbben arról meséltek az interjúk alkalmával, hogy amikor ők házasodtak, akkor még az volt a szokás, hogy húszéves koruk körül mentek férjhez vagy nősültek meg a fiatalok, általában a nő és férfi között 2–7 év között mozgott a korkülönbség a férfiak javára. Ezek a szokások, amelyek a szűk környezetben voltak jellemzőek, kifejezetten arra ösztönözték őket is, hogy megtegyék ezeket a lépéseket.

„Szerintem fiatalon. Itt nálunk 25-26, én persze 22 évesen már szültem, de egy kicsit azért kellett volna még fejlődni, vagy egy kicsit pihenni, vagy felkészülni a családi életre, mert nem egy könnyű feladat. Szerintem 25-26 évesen, amikor az ember már érzi, hogy kész van rá. Régebben ez teljesen más volt. Ahogy befejeztük az iskolát, vagy befejeztünk valamilyen szakmát, utána valahogy jött a házasság. Ez valahogy rutin volt mindenkinek, egymás után. Most már másféleképpen gondolnám a dolgokat.” (Sislóc, két gyermek anyja, etnikailag heterogén család)

Sokan nem feltétlenül belső meggyőződésből házasodtak, hanem mert „így szokás”, mások szerint ez volt az ideális időzítés. Többen úgy érezték, hogy talán túl fiatalon hozták meg a döntést, ám visszatekintve senki sem bánta meg, elsősorban a gyermekek születése miatt. A gyermekszületés öröme sok nehézséget feledtetett.

A házasság az emberi élet egyik legnagyobb döntése, amikor két fiatal elhatározza, hogy összeköti az életét. Ilyenkor számos, addig talán kevésbé hangsúlyos értékrend válik meghatározóvá. Már a párvalasztás, az udvarlás és a jegyben járás időszaka alatt kirajzolódnak azok az alapvető értékek, amelyek mentén két ember bizalmat szavaz egymásnak. Többen is hangsúlyozták, hogy amikor az udvarlás komolyabb szakaszba lépett, nem csupán a kölcsönös vonzalom volt döntő, hanem a másik fél megbízhatósága is. A bizalom, és az, hogy a pár egyik tagja bármikor számíthat a másikra, a közös értékek mellett az egyik legfontosabb tényezőként jelent meg.

Az interjúalanyokkal arról is beszélgettünk, szerintük melyik három fogalom határozza meg leginkább a jó házasságot és a harmonikus családot. Többen nehezen adtak egyértelmű választ, mivel úgy vélték, hogy ideális házasság és család nem létezik, hiszen mindenhol előfordulnak konfliktusok. A legfontosabb mégis az, hogy a nehézségeket közösen, gyorsan és hatékonyan tudják kezelni, stratégiát dolgozzanak ki a problémák megoldására. Ennek egyik alapfeltétele a megfelelő kommunikáció, amelyet szinte mindenki kiemelt. Emellett több olyan érték és jellemző is hangsúlyt kapott, amelyek a háború kitörését követően még inkább felértékelődtek. A fogalmak összesítését az alábbi szófelhő szemlélteti (1. ábra).



1. ábra: Szófelhő a házasság és család egységét meghatározó kulcsértékekről az interjúalanyok szerint

Gyermekvállalás

A családról és a gyermekvállalásról sokan mint az emberi élet egyik legfőbb értelméről beszéltek. Az interjúalanyok úgy látják, hogy ha valaki maradandót szeretne maga után hagyni, az elsősorban a gyermek, valamint az a boldogság, amelyet a nevelés során megélhet – mindez felülír minden más élményt és eseményt. Kutatásunkból kiderült, hogy a házasságkötés átlagosan 18–25 éves kor között történt, ennek megfelelően az első gyermek vállalása többnyire a házasságot követő 1–2 éven belül bekövetkezett. Néhány adatközlő elmondta, hogy már az esküvő idején várandós volt.

Kérdésünkre, hogy szerintük mikor ideális a gyermekvállalás, sokan a saját példájukat hozták fel, bemutatva az első gyermek születésének és tervezésének körülményeit. Hárman úgy vélték, hogy „minden akkor jó, amikor megtörténik”, azaz szerintük az élet hozza el a megfelelő pillanatot, és az embernek akkor kell megtanulnia a szülői szerepeket. Két édesanya arról számolt be, hogy az első gyermek vállalása számukra szinte magától értetődő lépés volt, mert környezetükben ez számított természetesnek, és csak később ismerték fel az anyasággal járó felelősség mélységét. A többség már tudatosabban vállalta az első gyermeket, ám az anyává válás folyamatában még így is számos új és váratlan helyzettel szembesültek. Többen megfogalmazták, hogy ezekre a kihívásokra senki sem lehet teljesen felkészülve. Egyikük így fogalmazott: *„Erre a helyzetre sosem lehet teljesen készen állni.”* Volt, aki éppen ezért tartja fontosnak, hogy fiatalon vállaljon gyermeket az ember, hiszen fiatalabb korban könnyebb alkalmazkodni, nagyobb a fizikai teherbírás és jobban bírják az éjszakázást. Egy másik, idősebb korban szülő anyja arra hívta fel a figyelmet, hogy a fiatal édesanyák kevésbé stresszelnek, míg ő minden kisebb tünet vagy betegség miatt rögtön a gyermekorvoshoz rohant. Több interjúban felmerült a generációk közötti szakadék is: az idősebb anyák gyakran nehezen értik meg a tőlük 30–40 évvel fiatalabb generációkat.

„A másik dolog felnevelni. Könnyebben veszik a nevelés kérdését a huszonévesek. Tehát sok mindent én már harmincéves fejjel túlreagáltam és túlgondoltam. Ebből kifolyólag lehet, hogy olyan dolgokkal szaladtam orvoshoz, amikkel nem kellett volna és lehet, hogy a gyerek önmagában is leküzdötte volna. Az a túlzott felelősségteljeség, ami már egy ilyen 30 évest jellemez, legalábbis engem, amikor már jellemzett, nem biztos, hogy pozitívum a gyereknevelésben. Lehet, hogy a 21 éves, 23 éves jobban csinálja, hogy jól van az, vagy túlmeleg rajta, és túl is ment a gyereken.” (Verbőc, két gyermek anyja)

Ugyanakkor akadt két adatközlő, akik az ellenkező álláspontot képviselték: szerintük érdemesebb később gyermeket vállalni, mivel fiatalon még éretlenek és tapasztalatlanok voltak, és visszatekintve úgy érzik, nem is tudták pontosan, mibe vágnak bele. Abban azonban minden édesanya egyetértett, hogy az anyaságra nem lehet teljes mértékben felkészülni,

mert mindig adódnak váratlan helyzetek, amelyekben a korábban hallott tanácsok nem működnek, és sokszor csak a spontán anyai ösztön segít a problémák megoldásában. Az internet szerepe is előkerült: sokan elmondták, hogy gyakran online keresnek információt más édesanyák tapasztalatairól vagy orvosi tanácsokról. Mégis kiemelték, hogy még a digitális korban is vannak olyan helyzetek, amikor az internet nem ad választ – ilyenkor újra és újra bebizonyosodik, hogy az anyai ösztön pótolhatatlan.

Az interjúk tanúsága szerint elsősorban az édesanyák fogalmazták meg sokszíniűen a véleményüket, míg az édesapák egyértelműen a fiatalkori gyermekvállalás fontosságát hangsúlyozták, álláspontjukat saját példáikkal és a globális tendenciák árnyoldalainak felidézésével támasztották alá. Az egyik adatközlő például a továbbtanulás kapcsán említette, hogy napjainkban a fiatalok a tanulmányaik befejezése után gyakran annyira hozzászoknak az önálló, önmagukra fókuszáló életmódhoz, hogy nehezen mondanak le erről a kényelmes élethelyzetről a családalapítás kedvéért. Saját példáját is felhozta: harmincévesen lett édesapa, önmagát későn érő típusnak tartja, miközben úgy látja, hogy az újabb tendenciákban sokan már negyvenéves kor körül kezdenek csak gondolkodni a családalapításon. Ezen európai tendenciákat elemző szakemberek a szekularizációt, az individualizációt nevezték meg az értékrend átalakulása kapcsán,¹⁴ amelynek következtében nagyon gyakran elindul a „családi életformák pluralizálódása,”¹⁵ és az életpálya „destandardizálódása”¹⁶.

„Amit én gondolok, az szerintem az, hát a legegészségesebb ugye huszonéves korban, de most már a mai világban ez eltolódik, és vannak, akiknek már negyvenes korban is ugye születik. Vannak, akik elválnak, és akkor újból családostok lesznek. Ismerőseim vannak, és 45 éves, vagy 42 éves, vagy 48, és akkor még születik egy gyerek, egy közös gyerek például. De legideálisabb huszonéves korban lenne, de ez kitolódik. Mert minél tovább megy ez a társadalom, annál jobban eltolódik ez a dolog, merthogy tanulni kell, aztán mire elvégzi, akkor már elfárad, és akkor még a saját kényelmét nézi. Aki családot vállal, az már feladja az önállóságát, az már felelősséggel tartozik, és embertől függő az is, hogy valaki korán beérik agyilag, valaki pedig később. Én is még ugye 29 éves voltam, vagy 30, amikor megszületett az első gyerek. Én sem voltam az a túl korai érő.” (Palló, két gyermek apja, etnikailag homogén család)

A késői párválasztást, a karrierépítést és a halogatott gyermekvállalást a felnőtté válás kitolódásaként (posztadoleszcencia) emlegetik.¹⁷ Ezek a jelenségek tipikus nyugati mintaként

14 Cseh-Szombathy László: Az értékek változásának hatása a családok működésére. *Demográfia*, 1994. 3–4 (37). 366–372.

15 Somlai Péter: A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon. *Demográfia*, 1999. 1–2 (42). 38–47.

16 Bognár Virág: Első elszakadás a szülői háztól: a felnőtté válás kezdetei. In: Somlai Péter (szerk.): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Napvilág: Budapest, 2007. 45–80.

17 Cseh-Szombathy, 1994. Az értékek változásának hatása..., i. m. 366–372.; Somlai, 1999. A sokféleség zavara, i. m. 38–47. Vaskovics László: A posztadoleszcencia elmélete. *Szociológiai Szemle*, 2000. 4. (10). 3–20.

jelentek meg az interjúkban, és fokozatosan beszivárognak Kárpátaljára, valamint más tradicionális, konzervatív közösségekbe is. A megkérdezett édesapák többsége szerint az ideális életkor a gyermekvállalásra 20 és 30 év közé esik.

A konzervatív családmódelben, amely gyakran patriarchális berendezkedésű, a férfi hagyományosan a családfenntartó szerepét tölti be: a családalapítás anyagi és egzisztenciális feltételeinek megteremtése elsősorban az ő feladata. Az egyik interjúalany, egy édesapa, arról beszélt, hogy a mai fiatal férfiaknak mennyire nehéz helyzetben kell helytállniuk. Szerinte a gazdasági bizonytalanság miatt sok éretlennek tartott fiúnak jóval nehezebb felépíteni az egzisztenciáját, ráadásul egyre inkább az anyagi háttér válik a párválasztás meghatározó szempontjává egy „túlságosan anyagi világban”.

„A 18-20 év, ez normálisnak számított, akkor még nem számított az, hogy milyen autód van, vagy milyen munkád van, vagy ki az apukád, vagy anyukád, vagy milyen gazdagok vagytok. Most már teljesen más lett minden. Most már csak ezek a legfontosabb szempontok. (...) Szerintem a férfinak olyan 28 évesen vagy 30 évesen kellene házasodnia, mert manapság, vagy mostanság egy 20-25 éves férfi az még nem olyan gondolkodású, amilyennek lennie kell. Szóval a lányok azok sokkal érettebbek 16-18 évesen. Azok lassan már férjhez adandó lányok, de a fiúk, a férfiak azok nem elég érettek.” (Nagyszőlős, két gyermek apja)

Az anyaságot és az apaságot leírhatatlan életérzésként és örömforrásként értékelték a résztvevők. A vallásos hit szinte minden témában – különösen a gyermekvállalás esetében – hangsúlyosan jelen van. E szemléletben a gyermekvállalás soha nem anyagi kérdésként jelenik meg: ha egy tervezett gyermek nem született meg, vagy ha a második, esetleg harmadik gyermek vállalása elmaradt, annak oka nem a pénzügyi nehézségekben keresendő, hanem inkább egészségügyi problémák vagy lakhatási körülmények jelentették az akadályt. A munkahelyi és szülői szerepek összehangolása szintén fontos tényező volt, amely olykor gátolta a nagycsalád kialakítását. Ugyanakkor három olyan család is akadt az interjúkban, akik már a kezdetektől két gyermeket terveztek, és ezt a célkitűzésüket sikerült is megvalósítaniuk.

„Nem hiszem. Én nem hiszem. Szerintem ez nem anyagi kérdés. Mi se a gyerekeket azért vállaltuk, mert mennyi pénzt fognak értük fizetni. (...) Igen, hogy legyen velünk, hogy örüljünk neki, hogy legyen kit szeretni, és most már el sem tudjuk képzelni az életünket nélkülük.” (Palló, két gyermek anyja)

„Én nem jöttem rá ennyi idő alatt, hogy mennyi sokba kerül a gyerek. A gyereket persze nevelni kell. Persze hogyha már van tíz, nem tudom, műanyag bizgentyűnk otthon, akkor nem megyek a boltba, aztán veszem meg neki, hiába még ha a földhöz is vágja magát, megmondom neki, ezt lányom, most nem lehet megvenni, és kész, Nem tudom, hogy az emberek miért gondolják így, én nem mondanám, hogy sokba kerül.” (Sislóc, két gyermek anyja)

Az állami támogatások – amint az az 1. táblázatból is látható – Ukrajnában hosszú ideig nagyon alacsonyak voltak, és csak a 2005 utáni években emelkedtek olyan szintre, amelynek egy ideig tényleges értéke is volt. A nagyobb összegű támogatások főként a harmadik gyermek után jártak. Napjainkra azonban az egykor meghatározott összegek az infláció következtében jelentősen elértéktelenedtek, így a támogatások reálértéke ma már elenyésző. Az egyszeri, nagyobb összegű támogatást a gyermek születésekor sok család nem közvetlen megélhetésre fordítja, hanem a szüléssel járó – gyakran jelentős – költségek fedezésére használja fel.

„Ukrajnában nem nagyon van támogatás szerintem. Jelenleg is, mikor megszületik a gyerek, kifizetik azt a támogatást, viszont mindenhol, akár a szülész is, és mindenki azt várja, hogy ossz belőle.” (Beregszász, három gyermek apja)

Az anyagi és megélhetési nehézségek miatt sok fiatal nem tudott jól fizető álláshoz jutni, ezért Kárpátalján alternatív megélhetési stratégiák alakultak ki. Az egyik lehetőség a határ menti térség előnyeinek kihasználása volt (például kereskedelmi vagy munkavállalási lehetőségek a szomszédos országokban). A másik jellemző út a külföldi munkavállalás volt, főként a férfiak körében. A harmadik stratégiaként sok család a gazdálkodásban látta a megélhetés alapját: farmok működtetése, vagy egy-egy termény nagy tételben történő termesztése jelentette a fő bevételi forrást. E nehéz anyagi körülmények és az alacsony gyermekvállalási támogatások ellenére az interjúalanyok többsége nem tekintett teherként a gyermekvállalásra. Mint mondták: *„Isten mindig megsegített minket, és lassan, lépésről lépésre mindig kialakult a megélhetésünk, a boldogulásunk és a családi fészek megteremtésének lehetősége.”* Egy ötgyermekes édesanya például arról mesélt, hogy családjuk a gazdálkodásból élt, ő pedig a farmmunka mellett pedagógusként is dolgozott. Férje súlyos lábtörése után a gyógyulási időszakban fél éven keresztül több területen is át kellett vennie a férfis szerepeket. Úgy fogalmazott, hogy a háború kitörését követően már szinte „előzetes próbatételként” tekintett erre az időszakra, amikor megtanult vezetni, tehenet fejni és egyéb feladatokat ellátni. Három olyan családdal is beszélgettünk, akik korábban gazdálkodásból tartották fenn magukat, ám a háború miatt a farmokat kénytelenek voltak hátrahagyni, így ezek terhei sok esetben a feleségekre hárultak.

„Tehenet fejni is sírva tanultam meg, sírtam, és fejtem a tehenet, és mondtam, hogy ezt is megcsinálom. És ugyanígy, amikor kilépett az életből, ez megint újra ugyanígy visszajött. A sok jószág, disznótartás, abból éltünk, gazdálkodott, szántott, vetett, aratott, kaszált, bálázott a faluban. Pályázaton traktort tudtunk venni, gazdálkodtunk. Azért is választottuk ezt, mert mikor összeházasodtunk, akkor egymás után születtek a lányok, és örültem, hogy itthon van. Nem akartuk azt soha, hogy külföldre menjen dolgozni, vagy úgy éljünk, hogy távkapcsolatban. Ez olyan idegen volt.” (Tiszakeresztúr, öt gyermek anyja)

A gazdálkodás főként a falvakban jelentett megélhetési lehetőséget, a városokban kevésbé volt opció; ott elsősorban a külföldi munkavállalás számított elérhető alternatívának. Az egyik interjúban egy édesapa mesélte el, hogy a két gyermek megszületése után először azért vállalt külföldi munkát, hogy saját autót tudjanak vásárolni. Miután ez sikerült, a következő cél a családi otthon megteremtése lett. Lassan természetessé vált, hogy másfél-két hónapig távol volt a családtól, de a nagyobb ünnepekre, illetve időszakonként két hétre mindig hazatért. A külföldi munka fix jövedelmet és jobb anyagi körülményeket biztosított számukra, de mindez komoly áldozatokkal járt.

„...az ember itt megszokja. Volt egy ismerősöm, aki szintén vágyott Hollandiába, de azt mondta, hogy csak két hónapra fog jönni. Mondtam neki, hogy Gyuri, ezt megszokod, ez évekre el fog húzódní, mert megszokod azt, hogy egy hónapig dolgozol, és megvan az a tiszta pénz, amit te Ukrajnában soha nem tudsz megkeresni. És így is van, már ő is két éve járja Hollandiát.” (Nagyszőlös, két gyermek apja)

Háztartások kialakítása vagy átalakítása

Kárpátalján az albérlet mint lakhatási forma sokáig nem volt elterjedt; elsősorban a továbbtanuló fiatalok éltek átmenetileg bérlakásban. A városokban kezdett el először terjedni, míg a falvakban mindmáig nem jellemző. A családi ház vagy saját lakás biztonságos háttérrel jelent, amelyben a szülők és különösen az édesapák fontosnak tartják, hogy a család tagjai stabil otthonban éljenek.

„Én úgy voltam vele, hogy ha megvan a ház, és megvan az otthon, ami az enyém, és abból csak úgy senki nem túrhat ki, akkor az egy megfelelő háttérrel tud adni ahhoz, hogy a család biztonságát szavatolja. Nekem idegen az a szemlélet, amit külföldön látok. Laktam külföldön, de tényleg csak egy-két heteket. Annyira jó is, de az, hogy folyamatosan valakinek kiszolgáltatott legyek akár anyagilag, akár helyiségbelileg, mert látok olyat, hogy van egy ideiglenes szerződés, és a szerződés lejárt, és jön valaki, aki többet kínál, akkor sorry, de te mehetsz tovább, nem tudom, nekem nem ez az utam.” (Beregszász, két gyermek apja)

A többgenerációs háztartás hagyományosan megszokott családi berendezkedés volt, ám az utóbbi években egyre gyakoribbá vált a fiatalok különköltözése, amelynek az interjúalanyok szerint egyaránt vannak előnyei és hátrányai. A különköltözés legfőbb akadályát sok esetben az anyagi helyzet jelentette: számukra a lakhatás csak saját tulajdonú ingatlanban volt elképzelhető. A megkérdezett családok közül szinte mind külön élő nukleáris családot alkot – vagy azért, mert időközben elkészült a saját családi otthonuk, amelyért a gyermekvállalás mellett keményen dolgoztak, vagy mert a nagyszülők már elhaláloztak.

Három család maradt a szülői házban, ahol három generáció él együtt, külön kialakított élettérrel. Az ilyen együttélés egyik legnagyobb előnye, hogy a nagyszülők jelentős segítséget nyújtanak a gyermekek nevelésében és gondozásában. Az egyik interjúalany kiemelte, mennyire fontos a nagyszülők jelenléte a gyerekeknél, ugyanis olyan hagyományos értékeket adnak át a gyerekeknek, amelyeket a munkába siető vagy onnan fáradtan hazatérő szülők gyakran figyelmen kívül hagynak, vagy nem tartanak elsődlegesnek. Ugyanakkor az is előfordul, hogy a generációs különbségek miatt konfliktusok alakulnak ki a közös háztartásban.

„Az értékeket a nagyszülők tanítják meg nagyon sokszor. Azért mondom ezt, mert amikor pl. mi dolgozunk, akkor otthon marad a mamával, a papával, és akkor ők olyan dolgokat tanítanak, amiket én nem, mert én dolgozom. Az én anyukám is elmondta, hogy a nagymamájától tanult meg mondjuk gyúrni, vagy ezeket a főzési dolgokat, és ezt látom, hogy ő is az én lányomat tanítja.” (Jánosi, három gyermek anyja)

Modern jelenségek a család intézményrendszerében

A konzervatív értékrend és a hagyományok tisztelete valamennyi adatközlő esetében hangsúlyosan megjelent, különösen akkor, amikor az élettársi kapcsolat vagy a válás témája került szóba. Fontosnak tartották kiemelni, hogy véleményük szerint a hagyományok tisztelete szorosan összefügg a család mint intézmény megbecsülésével. A házasság népszerűségét gyengítő, új életformák (Somlai 1999) sokáig nem voltak jellemzőek Kárpátalján. Még azokban az évtizedekben sem, amikor a külföldi munkavállalás révén a férfiak akár 10–20 évig találkoztak ezekkel a mintákkal, a régió hagyományos közösségeiben ezek a változások alig szivárogtak be. Ennek egyik fő oka a vallásos értékrend erős jelenléte volt, amely hatékonyan visszaszorította az alternatív életformák elterjedését. A vallásos világnézet minden interjúalagnál egyértelműen kirajzolódott – egyeseknél ez az aktív vallásgyakorlásban, másoknál pedig inkább a modern társadalmi jelenségek kritikus értékelésében nyilvánult meg.

Az élettársi kapcsolat

Az élettársi kapcsolatot a megkérdezettek többsége egyértelműen negatívan ítélte meg, amikor a saját életükről volt szó. Vallásos hitük és konzervatív értékrendjük alapján az élettársi viszony összeegyeztethetetlennek tűnik a keresztény házasság szentségével – ezt minden adatközlő hangsúlyozta. Elsődleges indokként azt említették, hogy Isten áldása

a házasságra és a családra vonatkozik, illetve úgy vélték, hogy egy élettársi kapcsolatból könnyebb kilépni, mint egy házasságból.

„Nem, mert a Jóisten úgy szereti, hogy nemcsak úgy van, hogy jelenleg még összetartozunk, holnap meg már nem, hanem mint férj és feleség.” (Beregszász, három gyermek apja)

„Hát mert ez egy régi hagyomány, és nem biztos, hogy ezek az új dolgok jobbak, mint a régiek, hogy mindent eltörölni, és akkor ilyen új dolgokat behozni. Én még inkább ragaszkodom a régi dolgokhoz. Sok esetben ugye templomba is szoktunk járni – vallásosak –, és Magyarországon már sokan nem is járnak.” (Palló, két gyermek apja)

A modern tendenciákat sokszor külföldi tapasztalataik kapcsán említették, de Kárpátalján – ahol a hagyományok továbbra is erősek – az élettársi kapcsolatnak nincs társadalmilag elfogadott szokásrendszere. Többen kiemelték, hogy szűkebb környezetükben, településükön saját fiatalkorukban nem találkoztak ezzel a jelenséggel, és ma is inkább az eljegyzést követő házasság számít természetes útnak. Különösen a falusi közösségekben szigorúan ügyelnek a normák betartására és arra is, hogy a közösség többi tagja miként ítéli meg a fiatalok döntéseit.

„Nem volt ilyen opció. Ez így nem működik. Faluban, falusinál? Majd még mit fognak mondani a faluban? Amúgy ennek a mit fognak mondani dolognak is két oldala van. Mert ha mindig azt nézed, hogy mit fognak mondani a faluban, akkor nem éled a saját életed. Viszont van ennek egy megtartó ereje, hogy mit fognak mondani a faluban arra a tisztább életre.” (Tiszakeresztúr, öt gyermek anyja)

A gyermekek jövőbeli párválasztásával kapcsolatban azonban már árnyaltabb véleményeket fogalmaztak meg. Néhányan továbbra sem tudnák elfogadni, ha gyermekeik élettársi kapcsolatban élnének, míg mások úgy látják, hogy a jövő generációk életében új kihívások és társadalmi változások várhatók, ezért nem tartják kizártnak, hogy ez a forma is megjelenjen. Az utóbbi véleményt képviselők ugyanakkor hangsúlyozták: gyermekeiknek továbbra is azt tanácsolják majd, hogy a házasság mennyire fontos és értékálló, ám tisztában vannak azzal, hogy felnőttkorban a gyermek maga hozza meg a döntéseit, így szülőként erre egyre kevesebb ráhatásuk lesz. Ezen túlmenően a következő idézetben olvashatjuk, hogy a hagyományokat életben tartó, nagy lakodalmak is fokozatosan háttérbe szorulnak. Ez a változás az adatközlő számára a házassággal kapcsolatos hagyományos szokások általános visszaszorulásának egyik szimbolikus jele, amelyet az új társadalmi és kulturális tendenciák erősítenek.

„Azt látom, hogy most már a fiatalok később vállalnak gyereket. Mindenki inkább autóra és a házra összpontosít, és csak utána vállalnak gyereket. Nem is igazán fontos nekik már most a lakodalom. Amúgy is kimentek Magyarországra, és Magyarországon ezt látják, nem úgy, mint minállunk, mert itt a szülők tartották fontosnak. Úgy könnyebb elválni a két félnek, ha nincsenek összeházasodva, mint így szerintem.” (Beregszász, három gyermek anyja)

A válás

A házasság intézményének népszerűségének csökkenésével párhuzamosan a válások száma folyamatosan emelkedik a nyugati társadalmakban, amelyet gyakran az individualizáció erősödésével magyaráznak, míg a kollektivisták hagyományok általában stabilabb házasságokat eredményeznek.¹⁸ Erre az interjúalanyok is utaltak. Az egyik édesanya például arról számolt be, hogy azok közül, akik még a háború kitörése előtt az anyaországba vagy nyugatabbra költöztek, szinte mindenki elvált. Az énközpontú és szekularizációs folyamatokat megtapasztaló nyugati társadalmakban a válások gyakorisága folyamatosan nő. Egy külföldre kényszerült édesapa például arról mesélt, hogy hollandiai munkája során szembesült az eltérő életfelfogással: míg számára természetes, hogy a legtöbb ember családos, egy vagy több gyermekkel él együtt házastársával, ott ez közel sem számít magától értetődőnek. Meglepte, amikor főnöke döbbenten reagált arra, hogy szabadságot szeretne kivenni, csupán azért, hogy hazalátogathasson a családjához és feleségéhez.

„Igen, nálunk teljesen más szokás van. Pont a főnökeimmel beszéltem valamelyik nap, hogy fogok menni haza, ez akkor volt, amikor feleségem jött ide, és kell a szabadság. Azt mondták, hogy mire fel? Mondom, mert a házassági évfordulónk lesz. És akkor azt mondja, hány éves? Mondom, húszéves házassági évfordulónk. És ötször kérdezte meg, mert nem hitte el. Azt mondja, hogy: Húsz éve élnek együtt a feleségemmel? Kérdezi, hogy csak ez az egy feleségem volt? Mondom, igen, csak egy volt. Nem három, nem négy. Ők csodálkoztak, mert Hollandiában ilyen manapság nem nagyon van. Ott a karrier az első számú, lényeg, hogy karrier legyen, meg legyen a lakásod, a munkahelyed, biztos munkahely, satöbbi, és aztán jöhet majd negyvenévesen a házasság, meg talán a gyerekvállalás.” (Nagyszőlős, két gyermek apja)

Minden házasságban előfordulnak kisebb-nagyobb konfliktusok, ám a konzervatív értékrendet követő párok számára a válás ritkán jelent elsődleges megoldást. Inkább önmagukban és a kapcsolat erősítésében keresik a kiutat. A házaspárok különösen hangsúlyozták, mennyire fontos a jó kommunikáció, hiszen egy-egy probléma megoldásának ez a legfontosabb kulcsa. A másik kiemelt tényező az Istenbe vetett hit, amely a kapcsolat fenntartásában ugyanolyan meghatározó szerepet játszik, mint az élettársi kapcsolatok elutasításában. A következő interjúrészletben a férj egyértelműsíti, hogy az istenhít nélkül már nem lennének férj és feleség.

„– Már lehet, hogy szó szerint elváltak volna az útjaink is, meg minden. Mert az ember, ha sokszor nehéz, akkor eldob régebb tárgyakat, és újat vesz, de hál’ istennek nem ott tartunk, mint a világ.”

18 Toth, Katalin – Kemmelmeier, Markus: Divorce Attitudes Around the World Distinguishing the Impact of Culture on Evaluations and Attitude Structure. *Cross-Cultural Research*, 2009. 3 (43). 280–297.

– *Ha nem lettetek volna istenhívők, akkor elváltatok volna?*

– *Biztos.*

– *Határozottan tudod ezt mondani?*

– *Igen.*” (Beregszász, három gyermek apja)

Még a vallásos interjúalanyok is elismerték, hogy vannak olyan helyzetek, amikor elkerülhetetlen a válás, mert a folyamatos konfliktusok nemcsak a házaspárok boldogságát rombolják, hanem a gyermekek életét is megterhelik. A válás előfordulása a közvetlen környezetben eltérő: a városban élők gyakrabban említettek válásokat ismeretségi körükben, míg a falvakban élők esetében ez szinte alig fordul elő. Ez a tendencia is alátámasztja, hogy a falvakban a konzervatívabb értékrend erősebben védi és támogatja a házasság intézményét.

„Szerintem igen. Azzal, hogy itt azért van egy faluközösség, ahol még azért élnek ezek a tradíciók, hogy a házasság az házasság, a válás az pedig nem divat, vagy hasonlók. Aztán amikor elmennek más környezetbe, úgy veszem észre, hogy szabadabban érzik magukat. Lehet, hogy több mindent meg is engednek maguknak, és lehet, hogy erre rámegy a házasságuk. Tehát nincs az a visszatartó erő, amit esetleg itthon a család és a közösség, akár a szomszédság, a tágabb család, a rokonság képviselt volna, de nem biztos. Lehet, ha itthon maradtak volna, akkor is szétmentek volna, nem tudom. De jelenleg akik itthon vannak, azok között nem tudok, hogy elváltak volna.” (Verbőc, két gyermek anyja)

Az interjúalanyok arról is beszéltek, hogy válás után mennyire nehéz új párt találni, különösen a nők számára. Az egyikük kiemelte, hogy ismeretségi körében a váláson átesett anyák milyen nehezen találnak ismét párt maguknak, illetve hány olyan hölgyet ismernek, akik még 40–50 éves korukra sem találtak társra. Úgy vélik, egy bizonyos életkor után a nőknek jóval kevesebb esélyük van megfelelő párt találni, mint a férfiaknak. Egy másik interjúalany pedig arról számolt be, hogy gyakran tapasztalja: egyes férfiak inkább náluk jóval fiatalabb nőket keresnek maguknak, vagy a másik, amit kiemel, hogy a hölgyek külső megjelenése mennyire releváns tud lenni a férfiak számára.

„Lehet, hogy azzal kapcsolatban, hogy a férfiak kevesebben vannak, a nők többen vannak, úgyhogy lehet válogatni. A fiatalság szép. Ha van egy 40 éves nő és a gyerek után nem nagyon figyel magára, akkor már a férfi azért a szépekre hajt, ugye? (...) jobban észreveszi a fiatal, mint a feleségét. A feleség otthon a háztartásban süt-főz, nincs energiája már arra, hogy saját magára figyeljen. És a férfinak mi kell? A szem, amit lát. Ez az én véleményem.” (Palló, két gyermek anyja, etnikailag heterogén család)

Az örökbefogadás

Az örökbefogadás nem egy új tendencia, ám a háború kitörése, illetve a család típusú gyermekotthon terjedése következtében egyre inkább népszerű jelenség Kárpátalján. Ezen esetek általában akkor történnek, ha már van saját gyermek, míg a klasszikus örökbefogadás alatt korábban a gyermekáldásban nem részesülők vettek részt. Amikor beszélgetőinkkel áttértünk az örökbefogadás témájára igen gyakran arról meséltek, hogy csak azért gondolkodtak el a témán, mert szerettek volna nagycsaládot, de nem sikerült egészségügyi okok miatt, vagy mert annyira sajnálják az árvaházakban igen rossz körülmények között nevelkedő gyermekeket, hogy esélyt szeretnének adni számukra. Ám a legtöbb esetben csak gondolatként merült fel, főként az anyák körében, de volt olyan eset is, hogy maga az apa mesélte, neki vágya volt a nagycsalád, és így hogy nem sikerült, komolyan megfordult a fejükben, de féltek, lelkiileg nincsenek felkészülve egy ilyen nagy vállalkozásra.

„Gondoltunk rá, sőt nézegettem is azt az adatbázist, az árva gyerekek adatbázisát, de mindig ott zárult le a téma, hogy ne most. Mivel már csak a háború kezdete után kezdtünk el erről beszélni, mindig úgy fejeztük be, hogy ne most, lehet, hogy majd. Ezen gondolkodtam, hogy más gyereket tudnám-e úgy szeretni, mint a sajátomat, mert szerintem az a legfontosabb, hogy egyformán érezzék, hogy szeretjük őket, a saját gyerek is, meg az örökbe fogadott. Nem tudok rá konkrét választ adni.” (Nagyszőlös, három gyermek anyja)

„...az örökbefogadás is csak azoknak való, ahol mind a két fél erős egyéniség, aki meg tud vele birkózni, az nem való akármiknek, akármilyen embernek.” (Palló, két gyermek apja)

A nagycsaládosok

A magyar társadalomban és nemzetközi szinten is megfigyelhető, hogy nőtt a gyermektelenek, illetve az egygyermekes családok aránya, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a nagycsaládosok száma is emelkedett, egyre többen vállalnak három vagy annál több gyermeket.¹⁹ Ez a tendencia Kárpátalján is érezhető. A Kárpátaljai Magyar Nagycsaládosok Egyesületének²⁰ megalakulása óta számos család vált egy- vagy kétgyermekesből nagycsaláddá. Az egyesület taglétszáma a háború kitörése előtt meghaladta a 800 családot, akik számára folyamatosan szerveznek különféle programokat és közösségi eseményeket.

19 Spéder Zsolt: Termékenységi mintaváltás – a családalapítás átalakulásának demográfiai nyomvonalai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 2021. 2 (31). 4–29.

20 Letöltés helye: <https://kmne.org.ua/>; letöltés ideje: 2025. 11. 12.

A családok gyakran magyarországi támogatásként említik ezeket a lehetőségeket, hiszen az egyesület működését és programjait a magyar állam finanszírozza. Az események és támogatások révén a családok olyan baráti közösségekbe kapcsolódhatnak be, illetve olyan programokon vehetnek részt, amelyekhez önállóan, nagycsaládosként nem mindig lenne anyagi lehetőségük.

„Egyre többen vagyunk nagycsaládosok, és olyan jó ezt látni egyébként, hogy a környezetünkben értelmiségiek, és ezt minden tisztelettel mondom, tudatosan vállalnak több gyereket. És ez tényleg motiváló, mert azt látjuk, hogy semmivel sem okoz több nehézséget, mint ha kettőt vállalna egyes szülő. Meg hogy meg tudjuk oldani, és jó, hogy van olyan közösség, amivel, ha nehézség van, akkor át tudjuk ezt beszélni esetleg.” (Jánosi, három gyermek anyja).

Az orosz–ukrán háború és a kárpátaljai magyar családok

2022. február 24. után gyökeresen megváltozott az élet Kárpátalján, és ezzel együtt a kárpátaljai magyar családok mindennapjai is. Minden család másképp élte meg és éli meg azóta is ezt a kaotikus, bizonytalan helyzetet. Nem létezik egységes stratégia, amely egyik vagy másik család esetében ismétlődne, és gyakran a meghozott döntések sem maradnak hosszú távon érvényben. Felmérésünket a háború kitörése után másfél évvel végeztük, ám a tanulmány írásakor már három éve tart a háború, amely az elsőként kialakított stratégiákat teljesen felülírta. A gyorsjelentésben²¹ részletesen taglaltuk a háború kitörésének napját, a pánikhangulatot és a nehéz körülményeket, amelyeket az első időszakban átéltek, a továbbiakban a kimaradt családi élethelyzetekre tesszük a hangsúlyt.

A migráció és a társadalmi anémia hatása a családokra

A migráció a háborús helyzetben kétféle formában értelmezhető. Egyrészt vannak azok a kárpátaljai családok, akik a háború kitörését követően azonnal az állandó kiköltözés mellett döntöttek. Másrészt létezik az ideiglenes migráció, amikor a férfiak kényszerülnek külföldre dolgozni, a család többi tagja pedig csak időnként látogatja meg őket. Ilyenkor a nukleáris család valódi együttléte ezekre a rövid találkozásokra korlátozódik.

21 Ferenc Viktória – Hires-László Kornélia: Kárpátaljai magyar családok a háború árnyékában. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötelékek. Családkutatás a külföldi magyarok körében*. BGA Zrt, MCC–IKI, KINCS NPKE: Budapest, 2024. 74–84.

A háború következtében sok ingázó család kénytelen volt újraértelmezni a házasságról és a családról alkotott elképzeléseit. A korábban megszokott, klasszikus családi modell felborult, és új működési formák alakultak ki. Az állandó távollét és a találkozások megszervezése mindkét fél számára nagy terhet jelentett. Az édesapák külföldön szinte bármilyen munkát elvállalnak, hogy fedezni tudják a találkozásokhoz szükséges költségeket – apartmanok, szállodák, utazások díját –, miközben folyamatosan pénzt küldenek haza a család megélhetéséhez. A kimerítő munka mellett a kevés szabadidejükben sokszor a magány nyomja rájuk bélyegét. Az egyik interjúalany, egy édesapa, arról mesélt, hogyan zajlott az első találkozásuk a háború kitörése után, majd arról is beszámolt, hogy azóta szinte Magyarország minden részén szerveztek ilyen találkozókat, amelyeket igyekeztek egy kisebb kirándulással is összekötni, hogy a családdal töltött idő tartalmas és különleges legyen.

„Igen, én már útban voltam. Tehát már a repülőre indultam, és akkor úgy döntöttem, hogy mégse megyek Nagyszőlőse, és nem lépek át a határt. Akkor egy apartmant kivettünk Hajdúszoboszlón, és ott eltöltöttük a két hetet, és azóta is így működik. Két-három havonta nekem van szabadságom, mert hivatalos munkán dolgozom, így sem nagyon akarnak elengedni, csak mondom nekik, hogy ilyen helyzetben vagyok. Úgyhogy amikor csak tudok, akkor megyek repülővel Debrecenig vagy Budapestig, és aztán megyek Tiszabecse, és akkor ott várom őket. Sajnos látom a fekete hegyet, és nem tudok tovább menni. És akkor ők átjönnek, a sógornőm áthozza őket, mert Marianna nem tud vezetni, a sógornőm áthozza őket az autómmal, és akkor beülünk, és megyünk. Pont mikor hol szállásolunk el. Vagy Debrecen, vagy Siófok, szóval már bejártuk a fél Magyarországot, azóta apartmanozunk. Ennyi szempontból jó, hogy most már összejártuk az összes várost. Rengeteg pénz megy erre, az apartmanokra. Már egy autót tudtam volna venni.” (Nagyszőlős, két gyermek apja)

Az édesanya, a feleség elmondása szerint sokáig egyáltalán nem tudtak közösen utazni vagy élményekben gazdag programokon részt venni. Bár most, a találkozások alkalmával ezek az együttlétek különleges és élményekkel teli időszakokat jelentenek számára, bár mikor feladná mindezt, ha a férje végre ismét otthon lehetne a családdal. Érdekes módon mindketten hasonló gondolatokkal zárták a beszámolójukat, kiemelve, hogy ez az életforma rendkívül költséges, és rengeteg anyagi áldozattal jár.

„Most az van, hogy most megkérdeznéd tőlem, hogy ha nem utazok soha az életbe sehova, és a férjem hazajöhet, akkor inkább azt választanám, hogy jöjjön haza. Már nagyon belefáradtunk ebbe az egészbe, hogy nehéz. Jó világot látni persze, de így nagyon nehéz, ráadásul rengeteg pénz megy erre az egészre.” (Nagyszőlős, két gyermek anyja)

A tartós távollét sok esetben elhidegülést hozhat magával. Többen számoltak be arról, hogy szűkebb környezetükben több házasság is a távollét, valamint a konfliktusokkal

terhelt mindennapok következtében végül felbomlott és válással végződött. Az egyik fiatal édesanya őszintén beszélt érzéseiről, és arról, hogy házasságukat veszélyben érzi. Míg a többi adatközlő már legalább tíz éve házas, ők még nem éltek együtt ennyi ideje, és úgy érzi, hogy a távollét miatt fokozatosan eltávolodtak egymástól. Egyre nehezebb megtalálni a közös pontokat, hiszen kevesebb közös élményük és megosztott nehézségük van, ami segítené a kapcsolat erősödését. Az édesanya elmondta, hogy számára különösen nehéz érzelmileg feldolgozni ezt a hosszú távollétet.

„mikor felmentünk Pestre találkozóra, ugye randevúzni, ahogyan most mondják a határon. Csak ugye felmentünk Pestre, és hiába ott volt, hiába ő ült előttem, nem is őt láttam. Hanem így mint amikor azt a képet figyelem a hátad mögött, és hiába itt ülsz velem szemben, teljesen máshol van az agyam. És akkor így elgondolkodtam, hogy valami nem az.” (Gát, egy gyermek anyja)

A kommunikáció és a kapcsolattartás többnyire online zajlik a férj és a feleség között, ami gyakori ugyan, de nem pótolja a személyes jelenlétet. Ennek következtében a gyerekek, különösen a fiúk és a tinédzserek, nehezebben találják meg a közös hangot az édesapjukkal, és érzelmileg fokozatosan eltávolodnak tőle. A feleségek ugyan folyamatosan egyeztetnek férjükkel a fontosabb családi kérdésekben, de érzik, hogy ezek a beszélgetések egyre nehezebbé válnak, mert az érzelmi töltet lassan kiveszik belőlük. A mindennapi feladatok és problémák megoldása szinte teljes egészében a nők vállára hárul, és a férfiak hiánya miatt egyre nagyobb teherként nehezedik rájuk minden felelősség.

„Egyedül maradtam a két gyerekkel. Egyedül hoztam döntéseket, mert valamikor el sem lehetett érni őt. De általában néztem őt, mikor van fent a hálózaton, ugye? És ha nem volt egy-két napig, hát az már nagyon-nagyon durva volt, nagyon sok mindent elképzeltem magamnak. De utána a Jóisten úgy adta, hogy valami jelt adjon, hogy megvan, él. És egyik napról a másikra így élünk, vagyis így voltunk. Ugyan, ha kellett valamit – ugye faluhelyen vagyunk – kaszálni, vagy valamit... még vezetni is megtanultam. (...) Közösen hozunk mindenféle, majdnem mindenféle döntést. Szerintem én ezt egyedül nem is tudnám csinálni.” (Palló, két gyermek anyja)

A háború kitörése számos negatív következményt hozott a kárpátaljai magyar családok életébe, ugyanakkor néhány pozitívumot is megemléstettek az interjúalanyok. Többen arról számoltak be, hogy a mindennapos rutin és az a magától értetődő érzés, hogy a másik mindig jelen van, új értelmet nyert számukra. Néhányan úgy érezték, hogy a nehézségek hatására jobban ragaszkodnak egymáshoz, mint korábban. Ez azonban inkább a kivétel, hiszen a hirtelen kialakult krízishelyzet sajnos több házasság és család felbomlásához is vezetett.

„Nem, megbeszélünk mindent együtt. Ha van valami hiányérzet, akkor már megtanultuk kezelni. Rájöttünk, hogy beszélni kell, rengeteget beszélni. Ha valami nem úgy van, akkor le kell ülni és meg kell beszélni. Lehet, hogy ez a külön lét még jót is tett nekünk azért, mert

valahogy megváltoztunk én is, meg a férjem is. Ő egy kicsit háziasabb lett. Én meg vágyok utána, hiányzik nekem, jobban hiányzik így. Egy kicsit jót tett. Van benne pozitívum.” (Sislóc, két gyermek anyja, etnikailag heterogén család)

A folyamatos ingázásban élő családok körében többször felmerült, hogy ideiglenesen vagy akár végleg elhagyják Kárpátalját a család egységének megőrzése érdekében. A legtöbben Magyarországot említették lehetséges célországként, míg egyetlen feleség jelezte, hogy férje jelenlegi munkahelyére, Hollandiába költözne. A férj azonban elutasította ezt az ötletet, mert szerinte az ottani értékrend teljesen eltér az övéktől. Sok feleség azonban tart a külföldre költözéstől, mert számukra bizonytalan és ismeretlen. A családok folyamatosan tervezgetik, hogyan lehetne átvészelni ezt a nehéz időszakot anélkül, hogy sérülne a családi egység. Ahogy a háború egyre jobban elhúzódik, úgy fokozódik a fiúgyermekek miatti aggodalom is. Több édesanya hangsúlyozta, mennyire fontos szerepet tölt be most a nagyobbik fiú, aki sokat segít a ház körüli teendőkben. Többen a kényszerű korai felnőtté válásról számoltak be, és arról, hogy már tervezik fiuk kimenekítését az országból, mielőtt betöltené a 18. életévét és bevonulna a kötelező sorkatonai szolgálatra. Életük és jövőjük tervezésével kapcsolatban mindenki kiemelte: minden a geopolitikai helyzet alakulásától függ.

„Mivel az idősebb gyermekem fiú, és itt most kicsit veszélyes fiúnak lenni, őt talán Magyarországra küldeném tanulni. Mindenképp olyan célokat tűzünk ki a gyerekeknek, olyan iskolákat, amelyek a továbbtanulási esélyeket növelik. Velünk kapcsolatban pedig, mi ide tervezzük még mindig. Felújítás, házátalakítás, meg ilyenek. Tehát nem külföldre tervezzük semmit, még 10 év múlva sem, a jövő pedig nem tudom, hogy mit hoz.” (Jánosi, három gyermek anyja)

A Kárpátalján maradt férfiak és azok családja

A Kárpátalján maradt férfiak sorkatonaság alóli mentessége folyamatosan változik, így gyakran még azok sincsenek teljes biztonságban, akik hivatalosan megkapták a felmentést. A mentesség indokai közé – a teljesség igénye nélkül – tartozik: a nagycsaládos státusz, az első diploma megszerzése, a középiskolai tanári munka, a rokkantsági nyugdíjazás, a köztisztviselői státusz, a tudományos fokozattal rendelkező egyetemi oktatók, valamint az alapvető élelmiszergyártásban dolgozók helyzete. Az otthon maradt, mentességgel nem rendelkező férfiak sokszor bujkálnak a behívó elől, így az ilyen háztartásokban szinte minden feladat a nők, idősök vagy fiatalok vállára nehezedik. A korábban bemutatott patriarchális családmódel, amelyben a család nagyobb ügyeit az apa intézte és a férj vezette a háztartást vagy a farmgazdaságot, mára sok esetben átalakult: ezeket a szerepeket a nők vették át. Az otthon maradt férfiak gyakran még a munkahelyükre sem tudnak biztonságosan eljutni;

sokszor az éj leple alatt vagy mezőkön, erdőkön keresztül próbálják megközelíteni munkahelyüket – de előfordul, hogy egyáltalán nem tudnak dolgozni. Ilyen helyzetben a család anyagi fenntartása teljes egészében a nőkre hárul.

Azok a férfiak, akik korábban katonai szolgálatot teljesítettek, gyakran folyamatos körözés alatt állnak, és behívókat kapnak. Azok esetében, akik külföldön vállaltak munkát, sokszor a hozzátartozókat zaklatják a behívó értesítéseivel. Az egyik feleség elmesélte, hogy férje a 2014-es fegyveres konfliktus idején a fronton szolgált, még jegyben jártak, amikor elvitték. Férje azóta sem beszélt arról, mit élt át ott. Két feleséggel is beszélgettünk, akiknek a férje jelenleg is a fronton van: egyikük kétgyermekes édesanyja, a másik egy gyermekét neveli, és éppen újabb babát vár. Mindketten folyamatos rettegésben élnek, attól tartva, hogy bármelyik pillanatban elveszíthetik férjüket, mégis igyekeznek megőrizni a családi fészek melegét. Kommunikációjuk többnyire mobiltelefonon zajlik, mivel okoseszközöket nem használhatnak, így a videóhívás csak ritkán valósul meg. A beszélgetések során igyekeznek csak a legfontosabb dolgokat megbeszélni, mert még a hanghívások lehetősége is attól függ, hogy a férj éppen milyen bevetésen van. A fronton átélt nehézségekről általában nem számolnak be a feleségeknek, azonban a következő idézetben egy férj közvetett vallomását olvashatjuk arról, amikor közvetlen barátait veszítette el – ez volt az a pont, amikor megtörte a hallgatását.

„Amikor rossz volt a helyzet, amikor volt egy olyan támadás, hogy meg is haltak, akkor sírt is, hogy nem jó volt, sajnós. Az már nagyon megviselte, hogy ha hozzátartozó, ugye... Ő, mint (...) kapitány, vezető volt, és volt 30 katonája, akikért felelt. Meg is óvta őket, megmondom őszintén. Ketten haltak meg, és kettőt elfogtak. Hadifogságban vannak még most is.” (Palló, két gyermek anyja, etnikailag heterogén család)

Nagyon nehéz feldolgozni mindazt, amit a férfiak a fronton átélnek, de ugyanez igaz a hátszágban maradt nőkre is. A traumákkal való szembenézéshez elengedhetetlen, hogy mindkét fél kialakítsa a maga túlélési stratégiáját, különben könnyen elveszíthetik lelki egyensúlyukat. A következő idézetben egy szerető, teljes mértékben a családi életnek élő feleség vallomását olvashatjuk, amely jól érzékelteti ennek az „immunitásnak” a finom rétegeit: *„A férfiak nem sírnak, ők erősek, mert ez a kötelességük. Bátrak, mert katonák – ez a dolguk. Nem szabad elérzékenyülni, és ha én nem tudok róla, akkor talán mindkettőnknek könnyebb.”*

– Ő akkor egyben van így lelkileg? Nem tört meg?

– Hát férfi.

– A férfi is meg tud törni egy háborúban.

– Jó, de ha nem ő, akkor ki fog minket itt megvédeni? Úgyhogy nem.

– Akkor nem látsz rajta semmilyen megtörtséget, vagy bármit?

– Egyáltalán nem. Ő tudatosan ment oda, és tudatában van annak, hogy ott mi lesz, és hogy milyen következményekkel jár egy háború. Szóval ő 14-ben is volt, most is ott van.

– És akkor ennyi? Ő ezt teljesen jól csinálja pszichológiailag?

– Igen. Amikor az ember ott van, akkor a háborúra fókuszál, és nem tudja magát annyira elengedni. A háborúnak a következményeit majd csak a háború befejezése után fogjuk észlelni, és azt, hogy a férfiak a mindennapokat ott hogyan élték meg. Amíg tart a háború, addig mi nem érzékeljük szerintem. Legalább is ez az én véleményem.” (Ungvár, egy gyermek anyja)

Krízishelyzetek sorozata

Ukrajna függetlensége óta a kárpátaljai magyarság folyamatos krízishelyzetekkel szembesült, legyen szó gazdasági válságokról vagy a politikai kisebbségi létből fakadó nehézségekről.²² Ezek a kihívások egy olyan túlélési és alkalmazkodási stratégiarendszert alakítottak ki a kárpátaljai magyar közösségekben, amely mára mélyen beépült az életükbe.²³ Ezt a képességet nevezzük rezilienciának – a változásokkal szembeni ellenálló képességnek és rugalmasságnak –, amely alapvetően jellemzi őket. Ez a reziliencia korábban is megmutatkozott: az anyagi nehézségek ellenére a bizonytalan ukrán gazdaságban minden elérhető lehetőséget kihasználva, alternatív megélhetési stratégiákat sikerült kialakítani.

A vallásosság ebben a folyamatban mindig kiemelt szerepet kapott, hiszen lelkierőt adott a nehéz időszakokban. A történelmi egyházak által szervezett közösségek erősítették azt az érzést, hogy senki sincs egyedül, és együtt minden akadály leküzdhető. Egy interjúalany például arról beszélt, hogy az elmúlt öt év mennyi nehézséget hozott: amikor úgy érezték, végre fellélegezhetnek a Covid-19-járvány lelki, gazdasági és egészségügyi következményei alól, máris kitört a háború – egy újabb kihívás, amelyhez ismét alkalmazkodni kellett.

„Igen. Mivel rá gondolsz, hogy Istenkém, mennyit átélünk ebben a kettő-öt évben? Jött egy világvárvány. Az is ritkaság, hogy átéljük. A férjem bele is esett a Covidba. Már a végén nagyon rosszul volt, nem akart kórházba menni, itthon kezeltem. Injekciózott a hasába.

22 Hires-László Kornélia: Kárpátalja társadalmi viszonyai a független Ukrajnában (1991–2018) In: Csatáry György (szerk.): *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. II. RF KMF – „RIK-U” Kft.: Beregszász–Ungvár, 2021. 743–779.

23 Hires-László Kornélia: Megélni? Túlélni? Jól élni? Megélhetési stratégiák a kárpátaljai Beregszászi járásban. In: Letenyi László és Tamáska Máté (szerk.): *Szociográfia. Kárpát-medencei körkép*. Gondolat Kiadó: Budapest, 201. 53–69.

Túléltük. Ez volt ugye 2021 végén, novemberben, hogy beleesett a Covidba. Kikezeltük, és 2022 februárban bejött a háború. Rögtön el is ment. Úgyhogy nehéz volt ez a '21-es év, az évfordulóban is az újév, meg a régi is, ugye, mert hát féltünk a Covidtól. Akkor megvolt a Covid, jött, letudtuk. És jött a háború. Megint benne vagyunk.” (Palló, két gyermek anyja)

Több édesanya mesélt a szülés utáni depresszióról és arról a lelkiállapotról, amikor nem kapott kellő segítséget a gyermeknevelésben. Most pedig sorozatosan új élethelyzetekhez kell alkalmazkodniuk: meg kell tanulniuk motoros kaszával kaszálni, vezetni, akár traktort is irányítani, tehenet fejni, és elvégezni minden olyan munkát, amely korábban a férfiak feladata volt – akár villany- vagy vízvezeték-szerelést is. Az eddig kialakított reziliencia nélkül mindezt szinte lehetetlen lenne kezelni, ugyanúgy, ahogy a férfiaknak nehéz elhagyniuk családjukat, felújított otthonukat, vállalkozásukat, az itthon kiharcolt egzisztenciájukat. Miközben mindkét nem a magányossággal küzd, a hit és az egyház által nyújtott lelki támogatás az egyik legfontosabb támasz a nehézségek átvészelésében.

„– Hiszek, Istenben is hiszek, vallásosak vagyunk. Lacinak is mondtam, hogy menjen a templomba. Magyarországon volt is. Németországban, ott nem jár, de...

– De ez átsegített titeket ezeken a háborús problémákon?

– Én úgy gondolom, hogy igen. Én érzem a közelségét, és mindig, amikor olyan problémáim voltak, amikor elgondolkoztam rajta, hogy hogy is fogom én azt megoldani egyedül, és mindig volt valami, vagy ő mindig utat mutatott nekem, és tudtam, hogy ez ő. Nem maradtam egyedül.” (Palló, két gyermek anyja)

Összefoglalás

A tanulmány célja nem csupán a háború kitörésének hatásait feltárni, hanem annak a mélyebb megértését is, hogy milyen értékek mentén élnek és formálódnak a kárpátaljai magyar családok mindennapjai. Az orosz–ukrán háború ugyan alapjaiban rengette meg a közösségek életét, de nem előzmények nélküli nehézségekről van szó: a kárpátaljai magyarság évtizedek óta szembesül politikai és gazdasági krízisekkel. Az interjúk tanúsága szerint a vallásos hit, a család központi szerepe, valamint a közösségi összetartozás élménye továbbra is meghatározó erőforrás a nehézségekkel való szembenézésben.

A családalapítás és gyermekvállalás változatlanul az élet egyik legfőbb céljaként jelenik meg, még akkor is, ha a gazdasági bizonytalanságok, a szétszakadt családmodellek vagy a háborús környezet mind újabb kihívásokat állítanak a családok elé. A modern társadalmi mintázatok – például a gyermektelenség elfogadottsága vagy a karrier érdekében halogatott

gyermekvállalás²⁴ – Kárpátalján egyelőre kevésbé jellemzőek. Az ilyen típusú életstratégiák inkább azoknál a fiataloknál tűnnek fel, akik külföldre költöztek, és ott szocializálódtak a nyugati mintákhoz.

Az etnikailag vegyes házasságok kapcsán is megjelentek dilemmák: bár sok esetben jól működnek ezek a kapcsolatok, a résztvevők több interjúban is jelezték, hogy utólag értették meg a közösségek által preferált homogén párválasztás mögött rejlő kulturális-logikai mintázatokat. Ezek a döntések sokszor csak visszatekintve válnak világossá, amikor már egyéni tapasztalatokon keresztül szembesülnek a közösségi elvárások hosszú távú jelentőségével.

Az orosz–ukrán háború számos lelki és gazdasági nehézséget, valamint traumát hozott az ukrán családok életébe. Az ukrán szociológusok különböző módszerekkel vizsgálják az országban tapasztalható tendenciákat, ennek keretében pedig a családok helyzetét is elemzik. Slyusar (2023) tanulmányában a család intézményrendszerére gyakorolt hatásokat vizsgálja, felhasználva a háború előtti időszakból származó statisztikai adatokat,²⁵ emellett esettanulmányokat és online kérdőíves felmérések eredményeit is felhasználja. A tanulmány konklúziója szerint a háború során megélt traumák teljes mértékű kiértékelése csak a háború lezárulta után lesz lehetséges.

A családok egyöntetűen a háború végét várják, miközben mindennapi életükben igyekeznek túlélni, és fenntartani azt a minimális biztonságérzetet, amelyben működtetni tudják a családi életüket. Az interjúkban bemutatott történetek jól érzékeltetik azokat az élethelyzeteket, amelyekkel a vizsgálat idején szembesültek, és amelyekhez akkor próbáltak alkalmazkodni. A visszaköltözés gondolata még azokban is felmerül, akik a háború kitörésének első pillanataiban hagyták el Kárpátalját, ám egyre kevesebb reményt látnak arra, hogy ez belátható időn belül megvalósulhat.

„És akkor itt bezárjuk az ajtót, nem adunk el semmit, nem égetünk fel magunk mögött mindent, hogy ne tudjunk hazajönni, hogy ne tudjunk hova majd hazajönni. Haza akarunk jönni utána, de még ez sem biztos.” (Tiszakeresztúr, öt gyermek anyja)

Jelenleg számtalan család és civil lakos küzd a háború közvetlen és közvetett következményeivel, amelyek egyéni és közösségi szinten is kimondhatatlanul nehéz helyzeteket idéznek elő. A mindennapi bizonytalanság, a férfiak távolléte, a gazdasági instabilitás és az állandó félelem olyan nyomást helyez a családokra, amely hosszú távon is érezteti hatását. Ugyanakkor a kárpátaljai magyar közösség erős rezilienciája, a vallási és hagyományos értékekhez való ragaszkodás, valamint a család összetartó ereje továbbra is fontos támaszt nyújt a túlélésben.

24 Szalma Ivett – Takács Judit: A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 2012. 1 (55). 44–68.

25 Державної служби статистики України.

Irodalomjegyzék

- Bognár Virág: Első elszakadás a szülői háztól: a felnőtté válás kezdetei. In: Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről. Új ifjúság* – Napvilág: Budapest, 2007. 45–80.
- Borbély Sándor: *Informális gyakorlatok. Hétköznapi gazdasági és politikai cselekvések Kárpátalja határiverideki régiójába*. L'Harmattan Kiadó: Budapest, 2023.
- Cseh-Szombathy László: Az értékek változásának hatása a családok működésére. *Demográfia*, 1994. 3–4 (37). 366–372.
- Csernicskó István (szerk.): *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. PoliPrint: Ungvár, 2010.
- Ferenc Viktória – Hires-László Kornélia: Kárpátaljai magyar családok a háború árnyékában. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötélékek. Családkutatás a külföldi magyarok körében*. BGA Zrt, MCC–IKI, KINCS NPKI: Budapest, 2024. 74–84.
- Ferenc Viktória – Kovály Katalin: *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2020.
- Hires-László Kornélia: Megélni? Túlélni? Jól élni? Megélhetési stratégiák a kárpátaljai Beregszászi járásban. In: Letenyey László és Tamáska Máté (szerk.): *Szociográfia. Kárpát-medencei körkép*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2018. 53–69.
- Hires-László Kornélia: *Etnikai színfoltok, árnyalatok és változások. Beregszászi magyarok hétköznapi etnicitása és meglátásai az etnikai kategóriákról*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola: Beregszász, 2025.
- Hires-László Kornélia: Kárpátalja társadalmi viszonyai a független Ukrajnában (1991–2018). In: Csatáry György (szerk.): *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. II. RF KMF – „RIK-U” Kft.: Beregszász–Ungvár, 2021. 743–779.
- Hires-László Kornélia: Kárpátaljai magyar szülők külföldi munkavállalásának hatása a fiatalok kockázati magatartására. *Kisebbségi Szemle*, 2020. 5 (1). 93–105.
- Hires-László Kornélia: Új stratégiák? Módosulnak a tannyelv-választási szokások Kárpátalján? In: Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* II. Autdor-Shark: Ungvár, 2016. 119–136.
- Kovály Katalin: *Az etnikai kapcsolati tőke földrajza. Ukrajnai vállalkozók a transznacionalitás útján*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2024.

Papp Z. Attila – Vita Emese: Megmaradás és átörökítés – külföldi magyar fiatalok demográfiai, társadalmi folyamatai. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, Magyar Ifjúság Kutatás*. Kutatópont Kft.: Budapest, 2016.

Slyusar, Liudmyla: Українська сім'я в умовах війни/Ukrainska sim'ia v umovakh viiny [The Ukrainian Family in the Conditions of War]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 2023. 2 (52). 3–20. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>

Somlai Péter: A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon. *Demográfia*, 1999. 1–2 (42). 38–47.

Spéder Zsolt: Termékenységi mintaváltás – a családalapítás átalakulásának demográfiai nyomvonalai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 2021. 2 (31). 4–29.

Szalma Ivett – Takács Judit: A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 2012. 1 (55). 44–68.

Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 2016. 3 (24). 82–110. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i3.131>

Toth, Katalin – Kimmelmeier, Markus: Divorce Attitudes Around the World Distinguishing the Impact of Culture on Evaluations and Attitude Structure. *Cross-Cultural Research*, 2009. 3 (43). 280–297. DOI:10.1177/1069397109336648

Vaskovics László: A posztadoleszcencia elmélete. *Szociológiai Szemle*, 2000. 4 (10). 3–20.

Vita Emese – Geambașu Réka: A határon túli magyar fiatalok párkapcsolatformálódásának trendjei az ezredforduló után. *Kisebbségi Szemle*, 2022. 7 (2). 7–40.

Vita Emese (szerk.): Fontos döntések – párválasztás és családalapítás külföldön. Jelentés a Külföldi Magyar Családok Éve Program keretében végzett kutatásról. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2020.

CZÁBOCZKY SZABOLCS

LESZNEK-E VÉGRE IGAZI KÖZÖSSÉGEINK?

Gyurcsík Iván (szerk.): *Gyönyör József-émlékkötet. Lesz-e végre igazi hazánk?* Méry Ratio – Pro Minoritate Alapítvány: Budapest, 2022.

„A csehszlovákiai magyarság eddig mindig józan magatartást tanúsított sorsának legnehezebb időszakaiban is, s legádázabb üldöztetése idején is csak a saját erejére támaszkodott és támaszkodhat ma is. Nincs szüksége atyai jó tanácsokra sem a határainkon túlról, sem azokon belül.” (372.) A személy, akinek az általam recenzeált kötet emléket kíván állítani, e határozott szavakat egy meglehetősen turbulens időszakban fogalmazta meg. Az Új Szó, amely akkor Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) magyar nyelvű napilapjaként funkcionált, 1968. augusztus 2-án közölte a *Lesz-e végre igazi hazánk?* című cikkét, amely az ország föderatív átalakulásának folyamataira kívánt reflektálni. Amellett, hogy Alexander Dubček – első titkárrá választását követően – lazította a nyilvánosság kereteit, s a prágai tavasz idején egy plurálisabb társadalmi berendezkedés jelei mutatkoztak, olyan fajsúlyos kérdések is napirendre kerültek, mint az alkotmány addigi szövege, s annak módosítása. Ennek aktualitását a cseh és a szlovák társadalom eltérő igényei adták: az ország nyugati felében a demokratizálódást kezelték prioritásként, keleten azonban egy bizonyos fokú szlovákiai szuverenitás javára kívánták megosztani a Prágában összpontosuló hatalmat (35.). Gyönyör József e feszültségben, illetve a status quo megbomlásában látott lehetőséget arra, hogy a csehszlovák (szocialista) nemzetállam döntéshozói a nemzeti kisebbségeket is államalkotó szereppel ruházhassák fel.

Ki volt Gyönyör József? Nemhiába „émlékkötet”, hiszen Gyurcsík Iván, a mű szerkesztője is tisztázta, hogy Gyönyör személyét „a közösségi tudat részévé” kívánja tenni, akit egyben a szlovákiai magyarság egyik morális és szakmai „vonatkoztatási pontjának” tart (10–11.). E sorok írója ellentmondást érez a két állítás között: ha valaki „vonatkoztatási pont”, akkor értelemszerűen jelen korunkban ismert illető, akit nem szükséges a „községi tudatba” beemelni. Pályakezdő fiatal kutatóként merem állítani – egyébként minden tisztelettel Gyönyör József munkássága iránt –, hogy személye és művei csupán egy szűk réteg,

s nem az egész „szlovákiai magyarság” számára ismert. A kötet épp ezen kíván változtatni. Nemcsak életének mozzanatait, jogászai és közírói tevékenységét mutatja be, hanem olyan írásokat tartalmaz, amelyek „a felvidéki magyarság alkotmányjogi, nyelvi és oktatási jogi helyzetéről, a közigazgatás és kisebbségi jogok viszonyáról, a kollektív bűnösség elvének megítéléséről, a demográfiai és a gazdasági helyzet alakulásáról, a kisebbségek jogainak nemzetközi védelme terén meglévő lehetőségekről és korlátokról, valamint a jövőbeli jogokra vonatkozó elképzelésekről” értekeznek (11.). Vagyis nem kizárólag Gyönyör Józsefre fókuszálnak, hanem a mai jogi környezetben is előforduló, a kisebbségi jogvédelem terén problémaként felmerülő eseteket is vizsgálat alá vesznek. A tartalomjegyzék arról árulkodik, hogy a szerkesztő – nagyon helyesen – szükségesnek tartotta az előzmények ismertetését, amelyet a Történelmi háttér című alfejezet szerzői végeztek el. Az ezt követő Tanulmányok című részben nyolc írás szerepel, amelyek – az előbbi idézetnek megfelelően – a szlovákiai magyar kisebbséget befolyásoló jogi tényezőkkel, a magyar nemzetiségük létszámának változásával, illetve a közigazgatás és az országos politika regionális vetületeivel foglalkoznak. Mivel a kötet relatív többségét szlovákiai magyar jogászok tanulmányai alkotják, előre kell bocsátanom, hogy nincs jogi képesítem. Történész vagyok, ami magával vonja azt, hogy szemléletemet elkerülhetetlenül befolyásolják a társadalmi minták, az egyénben rögzült hagyományok, illetve – Marc Bloch kifejezésével élve – „az időben mozgó ember”.¹ Ezért a figyelmem legelőször arra az emberre fog irányulni, aki úgy látta, hogy a csehszlovákiai magyarság mindig józan magatartást tanúsított léte során, és sehonnan sem vár „atyai jó tanácsokat”. Pontosabban az érdekel, hogy miért láthatta ezt így, mi alakította ki ebbéli vélekedését. Ennek megfejtésében Gyönyör Józsefnek a kötet végén szereplő rövid életrajza vált segítségemre, amelyet egykori munkatársa, Végh László készített el.

A trianoni békeszerződés aláírása után pár hónappal, 1920. október 25-én született az Ipolyság közelében fekvő Szalatnyán, majd családja pár év múltán a szomszédos Egegen települt le. Ifjúkoráról elég foghíjasan nyilatkozott, viszont annyi bizonyos, hogy a család kiköltözött Franciaországba a gazdasági világválság eszkalálódása idején. Az ipolysági reál gimnázium elvégzése után 1939-ben felvételt nyert az egri érseki jogakadémiára, majd 1943-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára (379–380.). Diákévei a második világháború árnyékában teltek, s ahogyan Gaál Veronika is említi, „nem véletlen, hogy 1968-as írásaiban erősen domináltak az 1945 és 1948 közötti események” (19.). Ahogyan sokakban, úgy benne is mélyre ható traumát okozott a jogfosztottságból származó bizonytalanság, sőt üldöztetés. Elmondása szerint „közel tíz esztendőn át tartózkodási engedéllyel élhetett szülőföldjén és vállalhatott munkát. (...) A negyvenes évek második felében népbíróság elé került egyebek közt azzal vádolva, hogy támogatja Nagy-Magyarország feltámasztását és további csehszlovák területek Magyarországhoz

1 Bloch, Marc: *The Historian's Craft*. Vintage Books: New York, 1953. 27., 41.

csatolását. Később nem került el a letartóztatást sem, ült vizsgálati fogságban, majd éveken át megfigyelés alatt tartották.” (379.) A kommunista hatalomátvételt, illetve a magyar nyelvű közéletiség legalizálását követően a Korponai Járási Hivatal, majd a kerületi nemzeti bizottság alkalmazottjaként dolgozott. Amellett, hogy egészségét megpróbáltatások érték, szabadidejét jogi kutatásainak szentelte, amely során nemcsak a kortárs paragrafusok útvésztojében próbált eligazodni, hanem a „gyökerekhez” is visszanyúlt: az első Csehszlovák Köztársaság jogrendszeréhez, s hogy az európai diplomáciai folyamatok mindezt hogyan befolyásolták.²

Amikor lehetősége nyílt arra, hogy meglátásait megossza a szélesebb nyilvánossággal, 1968-ban e tudással felvértezve ragadott tollat. Gaál Veronika ezt vette vizsgálat alá, s Gyönyör cikkeinek elemzése kapcsán leírta, hogy egyrészt az 1920. évi alkotmánylevél kisebbségeket érintő hatodik fejezetét ismertette összehasonlítási alapként, másrészt a kassai kormányprogram – végzetesnek bizonyuló – VIII. pontjára hívta fel a figyelmet. Már ebből az írásból is kirajzolódik, hogy mi volt Gyönyör József – szinte mindennekefelett álló – célja: a csehszlovák alkotmányban ne csak a cseh és a szlovák nemzetet, hanem a nemzetiségeket is államalkotókként tüntessék fel. A nemzetiségek az egyenrangúság szellemében ugyanolyan kollektív jogokat élvezzenek, s Csehszlovákia ne csupán „két egyenjogú testvérm nemzet, a csehek és a szlovákok egységes állama” legyen (15–34.). Amíg Gaál elsősorban Gyönyör 1968–1969-ben folytatott munkájára fókuszált, Popély Árpád abban segített, hogy azt egy szélesebb kontextusban tudjuk elhelyezni. A szlovákiai magyarok nevében fellépő személyek és szervezetek korabeli cselekedetei nehezen nyernek értelmet, ha nem ismerjük meg a CSKP-ban, Szlovákia Kommunista Pártjában (SZLKP) és a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületében (Csemadok) lezajló változásokat, illetve az egymásra való kölcsönhatásait (35–55.).

Szarka László kronológiailag ott folytatta, ahol Popély lezárta: az 1968. augusztus 21-i megszállás, majd Gustáv Husák 1969. áprilisi hatalomra kerülése nyomán Gyönyör József és a Csemadok reformereinek (Dobos László, Szabó Rezső, Tolvaj Bertalan) kísérletei kudarcba fulladtak. Az ország föderatív átalakulása bár végbement, a Pozsonyban székelő Szlovák Nemzeti Tanács döntéshozói jogköre továbbra is szűk maradt. Nem beszélve arról, hogy a magyar nyelv-használat, nyilvánosság és iskolaügy egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe került. Gyönyör 1969 elején lett a szlovák kormány mellett felállított Nemzetiségi Titkárság munkatársa, és e tisztségében – túlélve az ideológiai tisztogatásokat – párton kívüli kormányhivatalnokként folytatta munkáját (57.). A prágai tavasz vívmányait a husáki

2 Erre vonatkozó ismereteit *A köztársaság fénykora* című írásában összegezte, amely a kötetben is szerepel. Eredeti megjelenés: Gyönyör József: *A köztársaság fénykora*. In: Gyönyör József: *Terhes örökség. A magyar-ság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*, Madách-Posonium: Pozsony/Bratislava, 1994. 7–29.

normalizáció szinte teljesen beszántotta, s a közéleti homogenizáció a magyar intézmény-rendszert sem kerülte el. A nemzetiségek hivatalos érintkezésben való nyelvhasználatára, illetve a szlovák nyelv oktatásának fokozására tett kezdeményezéseket a szlovákiai magyar értelmiségi elit – Gyönyör Józsefhez hasonlóan – asszimilációs törekvésként értelmezte. Az oktatásügyi modernizáció is ehhez társult, hiszen a magyar tannyelvű kisiskolák létét fenyegették. Azonban Csehszlovákia állami képviselői 1975. augusztus 1-jén egy olyan okmány kötelezettségeinek teljesítését vállalták magukra, amely alkalmas lehetőséget nyújtott a husáki rendszer diszkreditálására a nemzetközi közvélemény előtt. Ez volt a Helsinki záróokmány, amely a biztonságpolitikai és környezetvédelmi kérdések mellett az emberi jogok érvényesülésének is nagy figyelmet szentelt. Ez tette lehetővé, hogy a polgári szabadságjogokért (szólásszabadság, többpártrendszer, gyülekezési jog stb.) síkra szálló, illegalitásban működő ellenzéki csoportok (pl. Charta 77) mellett az etnikai-nyelvi kisebbségek nyelvhasználati és az önazonosság kinyilatkoztatásához való jogait emberi jogokként interpretálják. Ezt a hosszabb történeti ismertetést, amelyet Szarka velős írása nyomán készítettem el, azért tartom szükségesnek, mivel erre az emberi jogi kontextusra alapozta tevékenységét az 1978-ban létrejött Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága is. A Duray Miklós által vezetett ellenzéki hálózat olyan dokumentumokat juttatott külföldre, amelyek adatokkal támasztották alá a csehszlovák kormány emberi (kisebbségi) jogokat figyelmen kívül hagyó intézkedéseit. Ezt nemcsak azért tartom fontosnak kiemelni, mert a Jogvédő Bizottság irataiban foglaltak kísértetiesen egybeestek Gyönyör állításaival (65–67.), hanem azért is, mert a „Helsinki-hatás” a rendszerváltással és a Szovjetunió bukásával még erősebb legitimitásra tett szert. Legalábbis úgy tűnt...

A nemzetiségek államalkotó szereppel való felruházása, illetve az emberi jogok érvényesítése lényegesen különbözik, hiszen a kisebbségi jogérvényesítés (egyik) gordiuszi csomója, a kollektív és az egyéni jogok összeegyeztetéséből adódó feszültség is felmerül. Halász Iván hiánypótló tanulmánya, amelyet valószínűleg Gyönyör József is megirigylet volna, ezt a kérdést is érintette, amelyben a nemzetiségekkel/nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdések alkotmányjogi szabályozásainak változásait összegezte. A (cseh)szlovákiai etnikai-nyelvi kisebbségek múltjával és jelenével foglalkozó kutató számára egy kiváló segédletet jelent, amely olvasmányosan magyarázza el, hogy a csehszlovák, majd cseh és szlovák jogalkotást mi, hogyan és miért befolyásolta (75–106.). A Tanulmányok című alfejezet írásai bár mind egy-egy külön témát járnak körül, azonban Halász írása mellett a jogi folyamatokkal kapcsolatos „kosárba” sorolom Fiala-Butora János, Horony Ákos és Tárnok Balázs szövegeit is. Az elsővel kezdem. Fiala-Butora méltán tekinthető a Gyönyör József nevéhez fűződő örökség folytatójának, hiszen élenken foglalkoztatja a kassai kormányprogram és a Beneš-dekrétumok mába nyúló hatása. Kellő éleslátással mutatott rá, hogy a dekrétumok – az időtartam általi determináltságuk révén – holt jogot képeznek, azonban „ha a jogfosztást

soha nem ismerték el jogfosztásként, és azért nem nyújtottak kárpótlást, következményeiben máig tartó joghatása van a dekrétumoknak” (176.). Amellett, hogy a vagyon- és földelkobzás konkrét példáit részletekbe menően ismertette, szóvá tette azt is, amit Gyönyör is mindvégig kifogásolt: az államalkotó nemzet és az államalkotónak nem számító kisebbségek aszimmetrikus viszonyát, amely mélyen berögződött a társadalomba (190.).

Horony Ákos az alá-fölé rendeltség beágyazottságát a nyelvhasználati jogokon keresztül mutatta be első írásában, amely – e sorok írójának véleménye szerint – elvétele általánosító, a személyes tapasztalatra hagyatkozó kijelentéseket tartalmaz mind a magukat magyarnak, mind a magukat szlováknak valló személyek magyar nyelv-használathoz való hozzáállásáról. E kérdésben újabb szociológiai vizsgálatokra lenne szükség, mivel úgy gondolom, regionálisan és társadalmilag specifikus, hogy milyen érzelmeket generál az államnyelvtől eltérő nyelv használata a nyilvánosságban. Túlzónak érzem, hogy a kisebbségi jogoknak „ellenséges társadalmi környezetben” (140.) kell érvényesülniük. Természetesen az „ellenséges” szóba is sok mindent beleláthatunk, viszont a Vladimír Mečiar nevével fémjelzett korszakkal összehasonlítva, amikor a szlovákiai magyarság a kormány politikai kommunikációjának céltáblájává vált, más időket élünk. Annak ellenére is másokat, hogy Robert Fico jelenlegi kormányának kulturális minisztere kilátásba helyezte a nyelvtörvény szigorítását. Nota bene: más, nem jobb! A szlovák nyelv és a kisebbségek nyelveinek aszimmetrikus viszonya evidens, azonban ez nem eredményez automatikusan ellenségességet. Hamarabb kényszerhelyzetet, illetve alkalmazkodásra való hajlandóságot okoz kisebbségi szempontból. Az asszimiláció és akkulturáció is számos árnyalattal bír, a társadalomban való elismertségtől az anyagi jólét elérésén túl a családi kompromisszumokig több tényező befolyásolhatja. Egyébként az utóbbihoz kapcsolódik Gyurgyík László rendkívül adatgazdag tanulmánya a egyes házasságok alakulásáról, miszerint az azonos nemzetiségű házastársakétól eltérő szocializációs folyamatok zajlanak (221–240.). Arról nem is beszélve, hogy egyelőre nem tudjuk, a szlovák nemzetépítés és a nacionalizmus „újratermelődése” még mit tartogat.

Horony ettől függetlenül elismerésre méltóan összegezte a Szlovák Köztársaság nyelvhasználattal kapcsolatos jogi kereteit, az alfejezet végén pedig egy nagyobb lélegzetvétellű, összetettebb szöveg olvasható tőle. A *Jövőnk jogi keretei* címet viselő – műfaját tekintve inkább esszének tekinthető – írás a szlovák és a magyar történetírásban előforduló fogalmak tartalmainak ismertetésével kezdődik, amelyek a két ország történelemoktatását is mélyen meghatározták. A fogalmi tisztázás, illetve a történelmi áttekintés mellett dicséretre méltó az is, hogy a magyarellenesség mint a szlovák nemzetépítés egyik elemének magyarázatára is kitért: „A magyarellenesség gyökere ugyanis bizonyos fokú »nemzeti« érdekeltségből táplálkozik, mely a szlovák társadalom különböző rétegeit eltérő mértékben áthatja. (...) Egyrészt a rövid múltú állam területi integritásának erősítéséhez szükségesek, az államhatárok »igazságosságát«, »jogosságát« bizonyítják, másrészt a magyarok ellen elkövetett

múltbéli retorziók és sérelmek morális igazolásaként is szolgálnak.” (278–279.) Az előbbi állítást kiemelten fontosnak tartom, amelyet a szuverenitás „magától nem értetődőségének” nevezek. Annak ellenére, hogy a szlovák társadalom több mint három évtizede egy olyan országban él, amelynek kizárólag a szlovák nemzet az államalkotó eleme, a saját állammal való rendelkezés természetes érzete továbbra sem alakult ki. Ennek hiánya olyan reflexeket generál, amelyek az ország szuverenitásának megőrzésére, vélt vagy valós veszélyek elhárítására törekednek. E reflexek azonban nem kell, hogy szükségszerűen a legnépesebb nemzeti kisebbség tagjaival szemben irányuljanak. Horonytól nem lehet elvitatni, hogy írása elmélkedésre sarkall, viszont úgy gondolom, a nemzeti szempontból meghatározott narratíván túl nem tudott alternatív megközelítéseket alkalmazni a „nagy probléma” megragadásához.

Mielőtt rátérnénk Tárnok Balázs tanulmányára, vegyük szemügyre a regionális és a demográfiai szempontok „kosarában” szereplő műveket. Bukovszky László tanulmánya körültekintően érzékeltette, hogy a közigazgatási egységek milyen fajsúlyos szerepet töltenek be a kisebbségi társadalmak életében, s azokon belül a helyi közösségek mindennapjaiban. A történelmi összegzés, illetve az alkotmányi szabályozások mellett kitért a gyakorlattal kapcsolatos hiányosságokra is, például a kisebbségi nyelven feltüntetett helységnevtáblák esetére. E sorok írója nem csinál titkot abból, hogy a szöveg végén szereplő állítással egyetért, miszerint „ha a szlovákiai magyar politikai elit tényleg felelősséget érez e félmillió népcsoportért, akkor a közigazgatási feladatokra épülő kisebbségi jogok érvényesítésében gyökeres szemléletváltásra van szükség. A sérelmi politizálás hátrahagyása az egyetlen kiút, és saját ügyeinknek a helyben való megoldása települési és megyei önkormányzati szinten.” (134.) Bár távol áll tőlem, hogy az emlékkötetben szereplő írások olvasási sorrendjét meghatározzam, a Bukovszky által leírtakat Lelkes Gábor tanulmányával vetném egybe, aki Szlovákia déli és keleti régióit érintő gazdasági diszkrimináció jelenségeit elemezte. Azért is tartom indokoltnak, mert a szöveg arra is felhívja a figyelmet, hogy az aktuális közigazgatási határok mennyire nem fedik le a természeti és történelmi tényező által kialakított tájegységeket (254.). Az ország aszinkron fejlesztéseinek és szociális egyenlőtlenségeinek bemutatása mellett „kitörési pontokat” is felsorol: a magyarlakta területek adottságai mentén hogyan, milyen gazdasági területek által növelhető a régiókban élők életszínvonala.

Tárnok tanulmánya révén újból reflektálhatunk a „Helsinki-hatásra”. A fiatal jogász a kisebbségi jogok és érdekek nemzetközi térben való érvényesítése kapcsán abból indult ki, hogy Magyarország és Szlovákia bilaterális kapcsolatai sem garanciák arra, hogy megelőzzük pl. a nyelvtörvény vagy a Beneš-dekrétumok alapján elkövetett diszkriminatív intézkedéseket. Meglátása szerint épp ezért szükséges – a Jogvédő Bizottság tevékenységéhez hasonlóan – externalizálni a kisebbségi követeléseket, úm. „láthatóvá tenni” a problémákat a nemzetközi szervezetek számára (196.). Egyszerűen, de mégis nagyszerűen összegzi az emberi jogi kontextus és a kisebbségi jogvédelem összefonódását: „Ma a nemzetközi térben

a kisebbségi jogokra jellemzően az egyetemes emberi jogok részeként tekintünk. A kisebbségvédelem ebben a megközelítésben tehát az emberi jogok védelmének részét képezi, de ahhoz képest többletet jelent, hiszen individuális része mellett van egy közösségi része is: míg a kisebbségvédelem egyéni része az adott kisebbséghez tartozó személy védelmét szolgálja, amelynek célja a többség tagjaival egyenlő bánásmód biztosítása (ezzel összhangban van az egyéni emberi jogi megközelítéssel), a közösségi része a csoport védelmére, a csoport sajátosságainak fenntartására irányul.” (198.) Kellően érzékeli az egyéni és a kollektív jogok összeegyeztethetőségének feszültségét, majd a nemzetközi térben rejlő lehetőségek részletes ismertetésére tér rá. Bemutatja az ENSZ, az Európa Tanács és az EBESZ hatáskörét, illetve azok hiányosságait, az EU-val és a bilaterális kapcsolatokkal (Magyarország, Egyesült Államok) egy külön alfejezetben foglalkozik. Tárnok gyakran hivatkozik Szalayné Sándor Erzsébet munkáira, aki egyben az emlékkötet utószójának szerzője is. Az epilógus az összegzés és a szintetizálás helye, amelyet a jogi szakértő kiválóan végzett el, s a tartalma is magáért beszél: „A kisebbség, ha rendelkezne is nemzetközi jogalanyisággal, önálló államiság hiányában cselekvőképtelen. Ezért logikus a következtetés: napjainkban a hatékony kisebbségvédelemhez a nemzetközi jog és a nemzeti jog ötvöztetésére van szükség. (...) Mert optimális körülmények között a nemzetközi politikai légkör a nemzeti jogra és az öncélúan értelmezett szuverenitásra való hivatkozást fölöslegessé teszi és nem is fogadja el. A kisebbségeknek nyújtott védelem kérdésében ezért – hasonlóan az emberi jogok védelméhez – ésszerű a nemzetközi jog kontrollszerepét elfogadni.” (388.)

E sorok írója is rezonál e szavakkal, azonban egy idealisztikus állapotnak tartja. Amennyiben Magyarország valóban „anyaország”, vagyis felelősséget vállal a Kárpát-medencében élő magyar egyének védelméért, önazonosságuk megőrzéséért, úgy – Tárnok és Szalayné gondolatmenetét folytatva – minél inkább arra törekedne, hogy eredményes tárgyalásokat folytasson azokkal a nemzetközi szervezetekkel, amelyekhez mind Magyarországnak, mind a szomszédos államnak köze van. Ezzel szemben a magyar kormány magyarságpolitikája és külpolitikai irányvonala szemmel láthatóan nem korrelál, illetve az utóbbi jóval nagyobb elsőbbséget élvez. Nem hiába, hiszen Bába Iván helyesen mutatott rá, hogy a magyar külpolitikai kommunikáció belpolitikai célokat szolgál. A kormány több mint egy évtizede az euroatlanti integrációval szembeni (túlzottan) nagy elvárásokból fakadó csalódottságérzet kompenzálására, sőt fokozására törekszik. Ez a helyben maradásukat bár elősegíti azon az alapon, hogy a választó azt hallja, amit szeretne, viszont az EU-val ápoltságok mélypontra jutása azt a kormányt, amely állítólag „nemzeti” és „konzervatív”, képtelenné teszi arra, hogy a külhoni magyar társadalmak jogvédelméért kiálljon. „Vissza kellene tehát térnie a magyar kormánynak a »méretarányos külpolitikához«. Magyarország fent felsorolt méretadatait, vagyis a nemzetközi térben mutatott súlyát figyelembe véve – és folyamatosan szem előtt tartva – a szövetségesekkel szemben tanúsított

konfrontatív pozícióból vissza kellene térnünk a kooperatív pozícióba, a »kicsi bajkeverő« szerepéből az »együttműködő partner, megbízható szövetséges« szerepébe. Csak ez nyújthat bármiféle távlatot a magyar érdekek érvényesítésének a közeli és távolabbi jövőben.”³

A kompenzálás jelensége, illetve a fokozással szembeni nyitottság – meglátásom szerint – eleve válságtünet, mivel a magyarországi médiumok fogyasztása révén „az öncélúan értelmezett szuverenitásra való hivatkozás” magyar kormányzati interpretációja számos külhoni magyar háztartásba eljutott. A szlovák–magyar viszonylatokban ez olyan paradox jelenséghez vezetett, hogy egyrészt ún. „szegregációt” idéz elő számos egyénben. Bárdi Nándor egy vele készült interjú során ezt találóan úgy fogalmazta meg, hogy a szlovákiai magyar társadalom „szlovákiai magyarokra” és „felvidéki magyarokra” oszlott.⁴ Amíg az előbbiek – nemzeti identitásukat vállalva – hajlandóak alkalmazkodni, integrálódni a többségi társadalomba, addig az utóbbiak azzal alig alakítanak ki kapcsolatot, s nyelvi akadályok vagy más okok miatt kizárólag saját kisebbségi társadalmukhoz fordulnak. Másrészt a „felvidéki magyarok” körében jóval nagyobb a befogadókészség a magyar kormányzati tartalmakkal szemben, amelyek – retorikájukat és mondandójukat illetően – nem idegenek a Fico-kormány „szuverenista” magatartásától.⁵ A nacionalizmus „újratermelődése” alatt épp ezt értem: a magyarországi és a szlovákiai politikai elitek nemzetépítési mechanizmusai fokozatosan átalakulnak, mivel ezek szerint a nyelvhasználat és a személyes identitás, hovatartozás kinyilvánítása már nem teszi magától értetődővé a „nemzethez” való tartozást. A nyelvi és kulturális lojalitást valami más váltja fel, s ezzel – ellentmondásosan – a „felvidéki magyarok” válnak még integráltabbá, mivel magukévá teszik nemcsak a magyar, hanem a szlovák szuverenista retorikát is. Mindez azonban épp azt kérdőjelezi meg, amelyért Gyönyör József egész életében küzdött. Kollektív jogokkal kizárólag kollektívát, csoportot ruházhatunk fel, amely csoportként is lép fel, s igényt formál e jogokra. Kollektíva-e egyáltalán a szlovákiai magyarság? Közösség-e ez a kisebbségi társadalom?

Szalayné szerint „Gyönyör József élete és munkássága arra tanítja az olvasót, hogy a személyes elkötelezettség mellett kitartó és körültekintő munkára vállalkozik az, aki akár nemzeti, akár nemzetközi szinten érdemben kíván tenni a nemzeti kisebbségek védelme érdekében” (389.). Valószínűleg valami ahhoz hasonlót érzett, amit Márai Sándor fogalmazott meg *Az író és a nemzetnevelés* című írásában: „Mikor egy nemzet veszélyben él, az író

3 Bába Iván: *Méretarányos külpolitika*. Országút, 2024. 9. 18. Letöltés helye: <https://orszagut.com/kozelet/europai-unio-nato-ukrajna-lengyelorszag-meretaranyos-kulpolitika-6770/>; letöltés ideje: 2025. 11. 10.

4 Szalay Zoltán: *Bárdi Nándor történész: A kisebbségi elitek a Fidesz identitáspolitikájának a foglyai*. Napunk, 2024. 8. 12. Letöltés helye: <https://napunk.dennikn.sk/hu/4138546/bardi-nandor-tortenesz-a-kisebbségi-elitek-a-fidesz-identitaspolitikajanak-a-foglyai/>; letöltés ideje: 2025. 11. 10.

5 Fico: Nem változtatok a retorikámon, a szuverenitás hasznunkra válik. *Új Szó*, 2024. 3. 7., Letöltés helye: <https://ujso.com/kozelet/fico-nem-valtoztatok-a-retorikamon-a-szuverenitas-hasznunkra-valik>; letöltés ideje: 2025. 11. 10.

kénytelen magatartással és cselekedettel vállalni e közös veszélynek személyét és szerepét illető hányadát. Természetesen mindig műfaján belül, az írói feladat eszközeivel siet leghatékonyabban nemzete segítségére: iparkodik erősíteni nemzete hivatástudatát, iparkodik, amennyire ezt a pillanat lehetőségei engedik, felébreszteni a nemzetet egy veszedelmes, a történelem tanúsága szerint sohasem indokolt biztonságérzet lelkiállapotából, s ugyanakkor iparkodik megérteni és megértetni önmagával és másokkal az idő nagy áldozatainak értelmét.”⁶ Nem ismertem személyesen Gyönyör Józsefet, írásaiból viszont arra következtetek, hogy elköteleződését mélyen meghatározták saját megpróbáltatásai, kiemelten az 1945–1948 közötti tapasztalatok. Mindez abból a jogos érzetből táplálkozott, hogy nem érdemelte meg sem ő, sem a hozzá hasonló magyarok azt, amit át kellett élniük a második világháború után. Munkabírását az motiválta, hogy többé soha ne kerüljön sor ehhez hasonló erőszakos, megszegyenítő cselekedetekre, mindenáron meg kell előzni még a lehetőség kialakulását is. Traumáját – vélhetően – minden csehszlovákiai magyar traumájaként értelmezte, s többek között ezért is érezhette azt 1968 tavaszán, hogy közössége nevében kell felszólalnia.

Gyönyör példája nem áll távol a népszolgálat eszméjének Horváth Ágnes-féle interpretációjától, miszerint az „a népet elvonatkoztatja egyetlen éltető lényegétől, a valóságtól, a szolgálatot pedig öncélúvá teszi ahelyett, hogy a kapcsolatok összetartó kölcsönösségébe helyezné”.⁷ Vagyis elhitte, hogy a csehszlovákiai magyarság olyan közösség, amely a polkjárások ellenére „józan magatartást” tanúsít, s egy testként képes nyilatkozni igényeiről, követeléseiről. Nem véletlenül kerültem eddig a „közösség” szó használatát, mivel úgy gondolom, hogy kb. félmillió ember, akik ugyanazt a nyelvet beszélik, ugyanúgy a magyar nemzethez tartozónak érzik magukat, még nem jelenti azt, hogy közösséggé válhatnak, hiszen „a valóság semmi más egyebet és egyben mindent jelent, ami valódi baráti kapcsolatot, függőséget jelent a közösségtől a társadalomban. Egymás iránti jóindulat és bizalom teremt politikát és államot, művészetet és vallást, de ezt nem készen kapjuk – mindenkinek meg kell tanulnia a mással való törődést, ennek pedig az önmagával való megbékélés a kiindulópontja.”⁸ A külhoni magyar társadalmak esetében az antropológiai és szociálpszichológiai vizsgálatok sajnos kevésbé bírnak mérvadó szereppel a szociológiai, történettudományi, demográfiai, etnológiai, jogi stb. kutatások mellett. Az emlékkötet utószavában Szalayné tökéletesen rámutatott arra, hogy a jog sem kőbe vésset, mivel „a kisebbségvédelem az értékek és elvek egyensúlyán alapul, politikai értelemben pedig az érdekelt felek eltérő érdekeinek

6 Márai Sándor: Az író és a nemzetnevelés. In: Márai Sándor: *Ihlet és nemzedék*. Helikon: Budapest, 2023. 74.

7 Horváth Ágnes: A Népszolgálat, a Szolgálat és a Nép között. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József: *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram: Pozsony, 2015. 268.

8 Uo.

egyensúlyát jelenti” (389.). A szlovák és a magyar kormány nemzetépítési mechanizmusainak harapófogójában kérdéses, hogy kialakulhat-e egy olyan fél, amit nevezzünk most „szlovákiai magyarságnak”, amelynek elitje képes saját belső közösségeinek közös ügyeket teremteni. Vagyis mind az államalkotó szereppel való felruházás, mind az emberi jogi kontextus legitimitása elvész, ha ez a fél a „szuverenitást” fontosabbnak érzi. Jogot nem lehet ott érvényesíteni, ahol arra nincs igény. Az igényt pedig az egyének közös értékrendje idézi elő. Lőrincz D. József egyik tanulmányában az erdélyi népszolgálat gondolatvilágát elemezte, s Imre Lajos műveiből kiindulva állapította meg, hogy „a magyar nemzet nagyságát, a magyar nép igazi jólétét pedig nem a »szabadság« homályos gyógyszere, nem a »jogok«, nem a »föld« biztosítják, hanem az önzetlen munka és az erkölcsi felemelkedés”.⁹ A népszolgálatissággal azonosulók „azt gondolják, hogy egy igazi közösség elsősorban etikai közösség, amely felismeri és vállalja kötelességét. Egy ilyen közösséget pedig pártpolitikával nem lehet sem létrehozni, sem fenntartani. Ugyancsak ez az oka annak, hogy számukra a kisebbségi közösséget érintő legfontosabb problémák nem emberjogiak. Nem az a legfontosabb feladat, hogy a világba kiáltuk »fájdalmainkat« és sértődéseinket.”¹⁰ Eltekintve attól, hogy az önzetlen munka és az erkölcsi felemelkedés alatt mindenki azt ért, amit szeretne, viszont a valódi közösségek megghasadása, a víziónélküliség és a bizonytalanság, a fogalmak képlékenysége és az értékek devalválódása, illetve a kompenzálásra való nyitottság felveti a kérdést, hogy lesznek-e végre igazi közösségeink?

A Gyönyör József-émlékkötetet egy kiváló segédkönyvnek tartom azok számára, akik a (cseh)szlovákiai magyar kisebbségi társadalom történetében, jogorvoslási lehetőségeiben szeretnének elmélyülni. Szeretnék hinni abban, hogy ki fogja állni az idő próbáját.

9 Lőrincz D. József: Népszolgálat. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József: *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*, Kalligram: Pozsony, 2015. 301.

10 Uo. 308.

RESUME

Georgina KISS-KOZMA – Levente SZÉKELY

Our Demographic Fears: Global Population Explosion or a Declining, Aging Population?

Our questions about youth are predominantly future-oriented. Looking to the future, we can see that while we used to be primarily concerned with the shock effects of overpopulation, today we are talking more and more about the fact that families and other communities have become unstable, in some cases even disintegrated, and that young people are having fewer and fewer children. The old continent is thus aging and declining not only in name but also in population, placing a heavy burden on future generations. Even in the short term, one of the most pressing questions in Europe is what young people will do with this difficult legacy. The focus is mostly on maintaining the functioning of welfare societies, but it is also a matter of survival for nations and ethnic minorities. The latter is the subject of a research project on families living abroad, conducted by the Maria Kopp Institute for Demography and Families (KINCS) in collaboration with the Youth Research Institute and the Research Institute for Hungarian Communities Abroad. The aim of our introductory study, which accompanies the issue presenting the results of the research, is to review international trends, using the construct of demographic pseudo-trends as a theoretical framework.

Ágnes Réka DUSA – Tünde FÜRÉSZ – András PÁRI

**Evaluation of Family Images and Family Roles Among Hungarians
Living Beyond the National Borders**

The present study aims to explore the ideal perceptions of the optimal ages for marriage and for having a first child among Hungarians living beyond the national borders in the Carpathian basin. We analyze the dataset based on the joint research of a 2023 questionnaire survey conducted by The Maria Kopp Institute for Demography and Families (KINCS), the Youth Research Institute, and the Research Institute for Hungarian Communities Abroad (NPKE) (N = 2,000; ages 18–49; Hungarians of Transylvania, Slovakia, and Vojvodina). Using descriptive statistical methods, we first report the mean ideal ages; then, via cluster analysis, we identify four groups—those following “late family formation,” “early family formation,” “cross-border norms,” and “domestic patterns.” We examine the clusters’ demographic characteristics (region, gender, age, education, marital status, religiosity) through analysis of variance and chi-square tests, and finally by conducting a factor analysis to isolate four marriage attitudes (value, foundation, retention, benefit) and assess their cluster-specific differences. Our results show that the mean ideal age for marriage is 25.3 years for women and 27.7 years for men, while the ideal age for first childbirth is 25.7 years for women and 28.1 years for men. These clusters reflect the distinct norms of the kin-minorities in neighboring countries, while also highlighting the effects of modern life trajectories (higher education, labor-market delays) and family-policy measures. The study’s findings contribute to the development of policies for Hungarians beyond the borders and recommend further longitudinal and qualitative research.

Ágnes ENGLER

Relationship and Family Planning in Relation to National Identity

In our study, we explore the factors that play a role in the development of national identity, and we examine the relationship between national identity and relationship and family commitment. The basis of our research is the 2023 questionnaire survey entitled Hungarian Families in the Carpathian Basin (N=2000). The study dealt with the respondents' experience of being Hungarian, their family life, their well-being, and their future plans. In this work, we examined attitudes and plans towards childbearing from the perspective of national identity. In our analysis, we explored the possible demographic background factors affecting national identity, and then, using cluster analysis, we identified three groups of respondents according to the strength of their identity: we described their character by naming them groups with strong, weak, and uncertain national identities, and then compared their childbearing behavior based on different aspects. The comparison clearly demonstrated that the nature and extent of national identity are strongly related to the human relationships that determine and even connect both the present and the future. Whether we refer to the current life situation or future plans, family life, child raising, and the attitude towards different values and norms are a function of being rooted in individual and national existence.

Kornélia HIRES-LÁSZLÓ**Focus on Hungarian Families in Transcarpathia**

The study examines the current living conditions, values, and coping strategies of Hungarian families in Transcarpathia in the shadow of the Russian–Ukrainian war. The research aims to explore how Hungarian communities in the region preserve the traditional family model and their identity amidst war-related crises, economic difficulties, and migration pressures. The study was conducted in the second half of 2023 using semi-structured qualitative interviews. A total of 16 Hungarian families from Transcarpathia, involving 26 respondents, shared their experiences regarding marriage, childbearing, the division of household roles, the effects of labor migration, and the war's impact on their daily lives. Key topics of analysis included the role of religion, family, and community as cohesive forces, as well as the tension between traditional and modern family models. The findings indicate that marriage and childbearing remain among the most important values in life. However, due to economic instability and the prolonged absence of men, women's roles have strengthened, and they often take on the responsibilities of family breadwinners. The war amplifies relationship conflicts and migration motivation, while also reinforcing communal solidarity and adherence to traditional values. The study highlights that the resilience of Hungarian families in Transcarpathia, their religious affiliation, and support from Hungary play a crucial role in their survival and in preserving their collective identity during these challenging times.

SZÁMUNK SZERZŐI

CZÁBOCZKY Szabolcs

Történész, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; tudományos munkatárs,
Szlovák Tudományos Akadémia TPK Társadalomtudományi Intézet, Kassa

DUSA Ágnes Réka

Kutató-elemző, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért

ENGLER Ágnes

Kutatóközpont-vezető, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért;
tanszékvezető, Debreceni Egyetem

FÜRÉSZ Tünde

Elnök, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért;
kutató, Makovecz Campus Alapítvány – Collegium Professorum Hungarorum

HIRES-LÁSZLÓ Kornélia

Docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Történelem és
Társadalomtudományi Tanszék; vezető, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

KISS-KOZMA Georgina

Igazgatóhelyettes, Ifjúságkutató Intézet; kutatótanár, Mathias Corvinus Collegium
Szociológia Műhely; óraadó tanár, ELTE és Pázmány Péter Katolikus Egyetem

PÁRI András

Tudományos elnökhelyettes, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért; egyetemi tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar; kutató, Makovecz Campus Alapítvány – Collegium Professorum Hungarorum

SZÉKELY Levente

Igazgató, Ifjúságkutató Intézet; műhelyvezető Mathias Corvinus Collegium Szociológia Műhely; habilitált egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Marketing- és Kommunikációtudományi Intézet